

T.C
NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**XVI. YÜZYIL OSMANLI SARAY DOKUMALARININ
GÜNÜMÜZDE KULLANIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kemal ADIBELLİ

Enstitü Ana Sanat Dalı: Tekstil ve Moda Tasarım
Enstitü Sanat Dalı : Tekstil ve Moda Tasarım

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hülya TEZCAN

TEMMUZ - 2019

T.C
NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XVI. YÜZYIL OSMANLI DOKUMALARININ
GÜNÜMÜZDE KULLANIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kemal ADIBELLİ

Enstitü Ana Sanat Dalı: Tekstil ve Moda Tasarımı
Enstitü Sanat Dalı : Tekstil ve Moda Tasarımı

“Bu tez 04.07.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Hülya Tezcan	Başarılı	Hülya Tezcan
Ar. Öğr. Ü. Nursen BEĞERLİ	Başarılı	Nursen Beğerli
Dr. Öğr. Üys. Saime Çelikkaya	Başarılı	Saime Çelikkaya

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Kemal ADIBELLİ

04. 07. 2019

ÖNSÖZ

Tekstil ve dokuma denilince ilk akla gelen sözcük “moda” olmaktadır. İnsanlığın başlangıcından bugüne kadar geçen süre içerisinde, koruma faktörü olarak çeşitli bitkisel ve hayvansal lifler kullanılarak, örtünmek için giysi ve kıyafetler tasarlayarak, geliştirmeye çalışan insanlar, zamanla bu ihtiyacın süslenme ve kendini ifade yolu olduğunu fark etmişlerdir. Bu farkındalıkla birlikte, toplumlar kendi tarz ve geleneksel üsluplarını ortaya çıkarmış ve toplumsal ve etnik kimlikliklerini oluşturmuşlardır. Dokuma sanatına en büyük katkıyı sağlamış olan Osmanlı saray dokumaları, gerek üslup ve desen bakımından, gerek teknik olarak, dokuma sanatına büyük katkı sağlamıştır. Osmanlı saray dokumaları, 16.yy. da başta, Avrupa olmak üzere birçok devlet tarafından merak edilmiş, büyük ilgi görmüştür. Osmanlı saray dokumaları; aldığı beğeni ve yoğun ilgi sayesinde moda olmuş, taklit edilmiş ve birçok Avrupa ülkesine ihraç edilerek, Osmanlı Devleti’ne ekonomik anlamda yüksek gelir sağlamıştır. Bu tezde dünyada yüksek ilgi görmüş olan Osmanlı saray dokuma sanatının önemi vurgulanarak gelecek nesillere aktarılması için 15.yy.dan başlayarak günümüze kadar ulaşan başlangıç, yükseliş ve çöküş dönemine ait serüveni yazılı ve görsel kaynaklar ışığında incelenmiş, Osmanlı dokuma sanatı, kumaş ve desenlerinin günümüzde kullanımına dair bilgiler üzerinde durulmuştur. Bu araştırmamda üstün bilgi birikimi ve tecrübesi ile bana yol gösteren danışmanım ve çok değerli hocam Prof. Dr. Hülya TEZCAN’ a bugüne kadar desteğini benden esirgemeyen sabırla her çalışma ve başarımın arkasında katkısı bulunan sevgili eşime, çalışmalarımnda bana her zaman destek olan sevgili kızım ve oğluma şükranlarımı sunarım. Kaynakçada eserlerinden faydalandığım tüm araştırmacı ve hocalarıma harcadıkları çaba ve emek için teşekkürü borç bilirim.

Kemal ADIBELLİ

04. 07. 2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ŞEKİL LİSTESİ	iv
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	viii
BÖLÜM 1. KUMAŞ, ELYAF VE DOKUMANIN TANIMI	4
1.1. Kumaş	4
1.2. Elyaf	5
1.3. Dokuma	5
BÖLÜM 2. DOKUMACILIĞIN TARİHÇESİ	7
2.1. Dokuma Kumaşa Dair İlk Bulgular	7
2.2. Eski Mısırdaki Dokumacılık	11
BÖLÜM 3. OSMANLI BEYLİĞİ DÖNEMİNDE DOKUMACILIK	16
3.1. Anadolu’da Dokumacılık	16
3.2. XV. Yüzyılda Bursa Kumaşçılığı	20
3.3. XVI. Yüzyıl Saray Nakkaşhanesinin Kurulması	23
3.3.1. Osmanlı Saray Dokumalarının Motif Özellikleri.....	28
3.3.2. Osmanlı Dokumalarında Desen Tasarım	31
BÖLÜM 4. XVI. YÜZYIL DOKUMACILIĞI	37
4.1. XVI. Yüzyıl Osmanlı Saray Dokumaları	48
4.2. XVII.-XVIII. Yüzyıl Dokumacılığı ve Gelişen Batı Teknolojisi	56
4.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı Dokumacılığı	64
4.3.1. Osmanlı’da Sanayileşme	71
4.3.2. Hereke Dokuma Fabrikası.....	76

4.3.3. Osmanlı'nın Katıldığı Fuarlar	85
4.3.4. Günümüz Tekstil Sektöründe Osmanlı Dokumalarının Etkisi	110
BÖLÜM 5. UYGULAMA.....	124
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA	127
ÖZGEÇMİŞ.....	131

KISALTMALAR

gr. : Gram

İ.Ö : İsa'dan Önce

kg. : Kilogram

M.Ö : Milattan Önce

SHM : Sadberk Hanım Müzesi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TSM : Topkapı Sarayı Müzesi

TSMA : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

yy. : Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1	: Bezayağı Bağlantısı D2/1 (z) dimi bağlantısı S1/4 (3) Saten Bağlantısı	6
Şekil 2	: 2006 kazılarında Panaztepe’de bulunan M.Ö. 2000’ li yıllara ait ağırşaklar. .8	
Şekil 3	: Kirman Alacahöyük M.Ö. 2500-2000 Orta /Olgun Bronz çağ	9
Şekil 4	: Sümer Tableti, Tanrı Sin	11
Şekil 5	: Eski Mısır da yatay dokuma tezgâhını gösteren duvar resmi.....	12
Şekil 6	: Yatay Yer tezgâhı.....	13
Şekil 7	: M.Ö. 6. Yüzyıla ait Yunan Vazo Resminde Dokumacılık.....	14
Şekil 8	: 6. yy. Ağırlıklı Dokuma Tezgâhı ve Vazo Üzerine Çizilmiş Dikey Tezgâh.14	
Şekil 9	: Bir Yunan Vazo Resminde Penelope Dikey tezgâhı.....	15
Şekil 10	: İki başlı kartallar dokunmuş, kırmızı ipek. Berlin.Kunstgewerbemuseum..	18
Şekil 11	: Hz. Mevlânâ’nın babası Sultânü’l-Ulemâ Bahâeddin Veled’e ait olduğu cübbe 13.yy.	19
Şekil 12	: TSM arşivinde bulunan kadife ve kemha Kârhanelerini gösterir plan.....	27
Şekil 13	: Saz üslubunda bir puket. 16. yüzyıl Topkapı Sarayı Müzesi	33
Şekil 14	: Muhibbi Divanı'ndan bir sayfa görünümü 16. yüzyıl Kara Memi.	34
Şekil 15	: Saz üslubu dokunmuş kemha kumaş kaftan 16. yüzyıl başı	35
Şekil 16	: Çiçek üslubunda, dokunmuş kumaş 16. yy. Baş TSM, 13/1421.....	36
Şekil 17	: Fransa’nın önde gelen üç kadın sanatçısı Hürrem Sultan rolünde 16. yy. ...	37
Şekil 18	: Çintemani 15.yüzyıl Bursa Çatma ipek kadife.....	40
Şekil 19	: Hatayi kumaş 16. yüzyıl sonu ya da 17. yüzyıl başı.	42
Şekil 20	: Ankara keçisi (Angora)	46
Şekil 21	: Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları dışında kullandığı ticaret yolları.....	47
Şekil 22	: Çatma kadife yastık yüzü SHM 17. yüzyıl ilk yarısı.	49
Şekil 23	: Sultan II. Bayezid’e ait Gülistani Kemha Kaftanı. 16. yy.....	51
Şekil 24	: Kutnu Kumaş Entari Halil İncılık koleksiyonu	52
Şekil 25	: Serenk kumaş kaftan.	53
Şekil 26	: Nurhan Atasoy arşivi, seraser şalvar 17. Yüzyıl TSM 13/131	54
Şekil 27	: Sevai. Env. No. 1313. Boy. 180.cm. Osmanlı. 19.yy.	55

Şekil 28 : Sultan III. Mehmet'in tören kaftanı (1595 -1603) İtalyan kadifesi TSM. 13/834.....	62
Şekil 29 : Faruk Saraç Meslek Yüksek Okulu dıştan görünüm.....	66
Şekil 30 : Eski Fabrika-i Hümayunu 19.yüzyıl Filatör Fabrikası Bursa	66
Şekil 31 : Jacquard tezgâhı.....	68
Şekil 32 : Delikli desen kartları (Science Museum).....	69
Şekil 33 : Sir Arkwright'ın iplik Eğirme makinası.	70
Şekil 34 : James Watt'ın 1859 yapımı Buhar gücü ile çalışan makinası.....	71
Şekil 35 : Dolmabahçe Sarayı'ndaki dokumahane.....	77
Şekil 36 : Hereke Dokuma Fabrikası müdürü Akif Bey in antika bir halıyı resamlara tarifi.....	80
Şekil 37 : Hereke Dokuma Fabrikası bina görünümü 1914	80
Şekil 38 : Hereke Halı Fabrikası'nda Tezgâhlar / 1914.....	81
Şekil 39 : Alman imparatoru II. Wilheml ve İmparatoriçe'nin Hereke ziyareti.....	82
Şekil 40 : Hereke Köşkü, günümüzdeki dış görünümü.....	83
Şekil 41 : Hereke Köşkü, kabul salonu.....	83
Şekil 42 : Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hereke'yi ziyareti.....	84
Şekil 43 : İzmit Çuha Fabrikası'nın 20. yüzyıl başlarındaki görünümü.....	85
Şekil 44 : Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nun uluslararası sergilerden aldığı ödüller...87	
Şekil 45 : Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nun uluslararası sergilerden aldığı ödüller...87	
Şekil 46 : Torino Sergisinde alınan ödül. Arka yüzünde sergi komiseri Ali Rıza Bey' in imzası.	88
Şekil 47 : Hereke Fabrika-i Hümayûnu çalışanlar.....	89
Şekil 48 : Hereke Fabrika-i Hümayûnu çalışanlar.....	90
Şekil 49 : Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nda 19. yy. Jakar tezgâhı.....	92
Şekil 50 : Hereke fabrikası dokumahane ve eski tezgâhların günümüzdeki görünümü.	93
Şekil 51 : Hereke fabrikası döşemelik kumaş tezgâhları.....	94
Şekil 52 : Hereke fabrikasının günümüzdeki dıştan görünümü.....	95
Şekil 53 : Hereke Fabrika-i Hümayunu çatma kadife örneği.	96
Şekil 54 : Dolmabahçe Sarayında 29 numaralı odada bulunan koltuk.....	97

Şekil 55 : Hereke Fabrikası Koleksiyonu, desenli ipekli döşemelik. Fabrika Desen No:1A.....	98
Şekil 56 : Beylerbeyi Sarayı, Sarı Köşk'te kullanılan koltuk.....	99
Şekil 57 : Hereke Fabrikası Koleksiyonu ipekli döşemelik. Fabrika Desen No:81 ..	100
Şekil 58 : Hereke Fabrikası Koleksiyonu, ipekli döşemelik. Orijinal desen çizimi ile birlikte. No:84	101
Şekil 59 : Kırmızı Oda Dolmabahçe Sarayı	102
Şekil 60 : Hereke Fabrikası Koleksiyonu, ipekli döşemelik. Fabrika Desen No: 98	103
Şekil 61 : Yıldız Sarayı Şale 4 numaralı oda.....	104
Şekil 62 : Hereke Fabrikası Koleksiyonu, ipekli döşemelik, perdelik desenli dokuma ..	105
Şekil 63 : Halı dokuyan çalışanlar, Hereke Fabrikası Albümünden.....	106
Şekil 64 : Beyoğlu Sümerbank mağazası 1960'lı yıllar.	110
Şekil 65 : Vakko Turquerie koleksiyonu döşemelik kumaş.....	112
Şekil 66 : Vakko Mimar Sinan koleksiyonu döşemelik kumaş.....	113
Şekil 67 : Denim kumaş “ blue Jean”	114
Şekil 68 : Armaggan firması el dokuma örneği.....	115
Şekil 69 : Armaggan Saray koleksiyonu. Kaftan.....	116
Şekil 70 : Armaggan Saray koleksiyonu. Çocuk kaftan	117
Şekil 71 : Ottoman Silks firması koleksiyonundan kadın ceket.....	118
Şekil 72 : Ottoman Silks firması koleksiyonundan yastık.....	119
Şekil 73 : Ottoman Silks firması koleksiyonundan oval tabure	120
Şekil 74 : Ottoman Silks firması koleksiyonundan masif ahşap ayaklı oturak	121
Şekil 75 : Rıfat Özbek'in Yastık koleksiyonundan, kadife yastık.....	122
Şekil 76 : Rıfat Özbek'in Yastık koleksiyonundan, Suzani yastık.....	122
Şekil 77 : Rıfat Özbek'in Yastık koleksiyonundan, pamuk yastık.....	123
Şekil 78 : 17. yüzyıl çatma yastık, 61.5x107 cm. Pamuk saten kumaş üzerine dijital baskı çalışması.	124

Tezin Başlığı: XVI. Yüzyıl Osmanlı Saray Dokumalarının Günümüzde Kullanımı

Tezin Yazarı: Kemal ADIBELLİ **Danışman:** Prof. Dr. Hülya TEZCAN

Kabul Tarihi: 04 Temmuz 2019 **Sayfa Sayısı:** vii (ön kısım) + 133 (tez)

Anabilim Dalı: Tekstil ve Moda Tasarımı **Bilim Dalı:** Tekstil ve Moda Tasarımı

Anadolu'nun birçok medeniyete beşiklik etmiş bereketli topraklarında, M.Ö. 6000'li yıllara ait dokuma örnekleri ve dokuma yapımında kullanılan araç ve gereçlerin bulunması ile asırlar önce yaşamış uygarlıkların yaşam kültürleri ve bu uygarlıklarda yaşayan insanların, nasıl korundukları, ne tür giysiler kullandıkları ile ilgili bilgiler edinilmiştir. Anadolu'ya yoğun göçler yaparak Batı'ya kadar ilerlemiş olan Türkler, Selçuklu Devleti'ni kurduktan sonra, kendi dokuma kültürlerini de beraberlerinde getirmiş ve bu coğrafyada geliştirmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra dokuma sanatın daha da gelişmiştir. İstanbul'un fethi ile birlikte yepyeni bir çağ başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu padişahlarının sanata ve sanatçıya verdiği değer, tüm sanat alanlarında olduğu gibi dokuma sanatında da kendini göstermiş ve saray nakkaşanesi kurulmuştur. Benzersiz kumaş ve sonsuz desen içeren dokumaların yoğun beğeni görmesi sonucu, kendi sınırları dışına taşan Osmanlı İmparatorluğu Saray dokumaları, Avrupa başta olmak üzere birçok devlete ihraç edilmiştir. XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak ve en verimli yükselme dönemi olduğu için en güzel sanat eserleri bu dönemde ortaya çıkmış ve çeşitlenmiştir.

Bu tezde; Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıldaki yükselme döneminden başlayıp, Sanayi Devrimi sonrası, XIX. yüzyıldaki çöküşüne kadar olan süre incelenmiş, akademik alanda yer almış olan kumaş isim ve desenleri araştırılarak günümüze kadar nasıl ulaştığı hakkında bilgiler verilmiştir. Türk dokuma sanatının günümüzde de bilinirliğini arttırmak, bu konuda akademik araştırmalara katkı sağlamak ve bu sanatın devamına ışık tutmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Saray, Dokuma, Kumaş, İpek

Title of Thesis: Current Use Of XVI. Century Ottoman Palace Fabrics

Tezin Yazarı: Kemal ADIBELLİ **Danışman:** Prof. Dr. Hülya TEZCAN

Accepted Date: 04 July 2019 **Number of pages:** viii (pre)+133 (main board)

Department: Textile and Fashion Design **Subfield:** Textile and Fashion Design

Fertile lands of Anatolia were the cradle of many civilization. By the exploring the fabrics and weaving equipment's dating back to 6000 BC we got information about those civilizations' daily life culture, protection perceptions and types of their wearing. The Seljuk State's founding, brought their own tissue culture with them and developed in this geography. After the establishment of the Ottoman Empire, tissue art developed further.

Ottoman Empire. Conquering of Istanbul started a new era. The Sultans of Ottoman Empire gave great importance to art and artists, including art of weaving and as a result, Ottoman Sultans ordered Nakkashane (weaving Atelier) in the Palace. Infinite patterns, motifs and the great quality of the fabrics attracted great attention and Ottoman Palace Weavings become an important export material, mostly to European Kingdoms. In XVI. Century, Ottoman Empire peaked in many fields and the reflection of their success showed itself by diversification and flourishing in art.

In this thesis the names of fabrics and their designs from XVI. to XIX. century, the period starting with the peak of Ottoman Empire till Industrial Evolution and the declining of Ottoman Empire, that had placed in academic researches has been examined and informed about how they survive till today. It is aimed to create an awareness about Turkish Art of Weaving, add some more information to academic researches and shed light on the continuity of this art.

Keywords: Ottoman, Palace, Woven, Fabric, Silk

GİRİŞ

İnsanlığın var olmasıyla birlikte, insan ihtiyaçları da doğmuştur. Yeme, içme ve barınmanın dışında en önemli unsurlardan birisi de dış etkenlerden korumak olarak ortaya çıkmıştır. Önceleri yaprak ve ağaç kabukları ile örtünmeye çalışan insanlar, daha sonra hayvan deri ve kürkleri ile bu ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Çeşitli bitki ve gövde liflerinin yapışma özelliğini keşfetmiş, bunları bükerek elyafı elde etmişlerdir. Dokumanın atkı ve çözgü iplerinin birbirine dik açı yaparak dokunması sonucu elde ettikleri bezleri vücutlarına sararak örtünmeye başlamışlardır. Arapça "toplamak, bir araya getirmek" manasında kullanılan (Kamş) kökünden türeyen "kumaş" ismi (çoğulu akmişe) yün, pamuk, keten, ipek ve diğer elyaflar kullanılarak dokunan ağır dokumalara verilen genel isimdir. Yapılan arkeolojik kazılar sonrasında, M.Ö. 6000'li yıllara ait birçok uygarlığın izlerine rastlanmış ve bulunan kumaş parçaları sayesinde bu medeniyetlere ait birçok bilgiye ulaşmamızı sağlamıştır. Anadolu toprakları, her kazıda bu medeniyetlerin tarih üzerinde bıraktıkları izleri yeniden insanlığın hizmetine sunmaya devam etmektedir.

Türkler Anadolu topraklarına Doğu'dan, Batı'ya yoğun göçler gerçekleştirerek, Anadolu topraklarında Selçuklu Devleti'nin kurulması ile yeni bir tarih yazmışlardır. Geleneksel dokumacılık kültürlerinin en güzel örneklerini verdikleri bu dönemlerde en güzel halı ve kumaş dokumalarını ortaya çıkarmışlardır. Tarihi belgeler incelendiğinde, Selçuklu dokumalarının yabancı hükümdar ve dönemin yüksek dereceli memur ve devlet adamlarına hediye olarak verildiğini belirten kayıtlara rastlandığı kaynaklarda mevcuttur. Ancak bu devrin kumaşlarından günümüze kadar ulaşmış sınırlı sayıda parça olduğu bilinmektedir. Bu durum, Selçuklu dokumacılık sanatının ve o devrin diğer bölgelerinde üretilen kumaşlar bakımından, Osmanlı dokumacılık sanatının temelini oluşturduğu görülmektedir.

Türk kumaş ve kadifelerinin XV. yüzyılda gelişmiş örneklerinin yapılabildiğini yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. İstanbul'un fethi sonrası, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ile beraber diğer sanatlar ile birlikte dokuma sanatı da gelişmiş ve Avrupa devletleri tarafından yoğun ithal edilir hale gelmiştir. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu için hem sanatta, hem ekonomide önemli adımların atıldığı bir yüzyıl olduğu söylenebilir.

Sonsuz desen kabiliyeti ve desenlerdeki estetik ve disiplin, bugün hâlen merak edilmektedir. O dönemin geleneksel dokuma teknikleri ile bir kumaş enine 8000 tel ile yapılan dokumalar, günümüzde de gizemini korumaktadır. Birçok sanat tarihçisi ve gezgin Osmanlı dokumaları hakkında araştırmalar yapıp, yazılar yazdığı kaynaklardan öğrenmekteyiz. XVI. yüzyılda parlayan saray dokuma sanatı XIX. yüzyıla kadar düşüşle devam etmiş, Hereke Fabrika-i Hümayûnu ile ayakta tutulmaya çalışılmışsa da başarılı olamamıştır. Bugün üretimine devam eden Hereke fabrikası, günümüzde maliyeti açısından altın ve gümüş teller kullanamasa da tamamı ipek iplikler kullanarak, özel siparişler ile üretimine devam etmektedir.

Topkapı Sarayı'nın, 1924'te müze olarak açılmasından sonra unutulmuş olan bu değerli miras gün yüzüne çıkmıştır. Topkapı Sarayı'nda bohçalar içinde muhafaza edilmiş olan padişah ve şehzade kaftanlarının yanı sıra çok sayıda bohçalar içindeki değerli kumaşların günümüze kadar renkleri bile solmadan gelmiş olması da, kumaşlardaki emsalsiz sanat, estetik ve işçiliğin, kumaşlara yansımaları olarak görülmektedir.

XVI. yüzyıl dokuma sanatının günümüzde incelediğimizde bu önemli mirasa gerekli ilginin gösterilmediği bilinmektedir. Sanayi Devrimi ile başlayan küreselleşme ile beraber teknolojinin her geçen gün yeniliklerle insan hayatına kazandırdıkları dışında kaybettirdiklerinin de bir o kadar fazla olduğu görülmektedir. Günümüzde her alanda hayatımıza girmeye başlayan yapay zekâ teknolojisi, insan emek ve yaratıcılığını geleneksel yapıdan çıkarıp, sanal bir boyuta taşımaktadır. Buna karşılık Osmanlı saray dokumacılığını incelediğimizde, küçük dokumahanelerde, basit el tezgâhları kullanılarak göz kamaştırıcı eserler ortaya çıkarmış olduklarının bir kez daha altının çizilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın Önemi: Bu araştırma, dokumacılık sanatı ve moda sektörü alanında, Osmanlı Saray Dokumalarının, tasarım, hammadde ve teknik bakımdan yeniden incelenmesi açısından oldukça önemlidir. Günümüze ulaşan tekstil ürünleri içinde, 700 yıla yakın bir geçmişe sahip eserlerinde olduğu bilinmektedir. Bu emsalsiz koleksiyonlar, yapılan incelemeler sonucunda, gerek dokuma tekniği açısından, gerek boyarmadde bakımından en az kayıpla günümüze kadar ulaşmış olması bile büyük önem arz etmektedir. Üniversitelerin Tekstil ve Moda Tasarım bölümlerinde, yeni nesillere

okutulması açısından ve tekstil sektörümüze yetişecek ara eleman ve tasarımcı adaylarına katacağı değer bakımından önemli bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz.

Amaç: Bu çalışmanın, birinci bölümünde dokumanın, elyaf ve kumaşın tanımı, ikinci bölümünde arkeolojik bulgular ışığında dokumanın tarihsel gelişimi ile ilgili bilgiler araştırılmıştır. Bunun yanı sıra dokumacılıkta geçmişte kullanılan araç ve gereçler incelenmiş, bilgiler verilmiş, görsel olarak da desteklenmiştir. Üçüncü bölümünde Selçuklu ve Osmanlı Beyliği döneminde dokumacılık, Bursa kumaşçılığı ile saray nakkaşhanesinin kurulması ve İstanbul saray dokumacılığı incelenmiştir.

Dördüncü bölümünde ise, XVI. yüzyıl Osmanlı Saray Dokumacılığı ile en bilinen kumaşlar dokunduğu yere ve kullanım alanlarına göre içerik bilgileri ve desen ayrıntıları incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ilk çeyreğindeki ekonomik durumun bozulması ve bu durumun dokumacılık alanına nasıl etki ettiği araştırılmış, Osmanlı Devleti'nin ilk özel dokumahanesi olan Hereke Fabrikasını'nın kurulması ve katıldığı sergiler ve aldığı ödüller incelenmiştir. Akademik makale ve tezler araştırılarak konu ile ilgili bölümler diğer yazılı kaynaklar doğrultusunda karşılaştırma yapılarak ortaya çıkan sentez bu araştırmaya yansıtılmıştır. Bu çalışmada amaçlanan XVI. yüzyıl Osmanlı Saray dokumacılığının bilimsel açıdan araştırılarak gelecek nesillere veri sağlamak, tekstil ve moda dünyasında farkındalık yaratmaktır.

Yöntem (Method) : Bu çalışmanın ilk aşamasında, literatür taraması yapılmış saray dokumaları başlıklı tezler ve makaleler temin edilmiştir. XVI. yüzyıl Osmanlı Saray dokumaları hakkında yayınlanmış tarihçi ve sanat tarihçileri ile akademisyenlere ait en son yazılı kaynaklar temin edilmiştir. Görsel materyaller temin edilerek kaynakları belirlenmiştir. Koleksiyonlarında Osmanlı Saray dokumaları bulunan Topkapı Sarayı Müzesi ve Sadberk Hanım Müzesi gezilmiştir. İnternet aracılığı ile uluslararası müzelerin web sitelerinde, İslam eserleri gözlemlenmiştir.

BÖLÜM 1. KUMAŞ, ELYAF VE DOKUMANIN TANIMI

Dokumacılık insanlık tarihinin ihtiyaca yönelik olarak ortaya çıkmış dünyanın en eski sanatlarından birisidir. Yeme, içme ve barınma ihtiyacının yanı sıra, örtünme de sonsuza kadar insanlık ile var olacak unsurlardan birisidir. İnsanlar dokumanın icadından evvel, örtünme ihtiyacını hayvan deri ve kürkleri ile karşılamış, soyulabilen ağaç kabukları ile örtünmüş, daha sonra dokumanın keşfiyle beraber esneme kabiliyeti olan renkli veya renksiz çeşitli lifleri, yapışma özelliği sayesinde, demet yapıp bükerek, (eğirerek) elyafi elde etmişlerdir.

Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte, dokumacılıkla ilgili kültürlerini de Anadolu'ya getirmişlerdir. XI. yüzyılda etkinliğini iyice kaybetmiş olan dokumacılık; Selçuklu ve ardından Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde, sanayinin önde gelen dallarından biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda pamuk yetiştirmeye elverişli toprak ve alanların bulunması; Türklerin dokumacılıkta ki yetenekleri sayesinde, pamuklu dokuma sanatı, Osmanlı dokuma sanayiinin önemli bir dalı olduğu görülmektedir. En değerli, emsalsiz, altın telli, ipekli kumaş çeşidi ile farklı desen ve örnekleri bu dönemler de tasarlanıp üretilmiş, ihracatı yapılmış ve XVIII. Yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir (Dölen, 1992: 373).

1.1. Kumaş

Yün, pamuk, ipek, keten ve benzer eslaflardan dokunmuş mensucata genel olarak kumaş denilmektedir. Kumaş, Arapça “ toplamak, bir araya getirmek “anlamına gelen *kamş* kelimesinden türemiş, çoğul anlamı ise *akmişe* olarak kullanılmaktadır. Klasik sözlüklerde bu şekilde yer almamaktadır. Bu isim, Memlûklar tarafından dokunan ürünlerin, tüm İslam dünyasında tanınması sonucunda ortaya çıktığı bilinmektedir. Dokumacılık sanatı insanlık var olduğundan beri bilinen en eski sanat dallarındandır. Bu sebeple milletlerarası ticaretin en önemli ürünüdür. Altın ve gümüş içeriğe sahip ağır kumaşlar ülkeler için her zaman kudret ve zenginlik göstergesi olmuştur (TDV İslâm ansiklopedisi, 2002: 2 cilt 367).

1.2. Elyaf

Gerilmeye ve kopmaya dayanıklı, eğrilme özelliği olan, birbiri üzerine yapışma yeteneğine sahip uzun ve ince iplik veya lifçiklere elyaf adı verilir. Elyaf sözcüğü lif sözcüğünün çoğuludur. Elyafın boyu enine oranla çok uzundur ve renkli ya da renksiz olabilirler. Elyaf sözcüğü genel olarak tekstil alanında kullanılan hammaddeleri gösterir. (Dölen, 1992: 59) Dokumanın hammaddesi olan ipliğin elde edilmesinin de, dokumanın geçmişi kadar eski olduğu bilinmektedir. Binlerce yıl elde iş yardımı ile hem bükülüp, hem de sarılıp ip elde edilmiştir. İş aynı anda hem bükerek, hem de masura vazifesi görmektedir. İş ile masuranın aynı olduğu çıkıık düzeneği ise Asya kökenli olduğunu görmekteyiz (Özen ve Akalın, 2012: 310).

Tekstil liflerini incelediğimizde; Doğal lifler ve *Anorganik (Yapay)* lifler olarak ikiye ayrılır. *Doğal lifler*: Bitkisel Lifler; Tohumdan: *Pamuk*, Gövdeden: *keten* ve *kenevir*, Yapaktan: *sisal* Meyveden: *Koko* olarak sıralanmaktadır.

Hayvansal Lifler; Kıl kökenli: *Yün* ve *tiftik* Salgı kökenli: *Doğal ipek* olarak sınıflandırılmaktadır.

Yapay lifler: Rejenere lifler; *Rej. Selülozik lifler*, Selüloz esterleri; Asetat *ipeği* Rej. Protein lifleri: *Azlon* ve *Alginat* lifi, *Kauçuk* lifi olarak ayrılmaktadır.

Sentetik Lifler; Poliolefin lifler: *Polietilen*, *polipropilen* vb. Polivinil Lifler; *Polivinilklorür*, *Akrilik* ve *Modakrilik*.. Poliamid Lifleri: *Naylon*, *Perlon*. Poliester Lifleri; *Terilen*, *Trevira*. Poliüretan Lifleri; *Spandex*, *Lycra* sıralanmaktadır. (Başer, 2002: 1, 2, 3) Temel olarak incelediğimizde sıralanan lifler dışında, gelişen teknoloji ile her geçen gün farklı elyaflar için çeşitli kaynak ve hammaddeler keşfedilmektedir.

1.3. Dokuma

Dokuma; atkı ve çözgü adı verilen iki iplik grubunun 90° dik açıyla birbiriyle kesişmesi ve belirli kurallara bağlı olarak birbirinin altından ve üstünden geçerek bağlantılar yapması sonucunda oluşan bir kumaş türüdür. Dokumacılığın sepet örgüsünden esinlenilerek ortaya çıktığı düşünülmektedir. Dokuma kumaş üretimi el veya otomatik dokuma makinelerinde yapılmaktadır. Dokuma kumaşlarda boyuna yönde bulunan ve

kumaş kenarına paralel duran iplik grubuna *atki* iplikleri (*warps yarns*), enine yönde bulunan iplik grubuna *çözgü* iplikleri (*weft yarns*) denir (Özen ve Akalın, 2012: 19). Tüm dokuma örgülerinin temelini oluşturan üç farklı bağlantı türü vardır. Bunlar: *Bezayağı Bağlantısı*; *B1/1* olarak sembolize edilir. *Dimi Bağlantısı*; *D2/1 (s)* sembolize edilir. *Atki Saten Bağlantısı*; *S1/4 (3)* sembolize edilir (Özen ve Akalın, 2012: 20).

Şekil 1: Bezayağı Bağlantısı

D2/1 (z) dimi bağlantısı

S1/4 (3) Saten Bağlantısı

Kaynak: http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ana%20%C3%96rg%20%C3%BCler.pdf

BÖLÜM 2. DOKUMACILIĞIN TARİHÇESİ

İki iplik sistemi dokumanın keşfinden önce; Paleolitik çağ (M.Ö. 2 milyon-10000 yontma taş devri) ve Mezolitik (M.Ö. 12000-8000) çağda, avcılık ve toplayıcılık ile yaşamlarını sürdüren insanlar, örtünme ve giyinme ihtiyaçlarını, hayvan derileri kullanarak karşılamaktaydı. Değişen zaman ve iklim koşulları, insanları daha uygun giysi elde etmek için hammadde ve teknolojiyi aramaya doğru yönlendirdiği anlaşılmaktadır (Özen ve Akalın 2012: 303). Yurdumuzda yapılan kazılar neticesinde; Neolitik döneme ait olduğu düşünülen yanmış mezarlarda, karbonlaşmış bez parçalarına ulaşıldığı bildirilmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda bulguların yün cinsi bezlere ait olduğunun saptandığı anlatılmaktadır.

Hintlilerin çok ilkel bir dokuma tezgâhı kullanarak bitki liflerine keçi kılından yapılmış ince iplikler karıştırarak, güzel örtüler dokuduklarını öğrenmekteyiz. Hindistan’ da 5000 yıl öncesine ait olduğu düşünülen gümüş vazoların içinde pamuklu dokuma parçalarının bulunduğu kaynaklarda mevcuttur. Ayrıca eski Mısırlı rahiplerin keten giysiler giydiği, Çinlilerin ise İsa’nın doğumundan çok önceleri ipekli giysiler giyindiklerinden bahsedilmektedir. Mısır’da İ.Ö. 1346 olarak tarihlenen Tutankamon’un mezarında 2 m x 7 m boyutunda bir keten kumaş ve bundan iki yüz yıl sonrasına ilişkin III. Ramses’in mezarında da 1,5 m x 8,5 m boyutunda yünlü bir kumaş bulunduğu aktarılmaktadır. Eski Yunan dönemine ait dokumalar ise günümüze ulaşamamıştır.

2.1. Dokuma Kumaşa Dair İlk Bulgular

Dokuma kumaşa dair ilk bulgular 1962 yılında, yapılan kazılarda Anadolu’da ele geçirildiği bilinmektedir. Konya’nın 152 km. Güneydoğusunda bulunan Çatalhöyük’te ele geçirilen örneklerin, M.Ö. 6000’li yıllara ait olduğu düşünülmektedir. Çeşitli kazılarda ele geçirilen buluntular dokumacılığın büyük olasılıkla Anadolu’da ortaya çıktığını göstermektedir (Dölen, 1992: 275). Dokumacılık Anadolu’da sürekli bir gelişme göster Asya ve Mezopotamya’da rastlanan buluntuların M.Ö. 3000’lerden daha geriye gitmediği bilinmektedir (Dölen, 1992: 276).

Mersin yakınlarında 1937 yılında, Yümrüktepe mevkiinde yapılan kazılarda; M.Ö. 2800 yıllarına ait olduğu düşünülen taştan yapılmış tezgâh ağırlıkları ve dikey dokuma

tezgâhının dayandığı duvar izleri bulunmuştur. Ayrıca; taş, pişmiş toprak ve kemikten yapılmış ağırşaklar ve boynuzdan yapılmış bir tür iğne ile mekiklerinde ele geçirildiği öğrenilmektedir. Ağırşaklar üzerinde yapılan incelemelerde bunların bir bölümünün yün için diğer bölümünün ise keten dokumacılığında kullanılmış olabileceğinin anlaşıldığı belirtilmiştir. Alacahöyük kazılarında ele geçirilen. Bakır çağına ilişkin olduğu öğrenilen altın başlı gümüş kirman dokumacılık aletlerinin güzel örneklerinden olduğu bildirilmektedir.

Şekil 2: 2006 kazılarında Panaztepe’de bulunan M.Ö. 2000’ li yıllara ait ağırşaklar.

Kaynak: <http://arkeodenemeler.blogspot.com/2011/01/panaztepe-ii-izmir-aiolis.html>

Şekil 3: Kirman Alacahöyük M.Ö. 2500-2000 Orta /Olgun Bronz çağ

Kaynak:https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/7276/mod_resource/content/1/Konu%209.pdf

Hititler döneminde de dokumacılığın öneminin büyük olduğu, bu dönemde dokuma sanatı ile uğraşanların, toplum içinde saygın bir yere sahip oldukları aktarılmıştır (Dölen, 1992: 276). Türkiye'nin güneydoğu Anadolu bölgesinden başlayarak, Basra körfezine kadar uzayıp, Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan bölgenin ilk çağlardaki adı Mezopotamya'dır. Mezopotamya kelimesi Yunanca bir kelimedir ve "İki nehir arası" anlamına gelmektedir. M.Ö. 4000 ile 2350 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Ur, Uruk, Eridu, Lagaş önemli şehirleri idi. Yazıyı ilk kullanan kavmin Sümerler olduğu bilinmektedir. Ay esasına dayalı takvim kullanmışlardır. Mezopotamya bölgesinin o dönemin yün dokuma merkezi olduğu bilinmektedir.

Bu bölgenin çok eski çağlardan itibaren koyun yetiştirip, yün ipliği ürettiği anlaşılmaktadır. Bu bölgede; Sümerler, Samirler, Elamlar ve Sasanilerin yaşayıp, dokuma işiyle uğraştıklarını öğreniyoruz. M.Ö. 3500- M.Ö. 2000 yıllarında Sümerlerin

koyunyünlerini evlerinde veya üretim merkezlerinde dokuyarak kumaş elde ettikleri, hatta bu dönemde halı da yapıldığı iddia edilmiştir. Ancak mezarlarda dokuma veya halı bulunamamıştır.

M.Ö. 2725 yılında Mezopotamya da Samilerin yaşadığı bilinmektedir. Samiler Fırat'ın batısında bugünkü Suriye-Irak civarlarında, yaşadıkları anlatılmaktadır. Samilerde, Sümerler de olduğu gibi dokumacılık sanatıyla kadınların ilgilendiği bildirilmektedir. Babil civarında Ur şehrinde M.Ö. 4200'lerde yünde kumaş üretildiği ele geçen tabletlerden anlaşılmaktadır. Bu tabletler, British Müzesinde sergilenmektedir. Tabletlerde hayvanların üzerinde bulunan dokumaların kilim olduğu görülmektedir. Lagaş'taki kabartma heykellerde eteklik giysisi Sümer sanatını yansıttığı aktarılmaktadır (Özen ve Akalın 2012: 304).

Eski Mezopotamya uygarlıklarına ilişkin dokuma örnekleri iklim koşullarının da etkisiyle günümüze kadar ulaşmadığı düşünülmektedir. Fakat bulunan heykellerden giyim alışkanlıkları ve kumaş türleri konusunda, çok sayıda çivi yazılı tabletten de kumaş türleri, fiyatları ve ticareti ile ilgili ayrıntılı bilgi edinildiği anlatılmaktadır. Bu tabletlere göre M.Ö. 2800 dolaylarında günümüzdeki anlamda elbiselerin ortaya çıktığı ve beraberinde, dokumacılıkta kullanılan başlıca elyafın keten olmasına karşılık Mezopotamya'da yün kullanılmakta olduğu anlatılmaktadır. Yün ve diğer kumaş fiyatları gümüş üzerinden belirlenmiştir. Örneğin, 1 talan (30,3 kg) yapağının fiyatı 6 ila 5 shekel (1 shekel=8.46g) gümüş ve bir kadın elbisesinin fiyatı 1/3 - 5/6 shekel gümüş arasındaydı (Dölen, 1992: 276).

Şekil 4: Sümer Tableti, Tanrı Sin

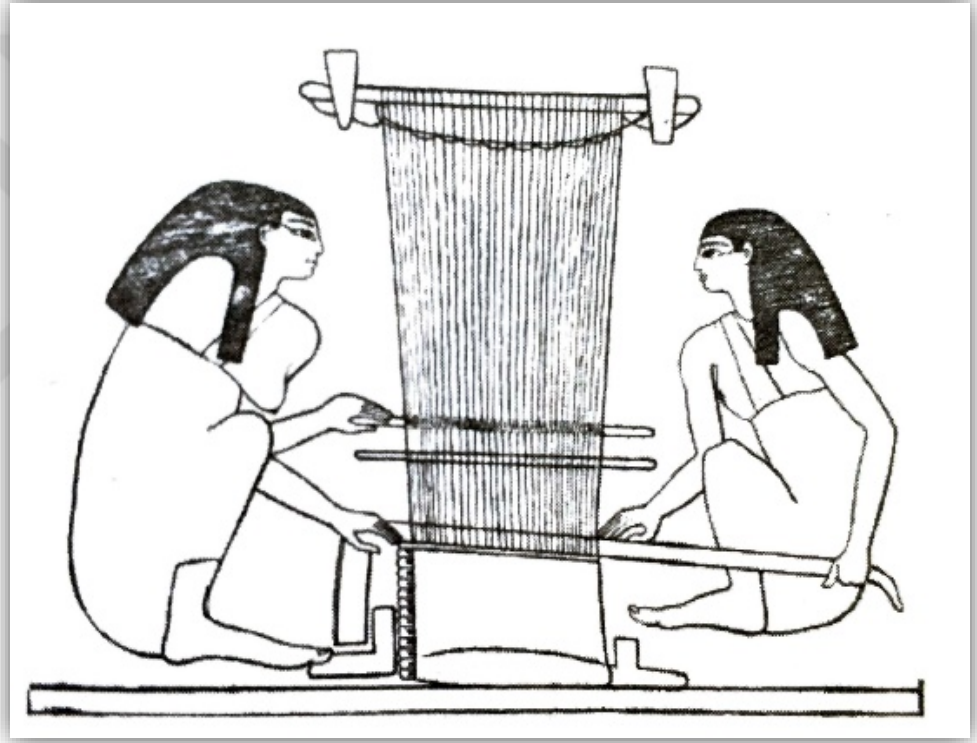
Kaynak: <https://nereye.com.tr/antik-mezopotamyenin-en-meshur-10-tanri-ve-tanricasi/sin/>

Babil’de dokumacıların bağlı bulunduğu *kisru şa ipşare* adı verilen loncaların olduğu bildirilmektedir. Yünlü kumaşlar, keten bezi, elbiseler ve renkli kumaşlar için ayrı ayrı loncalar ve bu loncaların da başkanlarının olduğu aktarılmaktadır. Çıraklı dönemi, diğer zanaatlar ile karşılaştırıldığında daha uzun olduğu bildirilmektedir. Örneğin: Çok ince iş olan mühürcü lükte 4 yıl olmasına karşılık dokumacılıkta ki bu süre 5 yıl olduğunu öğrenmekteyiz. Bu durum çeşitli kumaş türleri ve farklı tekniklerin kullanım çokluğu ile anlatılmaktadır.

2.2. Eski Mısırda Dokumacılık

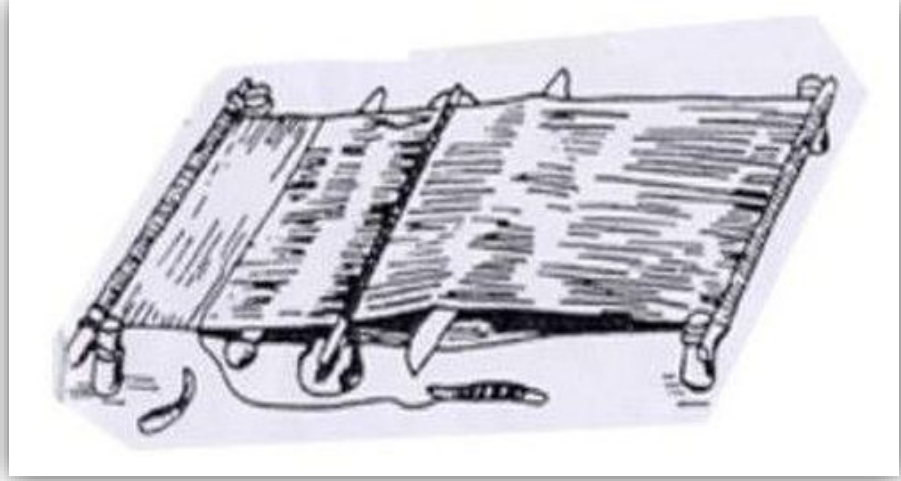
Eski Mısırda dokumacılığı incelediğimiz de elyaf olarak özellikle keten kullanıldığını görmekteyiz. Mısır mitolojisine göre; Ketenin tanrıların bir buluşu olduğu ve yeryüzüne inmeden önce bu kutsal bitkiyi kendileri için yarattıklarına inanıldığını öğrenmekteyiz. Keten tarlalarının Mısır’ın tarıma uygun topraklarının büyük bir bölümünü kapladığı bildirilmektedir. Tih çölü dolayındaki Peluz bölgesinde en iyi cins ketenlerin üretildiğini öğrenmekteyiz. Ketenden lif elde edilmesi günümüzde de olduğu gibi geleneksel yöntemlerle yapıldığı bildirilmektedir.

M.Ö. 2000 yılına kadar yatay tezgâhlar kullanıldığı, yine aynı yıllarda düşey tezgâhların ortaya çıkmış olmasına karşılık yatay tezgâhların yerini tutamadığı anlatılmaktadır. Yatay tezgâhların yere çakılı kazıklara tutturulmuş dikdörtgen bir çerçeveden oluştuğunu öğrenmekteyiz. Bulunan kumaş parçalarının küçük boyutlarda olması kumaşın sarılmasına ilişkin bir levendin bulunmadığı bildirilmektedir. Bir papirüste dokumacı için “*dizleri yüreğinin hizasındadır*” diye anlatılması çalışma koşullarının hiç de kolay olmadığını göstermektedir (Dölen, 1992: 277).

Şekil 5: Eski Mısır da yatay dokuma tezgâhını gösteren duvar resmi.

Kaynak: Dölen, E. 1992: 284

Şekil 6: Yatay Yer tezgâhı

Kaynak: Özen ve Akalın 2012: 317

Başta Anadolu'nun batısı ve Akdeniz çevresinde sonraları, Avrupa bölgesinde kullanılan, uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhlarının çok erken dönemlerden itibaren kullanıldığı (M.Ö. 8000-5500) yıllarına ait tabakalardaki bulgular ışığında kabul edilmektedir. Dikey dokuma tezgâhının ağırlıkları, bu günkü İsrail ve Lübnan sınırları içinde kalan birçok yerleşim yerlerinde ele geçirildiği bildirilmektedir (Özen ve Akalın, 2012: 311). *Penelope Tezgâhı*, çözümlü ipliklerinin dikey durumda bulunduğu, ağırlıklı ilk dokuma tezgâhıdır. Bu tezgâhta çözümlü ipliklerinin gerginliği, iplere bağlanmış taş veya pişmiş toprakla sağlanmaktadır (Özen ve Akalın, 2012: 312). Penelope insan boyundaki tezgâhının yanında yorgun, oğlu Telemakhos ayakta duruyor şeklinde resmedilmiş olarak günümüze ulaşmıştır (Dölen, 1992: 280).

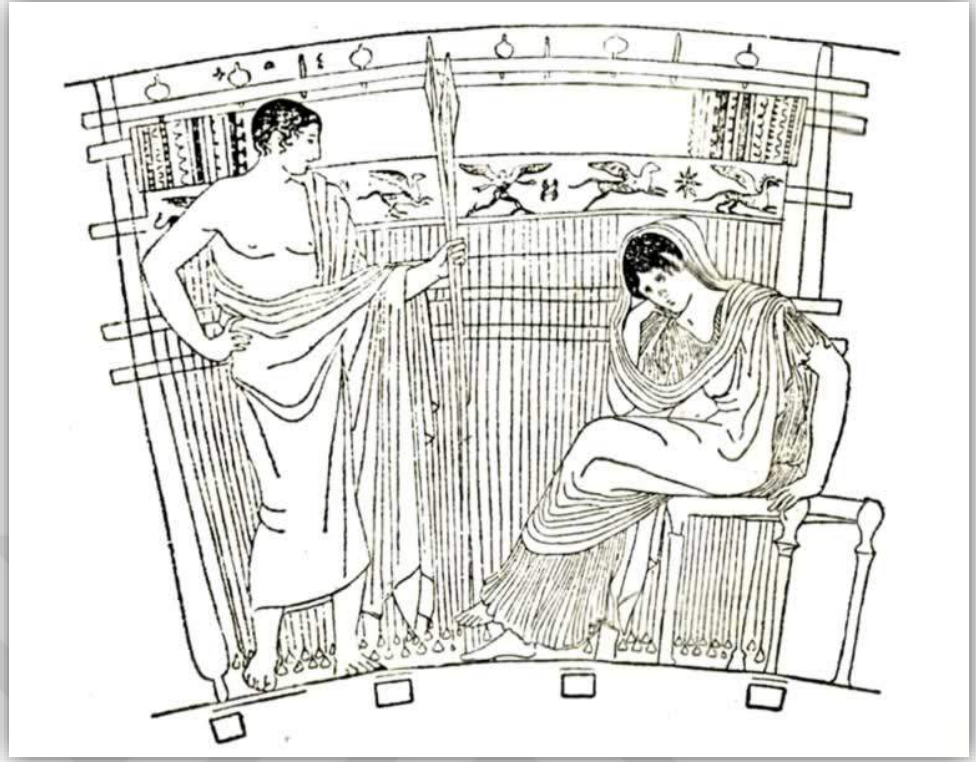
Şekil 7: M.Ö. 6. Yüzyıla ait Yunan Vazo Resminde Dokumacılık.

Kaynak: Özen ve Akalın, 2012: 311

Şekil 8: 6. yy. Ağırlıklı Dokuma Tezgâhı ve Vazo Üzerine Çizilmiş Dikey Tezgâh.

Kaynak: Özen ve Akalın, 2012: 311

Şekil 9: Bir Yunan Vazo Resminde Penelope Dikey tezgâhı

Kaynak: Dölen, 1992: 284

BÖLÜM 3. OSMANLI BEYLİĞİ DÖNEMİNDE DOKUMACILIK

Dünya tarihinin ve Türk tarihinin en başta sorulan sorularından birisi XIV. Yüzyılda Batı-Anadolu'da ortaya çıkan bir Türkmen beyliğinin yarım yüzyıl içinde büyük gelişme göstererek, Tuna'dan Fırat'a kadar uzayan bir imparatorluk haline dönüşmesi sorusudur. Osmanlı beyliği XIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkışı ve Orta Anadolu'daki gelişmelerle buna bağlı olarak Batı-Anadolu'da; Bizans toprakları üzerinde gazi Türkmen beyliklerinin kuruluşunun etkili olduğunu görmekteyiz. Bu süreci üç temel etkenin belirlediği kabul edilmektedir. Demografik devrim, Oğuzların yani Türkmenlerin, Anadolu'ya doğru başlattıkları yoğun göçlerinin neticesi olarak Selçuklu Saltanatının kurulması olarak aktarılmaktadır. İkinci etken ise Mogol istilâsı ve egemenliği altında Türk-İslâm gazâ hareketinin yeni bir ivme kazanması ile Denizli, Antalya, Ayasuluk ve Bursa'nın Milletlerarası yükselerek Türkiye'nin dünya ticaret yolları üzerinde önemini korumuş olması olarak gösterilmektedir (İnalçık, 2018: 3).

3.1. Anadolu'da Dokumacılık

Anadolu'da dokumacılık sanatı çok eskiye dayanmaktadır. 1326 yılında Bursa'nın Osmanlılar egemenliğine girmeden önce ki dönemlerde de Bursa'da dokumacılık sanatının var olduğu, VI. Yüzyıldan sonra Bizans'ta halk arasında ipekli kumaşlar giyildiği, X. Yüzyıldan başlayarak, altın telli ipliklerin dokumada kullanıldığı bilinmektedir. XIII. yüzyılda Bizans dokumacılık sanatında görülen yozlaşmalara karşılık, işleme sanatında ki gelişmelere tanık olduğu ve bu döneme ait altın işlemeli kilise giysileri bulunduğu ifade edilmektedir (Tez, 2008: 50-51).

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, bilgi ve kültürlerini de bu coğrafya'ya getirmişlerdir. Pamuklu dokumacılık XI. yüzyılda etkinliğini yitirmişti. Dokumacılık sanatı, Selçuklular ile yeniden büyük gelişme göstermiştir. Denizli, Alaşehir, Adana, ve Bursa gibi dokuma konusunda kendini ispatlamış merkezleri kurulduğu bilinmektedir (Dölen, 1992: 373).

1331 yılında Denizli'ye gelen Arap gezgini İbni Batûda, burada yapılan dokuma sanatı ile ilgili olarak, şu cümleleri yazdığı bildirilmektedir. *“Orada altın işlemeli pamuklu kumaşlar dokunur ki emsali yoktur. Pamuğun nefaseti ve kuvvetli bükümlü olması dolayısıyla dokunan kumaş ve bezler ziyade dayanır”* diye bildirilmiştir. Türkler ile

birlikte dokumacılık sanatının büyük bir gelişme gösterdiği, Selçuklu ve ardından Osmanlı dönemlerinde sanayinin en önemli sektörünün dokumacılık olduğu kabul edilmektedir (Dölen, 1992: 373).

Osmanlı dokumacılığında önce, Selçukluların muhteşem kumaşlar dokumuş olduklarını ve dokuma sanatını diğer iş kolları gibi çok ileri taşıdıklarını öğrenmekteyiz. Nitekim bazı koleksiyonlarda, mevcut parçaların bunu açıkça gösterdiği ifade edilmektedir. Bunun dışında Sultan Alaeddin tarafından Osman Bey'e hediye olarak gönderilenler arasında, Diba-i rumi isminde bir kumaş bulunduğu da ifade edilmektedir. Selçuk dibası anlamına gelen bu isim XVIII. Yüzyıla kadar kullanıldığı bilinmektedir. Yine Çatma, Çatma-i kadife gibi bazı kumaş isimlerine Selçuklular döneminde rastlanıldığı düşünülmektedir. Ancak bu devrin kumaşlarından günümüze kadar ulaşmış sınırlı sayıda parça olduğu ifade edilmektedir. Şüphesiz ki Selçuk dokumacılık sanatının, ve o devrin diğer bölgelerinde üretilen kumaş çalışmalarının Osmanlı dokumacılık sanatının temelini oluşturduğu, Türk kumaş ve kadifelerinin XV. Yüzyılda gelişmiş örneklerinin yapılabildiği düşünülmektedir (Öz, 1946: 6,7).

Selçukluların dokumacılık alanında oldukça başarılı örnekler çıkardıkları bilinmektedir. Halıcılıkta olduğu kadar ipekli dokumacılıkta da ün yapmış olmaları, dokunan halı ve kumaşları, başka ülkelerin hükümdarlarına ya da vezirlerine hediye olarak göndermelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak günümüze ulaşan çok az sayıda Selçuklu dokuması bulunmaktadır. XIII. yüzyılda kemha tekniği ile üretilmiş kumaşlardan birisi Lyon'da Musée des Tissus'de, diğeri kumai ise Berlin Devlet Müzesinde sergilenmektedir. Lyon'daki örnekte Yuvarlak maladalyonlar içinde dokunmuş, sırt sırta vermiş iki aslan figürü bulunmaktadır. Bu figürler rumiler ile süslenmiştir. Kenarında "Alâeddin Ebü'l-Feth Keykubad B. Keyhusrev" yazısı bulunmaktadır. Berlin'de bulunan örnek incelendiğinde; yine kalkan şeklinin içinde rumilerle süslenmiş çift başlı kartal figürü görülmektedir. Bu iki örnekte kurgulanan şema Sasani sanatı örneği, olduğunu ortaya çıkarmaktadır (TDV İslâm ansiklopedisi, 2002: 2 cilt 367-370).

Bu devre ait olduğu düşünülen parçalardan, iki başlı kartallarla süslenmiş, kırmızı ipek. Kalkanlar yaklaşık 21x21 cm'lik bir ızgara içinde Berlin Kunstgewerbemuseum 81, 475 [11] künye numarası ile sergilenmektedir. XIV. yüzyıl Osmanlı beyliği döneminde dokunmuş kumaşlarla ilgili olarak, günümüzde fazla bilgi bulunmamaktadır.

Bunun sebebi, günümüze ulaşan sınırlı sayıda örnek dışında belge niteliği taşıyan kumaş olmadığı bilinmemektedir. İbn Fazlullah el-Ömerî yazdığı bir bilgide, Osmanlı ülkesinde dokunan kumaşların çok nefis kumaşlar olduğundan bahsetmektedir. sultanların birbirine hediye gönderdiği ve hediye verilen kumaşlardan bahseden yazılı kaynaklarda da bu kumaşların nefasetinden bahsedilmektedir (TDV İslâm ansiklopedisi, 2002: 2 cilt 367-370).

Tarihi belgeler üzerindeki incelemelerde arasında, Selçuklu dokumalarının yabancı hükümdar ve yüksek dereceli memurlara hediye olarak verildiğini gösteren kayıtlara rastlanılmaktadır. Bu yazılı kayıtlara göre 1258 yılında Erzincan'da İlhanlı Emiri için dokunmuş 2000 top altın telli kumaş olduğu bildirilmektedir. Başka bir belgede, Anadolu'nun başka şehirlerinde dokunmuş çatma vb. kumaşlar Vezire hediye olarak verildiğinden bahsedilmektedir. O dönemin dokuma merkezleri olarak: Ankara, Konya, Kayseri, Malatya olarak sıralanmaktadır (Oğuz, 2004: 233).

Şekil 10: İki başlı kartallar dokunmuş, kırmızı ipek. Berlin, Kunstgewerbemuseum

Kaynak: <http://www.hubert-herald.nl/TwoHeadedEagle.html>

Œekil 11: Hz. Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled'e ait olduğu cübbe 13. yy.

Kaynak: <http://www.mevlanamuzesi.com/category/tekstil/page/2/>

3.2. XV. Yüzyılda Bursa Kumaşçılığı

Osmanlılar Asya topraklarına yayılmadan önce hükmettikleri alan açısından bakıldığında, Avrupa'dan büyüyen bir güç olduğunu görmekteyiz. İmparatorluğun ilk yıllarından başlayarak, Anadolu'daki ipek ticaretinin gelişmesi için politik ve ekonomik açıdan büyük çaba gösterdikleri bilinmektedir. Selçuklu devletinden Osmanlıya kadar yüzyıllar boyunca, ipek yolunu geliştirmek adına; yol, köprü, han, kervansaray ve benzeri bir çok yapıyı inşa ettiklerini görmekteyiz. 1400'lü yıllardan başlayarak, yapılan yatırımların ilerleyen zamanlarda, meyvelerini vererek, önce kuzey İran'dan Bursa'ya oradan da zengin ve talepkâr Avrupa pazarlarına açılan ticaret kapısı olduğundan bahsedilmektedir (Atasoy ve diğerleri 2001: 159).

XV. yüzyılda, Bursa kumaşçılığı incelendiğinde, dokuma sanatının büyük bir gelişme gösterdiği, imalathanelerde dokunan kumaşların XIV. yüzyıl kumaşları ile karşılaştırılmayacak şekilde eşsiz kumaş ve kadife dokumaların üretildiği görülmektedir (Öz, 1946: 17).

Bursa şer-i sicil kayıtlarına göre, Bursa'ya uzanan ipek yolu üzerinde, önemli bir dokuma ve ticaret merkezi olduğu ve bu merkezlerde, Batılı ve Doğulu tüccarların alışveriş yaptıklarını gösteren sayısız belgeye ulaşıldığı bildirilmektedir. Bursa tekstil boyacılığında da oldukça ileriye. Belgelerde, XVI. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, İran ve diğer devletlerden boyanmak üzere iplikler geldiğinden bahsedilmektedir. Tereke defterlerindeki kayıtlar ve seyyahların tuttukları notlarda da bu dönemin kumaşları hakkında bilgiler olduğu kaynaklarda mevcuttur.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde muhafaza edilen çok eski kumaş listesinin, XV. yüzyılın sonlarına ait olduğu bildirilmektedir. (TSMA, nr. D 4) listede Sarayda kullanılan Osmanlı çatmalarının dışında İran (Yezd) ve Avrupa (Frenk) kumaşlarının kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Bu kayıtlarda, kumaşların renkleri ile ilgili de bilgiler verilmektedir. *Kadife-i çatma-i aseli* " bal rengi" olduğu ve benek-i Bursa sebz (yeşil benekli) gibi bilgilerden bahsedilmektedir. XV-XVII. yüzyıllar mercek altına alındığında, " dokuma sanatının " Osmanlı Devleti'nin gücü zenginliği ve kudreti sayesinde en görkemli dönemini yaşadığı ifade edilmektedir (TDV İslâm ansiklopedisi, 2002: 2 cilt 369).

Bizans ipek dokumacılığının yaygın olduğu dönemde, Avrupa’da bizans ipekli dokumalarının çok tutulduğu bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed’in emri ile (1444-1446), (1451-1481 Osmanlı kumaşlarının Venedik ve Cenovalı tüccarlar vasıtasıyla, İtalya üzerinden Fransa, Almanya, İngiltere, Polonya ve İskandinavya’ya büyük ölçüde ihraç edildiği de edinilen bilgiler arasında yer almaktadır. İsveç’te Türk kumaşlarından yapıldığı bilinen papaz kıyafetlerinin en güzel örneklerinin günümüze kadar korunmuş olduğundan bahsedilmektedir.

Kuzey İtalya’da kullanılan kumaş desenlerinden esinlendiği, buna karşılık Sicilya ve Güney İtalya şehirlerinde kullanılan kumaş desenlerinin Müslüman Arap, Mısır ve Suriyelilerin etkisinde kaldığı, daha sonrasında ise XVI. yüzyılda bu etkileşimin yerini, özellikle Osmanlı motiflerinin aldığını öğrenmekteyiz. Osmanlı sarayı, bütün sanat dallarına yön vermiş, gelişmesi için denetim altında tutmuştur. Bursa, Edrine, İstanbul kentlerinin “ihtisab kanunnameleri” (bir tür kent yönetim kanunları) aracılığı ile her türlü esnaf grubunun uyması gereken kurallar belirlendiği ifade edilmektedir.

1502 Bursa ihtisab kanunnamesi’nde ipekli dokumalarla ilgili olarak, ipeğin hammaddesinin elde edilişi, bükülüp, boyanmasına kadar olan tüm sürecin standartlar altına alındığı bilinmektedir. Çözgü ve atkı ipliklerinin uzunluk ölçülerinden başlayarak, tel sayısı, tel aralığı, ağırlığı, ipek tellerinin kuruduktan sonra büküm ve boyasının, örneğin; kırmızı olacak ise lâk (lök) miktarı ve uygulanışı açık bir şekilde belirtildiğinden bahsedilmektedir.

Osmanlı Devleti ipekçiliği ekonomiye sağladığı katkıdan dolayı önemli bir endüstri olarak görülmekteydi. Halkın maddi refahından, yöneticisini sorumlu tutan şeriat geleneklerine sıkıca yerleşmiş olduğu devlet, ipek ürününün kalite ve miktarı ile de yakından ilgili olduğunu öğrenmekteyiz. Ham ipek Osmanlı topraklarına girdiği andan itibaren, boyanmasına kadar geçen sürecin denetiminden, mizan emini diye adlandırılan, devlet memurunun sorumluluğu olduğunu öğrenmekteyiz.

Muhtesib, (görevli) boya ve dokuma aşamalarında belirlenmiş fiyatların uygulanmasından başlayarak, kalitenin aynı standartlarda tutturulmasından da sorumluydu. Bitmiş ürünleri ise bir başka devlet memuru olan damga emini denetler, her top ipeğe devletin damgasını basarak onay verdiğinden bahsedilmektedir. Muhtesibler,

ihtisab diye adlandırılan bir dizi düzenlemeyi uygulardı. ipekçilik alanında kalite ve çeşitler üç ayrı grupta tanımlandığını görmekteyiz.

Bursa, kadifesi ile ünlüydü. Kemha ve atlas ya da tafta, saten gibi tek renkli kumaşlar XVI. yüzyılın sonunda, en çok üretilen kumaş türleri haline gelmişlerdi. Bu sınıfların kendi aralarında da küçük gruplara ayrıldığı ve bu grupların; hammaddeye, tekniğe, renk ya da desen şemasına göre oluşturulduğundan bahsedilmektedir.

Ayrıca bu belge Bursa'da dokunan kumaşları gruplandırıp; kadife, kemha, valâ, tafta, atlas, meton, bürüncük gibi adlar ile isimlendirilmesi açısından da önem taşıdığı anlatılmaktadır. Osmanlı da dokumacılık alanında farklı işleri gerçekleştiren meslek erbabının çeşitliliği dokumacılığa verilen önemin bir göstegesini olduğu vurgulanmaktadır. Bu alanda istihdam edilen zanaatkârlar: Çözücü, tireci, sırmakeş, elemneci, mancınıkçı, cendereci, perdahçı, kaytan ve ibrişimci, kınnapçı, devdah, dolapçı, gergefçi, kasnakçı, mutaf, mazman vb. O dönemin halkının ipekçili ve ipekli dokumalar sayesinde Bursa'ya akan servet için, “*Anadolu İstanbul'a İstanbul ise Bursa'ya çalışıyor!*” demesi. İpekli dokuma alanında Bursa'nın geldiği noktayı ve önemini gözler önüne serdiğini öğrenmekteyiz (Tez, 2008: 57-58).

Osmanlı döneminde Bursa'nın, İran dan ithal edilen ham ipeğin işlendiği ve ticaret merkezi olduğu ve sanayi şehri olarak öne çıktığını öğrenmekteyiz. İpek ticaretinin hazineye sağlamış olduğu getirisinden dolayı devlet kontrolünde gelişiminin sağlandığı bildirilmektedir. Bursa'da günümüzde hâlâ varlığı korunmakta olan bir çok han, XV. yüzyılda Ceneviz, Venedik, Floransa ve İran'dan gelen tüccarların kalmaları ve mallarının depolamakta kullanmaları için inşa edildiğini öğrenmekteyiz (Atasoy ve diğerleri, 2001: 164). Lonca teşkilat yapısının varlığı sayesinde, ham ipeğin bükülüp, boyanmasından, kumaşların içeriğinde bulunan altın ,gümüş miktarı ve fiyatlandırılmasına kadar titiz bir kalite kontrol ağının oluşturulduğundan bahsedilmektedir. Zamanla İran ile yaşanan olumsuzluk ve anlaşmazlıklar, koza ticaretinde aksamalara yol açınca, 1587 tarihinden itibaren Bursa'da koza yetiştiriciliğine başlanmış ve teşvik edilmiş olduğu anlatılmaktadır (Bilgi, 2007: 12).

XV. yüzyıl sonlarına doğru, Bursa'da kurulmuş olan tezgâh sayısının bine ulaştığı, gelen ipeğin büyük bir kısmının bu merkezlerde işlendiğinden bahsedilmektedir. Bursa'ya yeni

ithal edilen ipeğin büyük bölümünü İtalyanlar başta olmak üzere, almış oldukları malların üzerinden yüzde iki, veya beşi ticaret vergisi ödeyerek Avrupalı tüccarların aldığını öğrenmekteyiz. Avrupalı tüccar grupların daha sonraları acentalığını üstlenen ve dellal ismi verilen yerel bir kurum oluşturuldu. Dellaller, yasaların vezne başı belirlemiş olduğu bir komisyon olan dellaliye almakla yükümlüydüler. Ancak sıkça bu hakların kötüye kullandıkları da bildirilmektedir. Günümüze ulaşan belgeler, Bursa'ya ipek ticareti için akın eden yabancıların hayatlarına dair bilgiler vermektedir. Orhan Bey'in XIV. yüzyılda Cenevizlilere verdiği haklar arasında, yerel vergi, şarap yasağı gibi kanunda yer alan maddelerden muaf kılan, Osmanlı kanunlarına ek olarak haklar verildiğinden bahsedilmektedir. Kapitülasyon olarak bilinen bu ayrıcalıklar, ticaret anlaşmaları ile sağlandığı bildirilmektedir (Atasoy ve diğerleri, 2001: 161).

3.3. XVI. Yüzyıl Saray Nakkaşhanesinin Kurulması

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIV. yüzyılda Edirne'yi payitaht (başkent) olarak ilan ettikleri, sonrasında ise Fatih Sultan Mehmed'in yüksek zekâ ve bilgisi sayesinde, Bizans İmparatorluğu'nun sonlandırıldığı ve başkenti İstanbul'a taşıdığı bildirilmektedir. İstanbul'un fethi ile dünyada yeni bir devir açan Fatih Sultan Mehmed'in sanat aşkı ve zevki, üstün niteliklere sahip, bir bilgin olduğu anlatılmaktadır. Ayasofya'ya olan beğenisini "*Kenise-i münakkaşa-i nefise*" vasıflarıyla dile getirdiği ve vakıflar tesis ederek ona ebedi hayat temin ettiği ve her sanatın yalnız yaşamasını değil gelişip, büyümesini de teminat altına almış olduğundan bahsedilmektedir (Öz, 1946: 30).

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmed saray örgütünün kurulum aşamasında, ülkenin iki önemli sanayi kolu olan, dericilik ve kumaşçılık sektörünü öncelikle örgütlediğini öğrenmekteyiz. Bu iki sektör de Türklerin Orta Asya'dan beri en iyi bildikleri iş kolları olduğunu ve Fatih Sultan Mehmed'in bunu çok iyi bildiği ve bu sektörler için vakıflar kurarak, destek verdiğinden bahsedilmektedir. Esasen saray, sanatın koruyucusu olduğu ve sanatın saraydan yönlendirildiği ifade edilmektedir.

Halkın yaşam tarzını şekillendiren dokuma sanatının sarayda gereken ilgiyi gördüğü de ifade edilmektedir. İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen Yeni Saray'da nakkaş olarak bazı kaynaklarda Bursalı Sinan Bey ve öğrencisi Bursalı Şiblizâde Ahmed'in bulunduğu bahsedilmektedir. Sinan Bey'in çalışmalarında batılı

sanatçıların etkisinin olduğu ve Sinan Bey'in sarayda bulunmasının örgütlü bir saray atölyesinden bahsetmek için yetersiz kaldığı bildirilmektedir. Yapılan son araştırmalar ışığında, İstanbul Sarayı bünyesinde Ehl-i Hiref'in (saray sanatçıları) olarak yapılanmanın Sultan II. Bayezid dönemi olan (1481-1512) yıllarında başladığı bildirilmektedir.

Ehl-i Hiref örgütünde bulunanların Kapıkulu halkından oldukları ve Hazine başının emrinde hizmet ettiklerini öğrenmekteyiz. Bu örgütün maaşlarını (ulufe) üç ayda bir aldıkları da belirtilmektedir. Yavuz Sultan Selim, İran (1514) ve Mısır (1517) seferlerini gerçekleştirdiği ve bu seferlerden dönüşü sırasında beraberinde pek çok sanatçıyı da birlikte getirdiği bildirilmektedir. Özellikle Mısır'dan Hristiyan tacirler ile taşçı, dülgere, demirci ustaları, kılıç ustaları ve ipek bükücü ustaların seçildiği ifade edilmektedir. Bu ustalar arasında, nakış sanatının ustalarından olan Hasan Mısırî ile Halep'ten getirilen Nakkaş Taceddin Kerebendi'nin olduğu da anlatılmaktadır.

Saray örgütünün tam olarak olgunlaşmaya başladığı dönem, Kanuni Sultan Süleyman dönemi (1520-1566) olduğunu öğrenmekteyiz. Bu örgüt içinde başta nakkaşlar ile mücellitlerin olduğu ve bunların İstanbul'a kaydı olduğu bildirilmektedir. Diğer sanatçılar; Zengerler (kuyumcular), mücellitler (cilt yapanlar), kazzazlar (ipek iplik kullanarak, kaftanlar için düğme kılıç, bıçak, çanta askısı hazırlayanlar), kürkçüler, külâhdüzanlar (kavuk, sarık, takke yapanlar), görülmektedir. Bunlar dışında; Cameşuyan (çamaşır diken ve yıkayanlar) dokumacılar, hayatin (terziler), muzedûzanlar (ayakkabı, terlik, çizme yapanlar) kazgancılar (her türlü maden işi yapanlar), demirciler, çilingirler ve destivancılar olarak sıralanmaktadır (Tezcan, 2017: 140-142).

Ehl-i Hiref örgütünün diğer sanat bölüklerinde ise nakkaşlar başta olmak üzere dokumacılar; kemhacılar (kemhabafan), desen bağlayan kemhacılar (nakış-bendani kemhabafan), kadifeciler ve abacılar (aba-yi bafan) bulunmaktadır. Ehl-i hiref in yaptığı işlere ait bilgileri ehl-i hiref defterlerinden öğreniyoruz. Bu defterlerden en eskisi 1526 tarihli olduğu bilinmektedir. En kalabalık bölüklerden olan dokumacılar 21 kişiden ibaret olup, bunların sayısı 1558'de 78, kişi olmuş, 1566'da 67 kişi olduğu bildirilmektedir. Fakat II. Bayezid dönemine ait olduğu düşünülen bir defterde ise dokumacılar bahsedilmediği bildirilmektedir. İstanbul Sarayı'nda en erken kurulan hassa atölyesinin 1515'ten sonra kurulduğu bilgisi üzerinde durulmaktadır.

XV. yılın son çeyreğine ait saray için alınan kumaş kayıtları, Bursa mahkeme kayıtlarında yer aldığı, saray için alınan kumaşların miktarı ve ödenen paraların çok büyük olduğundan bahsedilmektedir. Buna karşılık aynı kayıtlarda Bursa'dan Saray için alınan ipeklerden 1515 tarihinden sonra bahsedildiği bildirilmektedir. Ayrıca 1526 tarihli Ehl-i Hiref defterinde ki bir kayıta göre ise Kemha dokuyuculardan olan Hasan Bosna'nın isminin karşısına düşülen notta; Sultan Bayezid zamanında Edirne'den verildiğinin yazdığı anlatılmaktadır.

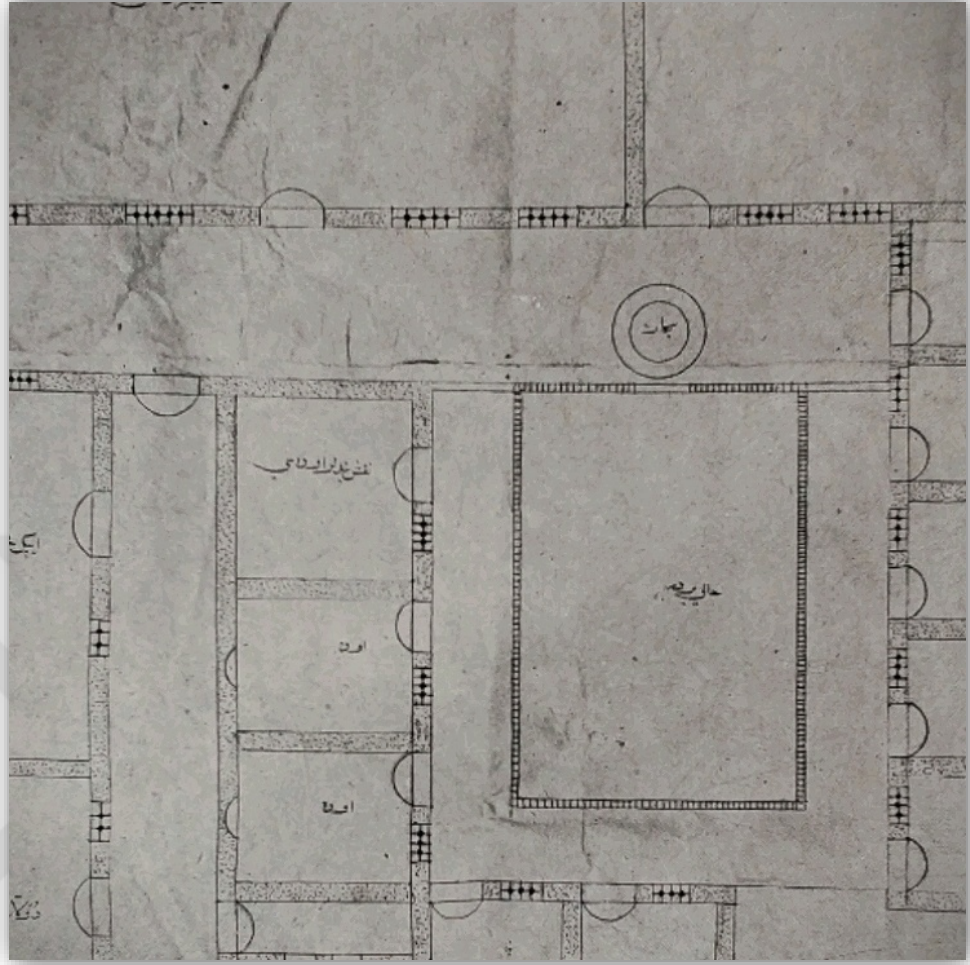
Bu belgeye bakıldığında, hassa dokuma kârhanesinin o tarihlerde kurulmaya başladığı fikri üzerinde durulmaktadır. İstanbul Sarayı için yapılan alımlara ait belgeler XVI. yüzyılın sonlarına doğru artmakta olduğu ve atölyede üretilen ipliklerin içeriği hakkında da önemli bilgiler verdiğinden bahsedilmektedir. 1555 tarihinde hassa kârhanesi (saray dokuma atölyesi) için alınan 6.000 akçalık ipekten (harir) bahsedilmektedir. 1573 tarihli başka bir kayıta ise; Hacı Ali'nin hassa üstatlarından olduğu, kârhane-i amire için lazım olan atkı (pot) ipeğini işletip, geri getireceğinden bahsedilmektedir.

1576 tarihinde yine kârhane-i amire için Acem'e (İran'a) adam gönderildiğinden söz edilmektedir. 1581 de saray dokumahanesi adına alınan ipeklerin boyama listesi olduğu bildirilmektedir. Başka bir kayıta saray için gerekli olduğu belirtilen ipeklerin bükümünün yalın kat bükülmüş olduğu, eskisi gibi 4, 6, 8 kat bükülsün diye bir talimat verildiğini görülmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarından sonra tamamı altın ve gümüş alaşımli telle dokunduğu ve çok rağbet gören seraser kumaştan bahsedilmektedir. Çok pahalı olan bu lüks kumaşı dokuyan ustaların azlığından olsa gerek 1565 tarihli bir belgede altınlı kumaş dokumak için saraya gönderilmesi istenen, (Zerbaftçı) Hacı Muhammed'den bahsedilmektedir.

Yine başka bir kayıta, bu tür kumaşlarda kullanılan tel ustalığı olan, metal tel çekmeyi (simkeşlik) öğrenmesi için Bursa'ya adam gönderildiğinden bahsedilmektedir. Bu işin oldukça sabır ve ustalık isteyen bir iş olduğu, çekilen tellerin, yaldızlı veya yaldız sız olduğu gayet sıkı ve cilalı iki silindir arasından geçirme suretiyle gelin teli gibi ince yassı hale getirildiği anlatılmaktadır. Bu işlem sonrası inceltelen teller, henüz bükülmemiş pamuk ve ipek iplikler üzerinde sarıldığı bildirilmektedir. Yapılan bu sarım işlemi isteğe göre değişkenlik gösterir bazen alttaki ip görünmeyecek sıklıkta, bazen ise aralarda birer tur boşluk bırakarak sarım işlemi bitirildiği anlatılmaktadır.

Bu işlemi yapan esnaf simkeşhaneye bağlı olarak çalışır “klapdancı” olarak isimlendirildiği bildirilmektedir. Bu esnaflar arasında adı “klapdan bükmeçi” diye anılan ve doğrudan terzilere bağlı olarak çalışıp, birlikte üretim yaptıklarını öğrenmekteyiz. 1526 tarihli Ehl-i-Hiref defterinde simkeş ustası Hüseyin dışında, Tebriz’den sürgün gelerek, önce Amasya’ya yerleştirildiği ve sonrasında saraya taşındığı bilinen Mir Ahmed Tebrizî’den bahsedilmektedir. Daha sonra bu ustaların yanına Yunus ve Hasan isimli iki yardımcı verildiği bildirilmektedir. İpekli dokumalarda kullanılacak altınlı tellerin hassa kemhaçıbaşı nezaretinde yapıldığı, dokumaya uygun olup olmadığı ile ilgili denetimin simkeşler gözetiminde yapıldığını öğrenmekteyiz.

Bugün Topkapı Sarayı Arşivi’nde saraya ait olduğu düşünülen 1526 tarihli Ehl-i-Hiref defterindeki bilgilerle uyum sağlayan bir dokumahane planının bulunduğu bilinmektedir. Bu planda yan yana bulunan iki oda görülmektedir. Odalardan büyük olanının kemhacılar diğer küçük olanın ise kadifeciler kârhanesi olarak gösterildiği, koridorun karşısında daha küçük olan bir odanın ise desen bağlayanlar (nakşbendler) odası olarak belirtildiği bildirilmektedir. 1568 tarihli saray dokumahanesine ait olduğu belirtilen kayıta (kârhanesi i hassa) defterinde ismi Ferhad olan, kârhane emini tarafından Enderun hazinesine teslim edilen muhtelif kumaşın adının geçmekte olduğundan bahsedilmektedir (Tezcan,2017: 140-144). İpek mahzeni ve koridor çevresinde sıralanmış birçok odanın bulunduğu bu atölye geleneksel Osmanlı dokuma atölyeleri için bir örnek olduğu belirtilmektedir. Çevrede sıralanan odaların büyük olasılıkla atölye çalışanlarının yatması için düzenlendiği düşünülmektedir. XVI. yüzyıl ortalarında devlete ait İstanbul’da kurulan, Karhane-i Amire veya Hassa diye adlandırılan bu atölyelerin, Beyazıt yakınlarındaki Çarşıkapı’da olduğu düşünülmektedir (Dölen, 1992:393).

Şekil 12: TSM arşivinde bulunan kadife ve kemha Kârhanelerini gösterir plan.

Kaynak: Öz, 1946: 46

İstanbul Sarayı'nın Kendisi için üretim yapan bir atölyesinin olması, dışarıdan hizmet almasını engellemediği bilinmektedir. İstanbul ve Bursa'da faaliyet gösteren atölyelerde devamlı olarak kumaş siparişleri verildiği, hatta yurt dışından özellikle Venedik'ten saray için siparişler verildiği ve saray adına alımlar yapıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Kanuni döneminin ilk yıllarında, o dönem sadrazam olan İbrahim Paşa'nın (1523-1536) İtalya'dan lüks kumaşlar getirmeye meraklı olduğu, daha sonra sadrazam olan Rüstem Paşa'nın ise yurt dışından alınan kumaşlar ile ilgili olarak, bütçeye yük olduğu gerekçesiyle bu yabancı kumaş ithalatını azalttığı belirtilmektedir.

Buna karşılık Venedik Devlet Arşivi'nde yer alan bazı belgeler kumaş ithalinin devam ettiğini gösterir nitelikte olduğu bildirilmektedir. Başka bir kayıta XVI. yüzyılın ikinci yarısında, saray görevlileri tarafından kâğıt üzerine çizilmiş kumaş desenlerinin dokunması için İstanbul Pera'da bulunan Dispacci vasıtasıyla Venedik'e gönderildiğinden bahsedilmektedir. Yine başka bir belgede Rüstem Paşanın kızı için ısmarlanan yastık yüzü ve beraberinde, bir desen gönderildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca bu mektupta verilen siparişe ilgili 4 ayrı desen bulunduğu, Türkçe yazılmış olan notların da Fransızca 'ya çevrilmiş olduğundan bahsedilmektedir.

Saraydan verilen siparişlerde, ustalara desen ve renk konusunda mutlaka bilgi verildiği bildirilmektedir. Saray kütüphanesinde bulunan örneğin bir tavanın kağıt üzerinde çizilmiş kalem işi kalıplarına düşülmüş bir notta: “...zemin üstünde sazları altın, şuküfeler rengimiz...” yazılı olduğu bildirilmektedir. Bazen ustalara desenler verilirken, beraberinde numune de verildiği ve bazen verilen desenleri görmek için ustadan numune dokuyup getirmesi istenirdi. Bu şekilde hazırlanmış kumaş örneği, bir bohçanın üzerinde ki parçalar arasında yer aldığı bildirilmektedir (TSM. 13/10091). Yakut rengi kırmızı zemin üzerinde fıstıklı renk ile başlayan ince kıvrık dal ve hatayı deseni daha sonra koyu mavi dallarla devam ettiği şeklinde ifade edilmektedir (Tezcan, 2017: 140-144).

3. 3. 1. Osmanlı Saray Dokumalarının Motif Özellikleri

XV. yüzyılın başından itibaren Osmanlı topraklarında ipek üreticiliği ve sanayisine ait ciddi belgelerin kayıt altına alındığını görüyoruz. Batı Anadolu'dan, Orta Asya'ya kadar uzanan bölgede ortak bir sanat dili olduğundan bahsedilmektedir. Bu dil “Uluslararası Üslup” olarak tanımlanmaktadır. Kitap ciltlerinden, mimari süslemelere kadar, hemen hemen bütün sanat dallarında bu ortak üslubun, üç sarayın himaye ve desteği ile gelişip zenginleşmiş olduğu bildirilmektedir. Batıda; Bursa, Edirne ve sonrasında İstanbul' da Osmanlılar; ortada Tebriz'de Türkmen hanedanları, doğuda ise Herat'ta Timurlular diye sıralandığı bildirilmektedir.

Desen şemalarını incelediğimizde, çiçekli ve bitkisel arabeskler veya dolaşımli dallardan oluşur; iki ana üslup ya da motif grubunu içerdiği gözlenmektedir. Bu motiflerden biri olan hatayı diye adlandırılan Çin kökenli motifler eşliğinde, narin saplar üzerine oturtulmuş lotuslar, diğeri ise rumi olarak bilinen genelde daha kalın saplar üzerinde ikiye

ayrılmış yaprak görünümlü desendir. Osmanlı mimarisinde XV. yüzyıl boyunca çini süslemelerinde ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren de çini evani, yani kap kacaklar, kitaplardaki süslemelerde, ciltler, halılar, kumaşlar gibi geniş bir yelpazede kullanıldığı görülmektedir.

Örnekler arasında, erken mavi-beyaz İznik çinileri ve Batı Anadolu'da Uşak'ta ise ana renkler kullanılarak dokunmuş madalyonlu halılar olduğu bilinmektedir. XV. yüzyıl sonuna doğru Uluslararası Üslup Osmanlı İmparatorluğu içinde çeşitlenip, gelişmeye başladığı görülmektedir. Bu gelişme en belirgin olarak o devrin nakkaşhanesindeki usta desenci Baba Nakkaş üslubu olarak bilinen, sır altı boyalı İznik çinilerinde görülmektedir. Uluslararası Üslubun elemanları hatayi, rumi ve arabesklerden oluşuyordu. Bu temel desenlere meşe yapraklarına benzeyen dilimli bitkisel bir motif eklenmiştir.

Bu sanatın sarayın himayesinde olarak Sultan II. Bayezid dönemi (1481-1512) Orta Anadolu'nun kuzeyinde, Amasya eyalet merkezinde geliştiğine dair veriler olduğu anlatılmaktadır. Bu üslubun ipek dokumacılığı üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu ve Bursa'da dokunduğu ve bohça yapımında kullanılan küçük kemha parçalarının olduğu bilinmektedir. Baba Nakkaş üslubunun günümüze ulaşmasının bu dokunan parçaların varlığı sayesinde olduğunu öğrenmekteyiz (Atasoy ve diğerleri, 2001: 227).

İnsanlık var olduğu günden bugüne kadar; korunma, örtünme amacı ile giyinme ihtiyacını karşılamış, dokuma sanatının bulunmasıyla birlikte iklim ve çevre şartlarına göre giyim alışkanlıklarının değişkenlik gösterdiği ve sürekli yenilediği bilinmektedir. Toplumun yaşamı, duyguları, sanatsal beğenilerini ve kültürel özelliklerini yansıtarak "geleneksel" özellikleri ortaya çıkarmışlardır. Bu yapıyı oluşturan en önemli unsur dokumaların üzerine yansıyan motiflerdir. Sanat eserlerinin ortak ilham kaynakları incelendiğinde, kökenlerinin değişik yerlerden geldiği görülmektedir.

Türklerin Orta Asya'da iken Şaman inancında olduğu bilinmektedir. Bu inançlarının izlerini Anadolu'ya Osmanlı İmparatorluğuna kadar taşıdıkları görülmektedir. Örneğin; Gökyüzünden Esinlenen Motifler: Güneş, ay, yıldız ve bulutu. Hayvan Kürk ve Tüy Şekilleri: Kaplan çizgisi ve leopar beneği, rumi, hatayi, kuş geyik resimleri ve tavus tüyü. Batılı Kaynaklardan Gelen Motifler: Örneğin; Türk kumaş desenlerinde yüzeyi süsleyen

madalyon şemasında, madalyonları bağlayan taç motiflerinin İtalyan etkisiyle geldiği bilinmektedir.

Bitkisel Motiflerden: Çiçek, meyve ve ağaç motifleri sıkça kullanılmıştır. Bunlar; lale, karanfil, gül, yabani gül, sümbül, bahar dalı, çiğdem, şakayık, yasemin çadır çiçeği, zambak, şeftali ve nar çiçekleridir. Nadiren de olsa hayvan figürlü tasarımlara da rastlandığı bilinmektedir. Madalyonlar geyik ve ceylan motifleriyle karşılıklı resmedilen tavus kuşu ile yüzen ördek desenli kumaşlar bunlara, örnek olarak verilebilir. Osmanlı dokuma sanatında ki geleneksel motif tarzının erken tarihlerden başlayarak; ay, güneş, Mührü Süleyman, üç benek ve altında kaplan postu çizgileriyle birlikte kullanılarak, *çintemani* adını almış olan motif (Farsça: peleng olarak kaynaklarda yer alır.) Çubuklu desen, yollu ve satranç motifli (kareli) tasarımların da sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.

Türk kumaş ve kadifelerindeki sanat ve bezeme açısından emsalsiz olduğu bilinmektedir. Bu ayrıcalığı kazandıran sadece desen ve sanat değil, yine bir bütünün tamamlanmasını sağlayan, kıymetini artıran, renkler devreye girmektedir. Sadece motifleri bulmak kompozisyonları hazırlamak yeterli olmayıp, bunların renklendirilmesi için de boyama tekniğinin iyi bilinmesi gerektiği önem arz etmektedir. Türk kumaşlarında dünyaca ün salmış kırmızı başta gelmektedir. Kırmızı için milli bir renk olduğunu söylemek yerinde olur. Kırmızının birçok tonu bulunmaktadır. Parlak ve net kırmızıyı elde etmenin hep sorun olduğu bilinmektedir. XVIII. yüzyılda bazı dokuma fabrikalarının bu kırmızı tonu elde ettikleri bildirilmektedir.

Türk kumaşlarında kırmızı renk dışında, en çok kullanılan renkler arasında; mavi, yeşil, siyah, beyaz, bej ve bazı yerlerde altın rengini ifade etmesi için kullanılan tatlı bir sarı görülmektedir. Aseli diye adlandırılan bal rengi sarının da kullanıldığı görülmektedir. Bir de sürmayi diye adlandırılan koyu fındık kabuğu tonu bulunmaktadır. Bu renklerin çağa göre açıklı, koyulu olarak, azalıp çoğaldığı ve farklı seçeneklerin kullanıldığı görülmektedir. Türk kumaş ve kadifeleri incelendiğinde, renk uyum ve ahenginin hayret verici derecede olduğu ve buna başka milletlerde rastlanmadığından bahsedilmektedir. Türk Kumaş süslemeleri, tabiattan aldığı uçsuz, bucaksız kaynaklardan ilham alınarak fakat herhangi birini taklidi olarak değil, stilize ederek, sonsuz bir saha açmış oldukları görülmektedir. Bu nedenle Türk kumaş ve kadifeleri hakkında bir genelleme yapılmasının imkânsız olduğu bildirilmektedir (Öz, 1951: 83).

3. 3. 2. Osmanlı Dokumalarında Desen Tasarım

Osmanlı ipek dokumalarının tasarımında, sanatsal, estetik ve teknik ayrılmaz bir bütünlük içermektedir. Kumaş desinatörleri, motifin her halini en ince ayrıntısına kadar düşünüp, bir boy kumaştaki tekrarlarını da belirledikleri bilinmektedir. Bu öngörü ile dokunacak kumaş için kullanılacak iplik türleri, renk yerleşimi ve uyumu, tezgâh gereksinimi ve bilgilerine hâkim olduklarından bahsedilmektedir. Bu bilgiler ışığında, her tezgâhın kurulum aşamalarında; dokunacak kumaşa uygunluk, desen tekrar düzenlerinin sabitlendiği görülmektedir. Dolayısıyla ipek desinatörlerinin dokunacak kumaşların yapılarını ve özelliklerini bilmek zorunda olduklarından bahsedilmektedir. Arşiv belgelerinde İstanbul'daki saray atölyelerinde, kemha desenlerinin uzmanlaşmış zanaatkârlar tarafından üretildiğine işaret edildiğini öğrenmekteyiz.

Bursa da dokunmuş çok değerli ipekliler muhteşem kalite ve işçiliğinin yanı sıra kusursuz desenleri büyük beğeni topluyordu. Saray nakkaşlarının hazırladığı: dokuma, çini, ahşap, maden, taş ve kumaşlara uygulandığı bildirilmektedir. Ehl-i Hiref'in en önemli bölümünü oluşturan nakkaşların hazırladıkları tezhiplenmiş Kur'anlar, hat albümleri, çeşitli resimler içeren albümler, şiir kitapları, divanlar, kitap ciltleri gibi sanat eserlerini padişaha takdim ederler ve karşılığında ödüllendirilirdi. Bu gibi eserlerin çok özenle incecik, küçücük motiflerden olduğu, en çok beğeni toplayanların çeşitli sanat kollarında kullanıldıkları tahmin edilmektedir.

Saray nakkaşları bu gibi desenleri kendileri büyüterek gerekli yerlere vereceği gibi her kolun desen uygulayan ustası da olduğu bilgiler arasında yer almaktadır. Özellikle dokuma sanatında bunun çok önemli olduğu da vurgulanmaktadır. Çünkü çok detaylı bir tablo hassasiyetinde özenle dokunan kumaşlarda, serbest el ile çizilmiş bir deseni dokumanın mümkün olmadığı da bilinmektedir. Desenlerin ölçekli olan bir kâğıt üzerine, kumaşın en, boy oranları düşünülerek hazırlanması gerekirdi. Örneğin: 8000 çözgü teliyle dokunan kemha kumaşın atkıları da hesaplanarak, bu çok ince desenleri dokumaya desen bilgisinin yeterli olmadığı, dokuma ustalığının da olması gerektiği bildirilmektedir. Desenin tamamının elde edilebilmesi için simetrik esastan faydalanılarak, yan yana ve üst üste katlandığında, bir birim şemasının kâğıt üzerine çıkarılması gerektiği düşünülmektedir.

Burada desen bağlayan dokumacıları (nakşbendan-ı kemhabafan) olarak ayrı bir bölük ayrılmışlardır. Bunlar tezgâha ve desene göre dokuma ipliklerini bağlayan, desenin doğru akmasını sağlayan ustalar olduğu bilinmektedir. Bu olağanüstü görevi yapabilmek için sessiz ve sakin bir ortamın olması gerekli görüldüğünden onlara özel bir oda ayrılmış olduğunu öğrenmekteyiz (Tezcan, 2017: 148). XVI. yüzyıl sonlarında Venedik Senatosu'na gönderilmiş belgeler, bu tür çizimlerin kesinlikle yapılmış olduğu hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan biri, Rüstem Paşa tarafından kızı adına ısmarladığı yastıklar için gönderilen dört değişik desenle ilgili olduğu ve üzerinde Fransızca 'ya çevrilmiş talimatlar olduğundan bahsedilmektedir (Atasoy ve diğerleri, 2001: 203).

Saray Nakkaşhanesinin desen programı incelendiğinde XV. yüzyıl sonundan itibaren desen tasarımlarında, kıvrık dallar arasında rumilerin giderek hatalarla zenginleştiği sarmallar dikkati çekmektedir. II. Bayezid devrinde (1481- 1512) çok incelen bu desene bulut ve düğüm motiflerinin eklenerek farklı bir tasarımın ortaya çıktığı görülmektedir. Yavuz Sultan Selim'in (1512 – 1520) arasında ki saltanatı döneminde, Doğu'ya yaptığı seferler ve ard arda gelen zaferler sonunda kazanılan Tebriz, Osmanlı Sanatında büyük gelişmelere sebep olduğu bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim Tebriz'i aldıktan sonra, Şah İsmail'in İslam dünyasında sanat alanında üstünlük kurmuş olan, Tebriz Nakkaşhanesi'nin sanatkârlarını İstanbul'a göndermişti.

Bunlardan Şah Kulu' nun (1520 – 1566) yılları arasında saray nakkaşhanesinde hizmet etmiş olduğu ve Osmanlı süsleme sanatında “ Saz Yolu “ olarak isimlendirilen yeni bir üslubun yaratıcısı olduğunu öğrenmekteyiz. Kıvrık hançeri yapraklar, aralarından çıkan iri başlı çiçeklerin yer aldığı zaman zaman hayvan figürleri ile de farklı zengin bir tasarım halini alan bu desen bir çok alanda kullanıldığını görmekteyiz. Kitap tezhibi, kumaş, çini, kuyumculuk, gibi çeşitli sanat dallarında uygulandığı bilinmektedir. Saray Nakkaşhanesi'nin önemli isimlerinden bir diğeri de, Şah Kulu'nun öğrencisi olarak yetişen ve 1540'lı yıllara doğru eserler kazandırmaya başlayan Kara Memi olduğunu öğrenmekteyiz. Sanatçı başta; gül, lâle, sümbül, karanfil, süsen, zerrin olmak üzere has bahçelerde yetişen çiçeklerini, bahar'da açmış meyve ağaçlarını Osmanlı'ya özgü bir natüralist yaklaşımla bezeme sanatına kazandırdığını görmekteyiz (Tezcan, 2017: 150-151).

Şekil 13: Saz üslubunda bir puket. 16. yüzyıl Topkapı Sarayı Müzesi

Kaynak: Keskiner, 2002: 126

Şekil 14: Muhibbi Divanı'ndan bir sayfa görünümü 16. yüzyıl Kara Memi.

Kaynak: Keskiner, 2002: 129

Şekil 15: Saz üslubu dokunmuş kemha kumaş kaftan 16. yüzyıl başı

Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 13/37

Kaynak: Tezcan, 2017: 152

Şekil 16: Çiçek üslubunda, dokunmuş kumaş 16. yy. Başlı TSM, 13/1421

Kaynak: Tezcan, 2017: 154

BÖLÜM 4. XVI. YÜZYIL DOKUMACILIĞI

XV. Yüzyıldan itibaren Avrupa’ da Türk kültürüne olan ilgi giderek çoğalmış, Türk müziği, tekstil, Türk halıları ve yaşam tarzına ilişkin gösterilen ilginin arttığı bilinmektedir. Avrupa’da sahnelenen tiyatro oyunu, bale gösterileri için kurgulanan eserlerde Türkler üzerine yaratılan kurgular sayesinde her gece salonları dolduran seyirciler, sahnede Türk giyim kuşamını, Türklerin davranışlarını, yaşam şeklini, Saray yaşamını ve içindeki entrikaların canlandırılması sayesinde görebildikleri anlatılmaktadır.

XVI. Yüzyılda özellikle Avrupa’da Türk giyim kuşamı ve nesnelere yönelik bir ilgi başladığı ve bu akımın *Turquerie* olarak adlandırıldığından bahsedilmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren batılı diplomatlar ve gezginlerin betimlemelerinden yola çıkarak, Osmanlı kıyafetleri ve yaşam şekline olan ilginin ne denli çoğaldığını ortaya koymaktadır. Bu akımın etkileri XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam ettiği bilinmektedir.

Şekil 17: Fransa’nın önde gelen üç kadın sanatçısı Hürrem Sultan rolünde 16. yy.

Kaynak: Himam, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013: 92-93

Avrupa moda tarihine bakıldığında Doğu’ya özgü giysi elemanlarının, lüks dokumalar ve eşyaların kullanımının fetihler sonucunda daha da arttığı bildirilmektedir. Kültürlerarası

güç odaklarının ortaya çıkmasıyla birlikte, giysiler, dokumalar birer lüks emtia olarak görülmeye başlamış, Ortaçağ ve Rönesans boyunca dokumalara gösterilen ilgi evrensel boyutta artmış ve uluslararası sanatsal aktarımlarda, dokuma ve giysi gibi ürünler bir nevi para yerine geçtiğini de öğrenmekteyiz. Osmanlı ülkesinin sınırları XVI. yüzyılda sadece İslâm dünyası ile sınırlı kalmamış; Balkanlar, Anadolu Macaristan ve Viyana'ya kadar genişlemiştir.

Bu yüzyıllarda şehir merkezlerinde yapılan işlerle büyük miktarlarda paralar kazanılmış ve elde edilen gelirlerle ise şehir merkezlerinde lüks konaklar, ticaret merkezleri ve alışveriş caddelerine harcandığından da bahsedilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasının ardından (1520) Osmanlı İmparatorluğu'nun etki alanı daha da genişlemiş görebileceği en son noktaya ulaştığı kaynaklarda mevcuttur. XVI. yüzyılda en çok konuşulan, korkulan, hakkında en çok yazılan çizilen, merak edilen en çok kıskanılan ve gıpta edilen Türkler olduğunu da öğrenmekteyiz. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) hükümdarlık dönemini içine alan XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu en ihtişamlı ve gösterişli dönemini yaşadığı bildirilmektedir.

XV. yüzyılda Bursa ve dışındaki birçok şehirde İtalyan kumaşları ile rekabet edecek düzeyde dokumalar üretilmeye başlandığı bildirilmektedir. Osmanlı tekstilleri sadece birer sanat eseri olarak ilgi görmesinin dışında, disiplin açısından da önemli bir teknolojinin ürünü olmasıyla da ilgi çekmektedir. XVI. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı ile İngiltere arasında başlayan diplomatik ilişkiler sonrasında Osmanlı topraklarına tekstil bilgileri için casuslar gönderildiği bildirilmektedir. Bu casuslara neleri araştıracaklarına dair yazılı talimatlar verildiğinden de bahsedilmektedir. İngiltere'nin Türk tekstil boyarmaddelerine ve içeriklerine olan ilgisi bu boyarmaddelere ilişkin olarak çeşitli örnekler biriktirdikleri de bilinen tarihsel gerçekler arasında olduğu ifade edilmektedir.

1582 yılında yayınlanan belgelerde Türk yünlü dokumalarının kolay boyanabilir, yumuşak ve güveye dayanıklı olduğunun nedenlerini araştırdıkları, özellikle de Türk kırmızısı ve mavi rengin elde edilmesinin merak edildiği, kullanılan bitki ve tohumlar hakkında örnekler istendiği de belgelerde yer almaktadır (Himam, 2013: 92, 107).

Osmanlılarda kültürel sistem, saray ve halk olarak iki farklı temele dayanmaktadır. Sarayın sanat açısından gereksinimlerini Enderun'a bağlı, Ehl-i Hiref teşkilâtı tarafından

karşılandığını öğrenmekteyiz. Tüm sanat dallarının yanı sıra dokuma alanında hizmet veren nakkaşları dönemin beğeni ve ihtiyacına yönelik resim ve desenler ortaya çıkardıkları bilinmektedir. Keten, ipek, pamuk ve yün, sarayın anlaşmalı olduğu aşiretlerden sağlandığını belgelerden öğrenmekteyiz. XIV. yüzyılda Denizli (Tonozlu) önemli bir dokuma merkezi idi, XV. yüzyılda Bursa kumaş dokumacılığının merkezi iken, İstanbul fethedildikten sonra saraya destek olan ve önemini kaybetmeyen bir dokuma merkezi olduğunu görmekteyiz.

1514 Çaldıran seferi sırasında Tebriz’de ele geçirilen ganimetler arasında, Bursa kumaşından üretilmiş giysiler bulunması XVI. yüzyıl da kumaş ihracatı yapıldığını düşündürmektedir. 1525’te Ehl-i Hiref defterinde 27 kişilik ekipten bahsedilmektedir. Bu ekibin, aba, kemha ve çeşitli dokuma türleri ürettikleri anlatılmaktadır (Tez, 2008: 60).

Osmanlı hanedanlığı kuruluşundan itibaren dokumalarda kadife yanı sıra ipek ile üretilen kemha üretimine de büyük önem verdiği bilinmektedir. Payitaht (İstanbul’da) pek çok atölye de dokuma olarak yoğunlukla ipekli ve kemha dokuduğu bilinmektedir. Bu atölyelerin müşterisi olan saray için, giysi, perde, masa örtüsü ve benzerleri üretilmekteydi. Venedik, Floransa ve Lucca’da Avrupalının zevkine hitap edecek türden taklitlerinin yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı kumaşlarında, iri lâle, sümbül, karanfil, menekşe, gül, nar çiçeği, şakayık gibi çiçekler; kozalak, iri kıvrık yapraklar, enginar, “çintemani”, (Çin bulutu ile Üç benek desenlerinin birleşimi) olduğu görülmektedir.

Şekil 18: Çintemani 15.yüzyıl Bursa Çatma ipek kadife.

Kaynak: <https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/08.109.23/>

Kumaşlar; ipekli, pamuklu, yünüdür. Kaftan için kullanılanlar genellikle desenli, düz olanları ise gömlek ve çamaşır için kullanıldığı bilinmektedir. Bu kumaşlar *kadife*, *tafta*, *saten*, *serenk*, *kutni*, *diba*, *atlas*, *canfes*, *serâser*, *zerbaft*, *gezi*, *selimiye*, *çatma*, *kemha*, *sof* gibi adlar almaktadır. Beş çeşit ayrılan kemha tiplerinin en değerli olanı serâser olup,

çözgü yönünde ipek elyaf, atkı yönünde ise altın ve gümüş çekilmiş teller ile dokunur. Bu kıymetli kumaşlar, özel günlerde giyilmek için üretildiği bilinmektedir.

Çatma kadife genellikle hem giyim kuşam da hem de döşemelikte, yastık ve perde olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dokuma sanayii XVI. yüzyılda büyük bir gelişme göstererek, Bursa, Bilecik' te ipeğin yanı sıra ipek ve pamuk karışımı çok kıymetli kumaş ve kadifelerin dokunduğu anlatılmaktadır. Atlas, çatma, kemha, diba, kutni, canfes, serâser, serenik, sevâi, zerbaft gibi farklı tip ve isimde 60'a yakın çeşidi bulunan kumaşların, ipek, altın, gümüş sırmalar kullanılarak üretildiği, kimi desenlerin de kabartma olarak dokunduğundan bahsedilmektedir (Tez, 2008: 64).

Kumaşların üzerinde; lâle, karanfil, nar meyvesi ve çiçeği, servi, şebboy, kozalak, hatayi yaprak, rumi örgüler ve stilize edilmiş çintemani motifleri göz alıcı bir biçimde kullanılmıştır. Motiflere bakıldığında, süsleme motifi olarak “hatayi” ya da” hatai” Osmanlı süsleme sanatının ana motiflerinden olduğunu görmekteyiz. Adından da anlaşılacağı gibi köken itibariyle “Hatay/ Katay / Kıtay” olarak anılan Türkistan'dan gelmedir. Orta Asya'dan İran üzerinden, Anadolu'ya ulaştığı düşünülmektedir. Hatayi en yaygın kullanımını Osmanlı imparatorluğunda bulmuş, her yüzyılda farklı özellikler yansıtmıştır. Hatayi çeşitli çiçeklerin dikine kesitinin anatomik çizgileri stilize edilerek elde edilmiştir. Bu üslupta daha çok gül, karanfil, lale, şakayık ve benzeri kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 19: Hatayi kumaş 16. yüzyıl sonu ya da 17. yüzyıl başı.

Kaynak: Atasoy ve diğerleri, 2001: 76

Ehl-i Hiref grubu sayıca en çok olan zanaatkârlar grubu olduğu bilinmektedir. Başta sultan olmak üzere, saray halkına giysi yapan terziler ve kuyumcular olduğundan söz edilmektedir. 1557 yılına ait bir defterde ise bu ekibin sayısının 146 kişiye kadar çıktığı ve 40- 50 ye yakınının ise sadece desen tasarımı ile uğraştığı bildirilmektedir. 1568 tarihli bir başka kaynak olan Kârhane-i Hassa defterinde hazine için dokunan her kumaş miktarı ve isimlerinin kayıt altına alındığı ve kumaş dokumacılığı açısından değerli bir kaynak olduğu anlatılmaktadır. XVI. yüzyıl dokumacılığı ile ilgili olarak yine Surnâme, Hünernâme ve Şehinşahnâme gibi elyazmaları ve bu yazmalarda yer alan minyatürlerin olduğu bilinmektedir.

Surnâme adlı eserde desenler konusunda, minyatürler aracılığıyla bilgilerin yer aldığı, fakat kumaş isimleri, nerede ve kimler tarafından yapıldığı ve kullanımına dair bilgiler yer almadığı verilen bilgiler arasındadır. XVI. yüzyılda kumaş ve kaftandan oluşan armağanlar, dokumacılığın gelişip, büyümesi açısından büyük öneme sahiptir. Bu yüzyılda; Bursa, Bergama, Soma, Ankara, Amasya, Mardin, Şam, Halep, Bağdat, Humus, Selanik gibi dokuma merkezi olarak Osmanlı imparatorluğu himayesinde, kumaş ve bez üretimi yapıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca bunun yanı sıra saraya giysi ve kıyafet üretmek için, Avrupa'dan, özellikle Venedik'ten "Frenk Kadifesi" diye isimlendirilen kumaşlar alındığı bildirilmektedir.

Bu döneme ait sarayda sıklıkla kullanılan kumaş türleri: Kemha ve çatma kadifenin yanı sıra seraser, şahbenek, zerbaft ve diba olduğu aktarılmaktadır. Çuha, sof gibi yünlü kumaşların dışında kutnu ve alaca, kirbas diye adlandırılan bez dokumacılığının da yapıldığı bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda pamuk yetiştirmeye elverişli topraklarının olmasının yanı sıra, Türklerin dokumacılık alanındaki yetenekleri de Osmanlı pamuklu sanayiinin gelişmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir (Tez, 2008: 60 - 66).

Başta İstanbul olmak üzere Kastamonu, Amasya, Sinop, Kayseri, Konya gibi işlem sonrası ihraç yapılan merkezlerde, Pamukluların boyanıp cendereye çekildikten sonra ihraç edildiği bilinmektedir. Örneğin, o dönemlerde pamuklu üretimi konusunda büyük üretim bölgesi olan Hamideli'nde (Isparta, Iğdır, Borlu, Senirkent, Ağlasun) üretilen bogasi ve bürümcükler, Bursa' ya gelir ve boyama işlemi burada yapılırdı. Gelibolu,

Manisa, Bergama, Kırkağaç ve Akhisar bölgesinden ham pamuk ve pamukluların İstanbul'a geldiği de kaynaklarda yer almaktadır. Boyahanelerin bulunduğu diğer şehirlerde şöyle sıralanmaktadır.

Kayseri, Tokat, Amasya gibi kentlerde gelişmiş bir el dokumacılığının bulunduğu bildirilmektedir. Pamuklu üretim bölgelerine yakınlığı ile bilinen önemli pamuk sanayii merkezleri ise şöyle sıralanmaktadır. Batı Anadolu Bölgesi: Tire, Denizli, Menemen, Manisa, Çine, Bergama, Orta Anadolu Bölgesi: Hamid-eli bölgesi, Karaman (Lavrende), Konya ve Niğde, Kuzey Anadolu Bölgesi: Merzifon, Zile, Tokat, Kastamonu, Küre ve Tosya sayılabilir.

Bu sayılan merkezlerden bazıları belirli bir pamuklu grubunda uzmanlaşmıştı. Örneğin, Tire ipliği (rişte-i Tire) oldukça ünlüydü ve günümüzde de hala ince pamuk ipliği için *tire* sözcüğü kullanılmaktadır. Menemen çadır yapımında, Merzifon astarlık pamuklu üretiminde, Gelibolu ve Bergama yelken bezinde, Konya ve Karaman da ise bogasi diye adlandırılan, iyi nitelikli pamukluları ile ün kazandığı bilinmektedir. Anadolu'da yetiştirilen pamukdan dülbent yapılamadığı için Suriye, İran ve Hindistan'dan ithal edilmekteydi.

Anadolu ve Rumeli de üretilen pamuklular, Tuna'dan Kafkasya'ya kadar kuzey ülkelerine ihraç edilmekteydi. Tuna iskelelerine gelen pamukluların başında bogasi gelmekteydi. Kuzeydeki limanlar; Kefe, Kili, Akkerman önemli ithal limanları olduğu bilinmektedir. Edirne'de bu dönemde pamuklu sanayii ve önemli bir transit merkezi olarak, Rumeli ve kuzey bölgelerine ihracat yapmaktaydı. 1500'lerde Tuna ve Karadeniz limanlarına güneyden gelen mallar arasında miktar ve değer bakımından, pamuklular başta gelir, bunları yünlüler ve ipeklilerin izlediği ifade edilmektedir (Dölen, 1992: 375).

Hayvancılık ile hayatlarını sürdüren Türkler tarafından, yün dokumacılığının Orta Asya'dan beri devam ettiği bilinmektedir. Bu geleneği Anadolu'ya da taşımış ve sürdürmüşlerdir. Yün dokumacılığı Anadolu'da başta Ankara olmak üzere tiftik geçisinden elde edilerek dokunup ün kazanmış sof kumaşlar olduğu bilinmektedir. Ankara geçisinin Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin doğu bölgesinden ilk kez XIII. yüzyılda Türkler tarafından Ankara dolaylarına getirilip yetiştirilmeye başlandığı ve o dönemden günümüze kadar seçkin bir ırk olma özelliğini koruduğu bildirilmektedir.

Sof elyafının çok ince ve yumuşak bir dokusunun olması, yazları serin, kışları sıcak tutma özelliğinden dolayı çok fazla beğeni alıp ün yaptığı bilinmektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda Ankara keçisi tiftiği üretimine dayalı olarak gelişen tiftik dokumacılığı sayesinde Ankara, ticari ve sosyal yaşam açısından parlak bir döneme sahne olmuştur. Bu dönemde tiftik ipliğinden dokunarak elde edilen Engürü Sofu, diğer Osmanlı kentlerinin yanı sıra Avrupa kentlerinde de satılmış ve bu sayede Ankara ve ülke ekonomisi, tiftik ve sof ticareti bakımından büyük gelir sağladığı bilinmektedir. Ankara keçisinin anavatanı olarak Anadolu'yu söylemenin yanlış olmadığı ifade edilmektedir.

XV. yüzyılda Ankara'dan geçtiği bilinen ve şehrin Doğu ile olan ticari ilişkilerinde önem arz eden iki yoldan birisi Bursa-Tebriz arasında uzanan İpek Yolu, diğeri ise Anadolu'yu çapraz bir şekilde kat eden Halep-Şam yolu olduğundan bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra Ankara-Antalya arasında da özellikle sof nakliyatı yapmayı sağlayan bağlantı bulunduğu ve sofların Antalya limanından başlayıp, İskenderiye yoluyla Arabistan'a sevk edildiği, Antalya gümrük mukataasına ait defterlerde bulunan kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Özellikle sadece tiftik ipliği kullanılarak, hiçbir karışım olmadan dokunan “Engürü Sofu”, XVI. yüzyıllar arasında birçok Avrupa kentinde beğeni gördüğü ve satıldığı bilinmektedir. Yaklaşık üç yüzyıl süreyle tiftik ve tiftik dokumacılığı Ankara'nın en önemli gelir kaynağı olmuş ve bu alandaki sanayiye bağlı olarak kentin çok canlı bir ticaret merkezi haline dönüştüğü, parlak bir toplumsal yaşama sahne olduğu bildirilmektedir (Erdemli ve diğerleri, 20018: 10-34).

Üretilen sof kumaşlar, çeşitli renklerde olabiliyordu, bunlar arasında; turuncu, beyaz ve siyah renkler sıralanmaktadır. Üretilen soflar iç ihtiyacı karşılamadığı dönemlerde, sof ipliğın dışsatımının devlet tarafından yasaklandığı bildirilmektedir. Buna rağmen Venedikli, Leh (Polonyalı), Hollandalı ve İngiliz tüccarların Ankara'da yerleştiği, hatta ajanlar bulundurduğu ve bu sayede büyük çapta sof ve sof ipliği alımı gerçekleştirdikleri ve ülkelerine sevk ettiklerinden bahsedilmektedir. Sof kadar ünlü olmayan ve yine tiftik keçisinden elde edilen “muhayyer” de tiftik ipliği kullanılarak dokunan bir dokuma türü olduğunu öğrenmekteyiz. İngilizler bu terimi moher (mohair) şeklinde benimsediği ve zamanla dilimizdeki “muhayyer” sözcüğü terk edilerek, “moher” şeklide kullanıldığı bildirilmektedir. Önceleri tiftik hammadde ve yarı mamul olarak Ankara dışına

çıkarılmasına izin verilmemişse de bu kural XVII. yüzyıla doğru çiğnenmiş olduğu bildirilmektedir. (Tez, 2008: 62)

Şekil 20: Ankara keçisi (Angora)

Kaynak: Erdemli ve diğerleri, 20018: 22

XVI. yüzyıl Osmanlı ticaretinin en önemli unsuru olan ipek ve ipekli dokumaların, dokundukları yerlerden hedefleri olan pazarlara ulaşması için çeşitli yollar bulunmaktaydı. Bu yollar, Pazar koşullarına göre değişkenlik gösterirdi. Rusya, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Eski Yugoslav ülkelerinin günümüz müzelerini incelediğimizde, karşımıza çıkan şaşırtıcı sayıda Osmanlı ipek dokumacılığına ait örnek koleksiyonlar, Doğu Avrupa ipek pazarlarında kıymetli Osmanlı mallarının bulunduğunu kanıtlamaktadır. Osmanlı Halılarının Orta Avrupa’da ilgi görmesinin ve büyüyen ticareti ile ilgili olarak günümüze ulaşmış belgelerde ipekli dokumaların da aynı seviye ulaştığından bahsedilmektedir. Bizans İmparatorluğu döneminde Orta Avrupa ve Anadolu’da kurulmuş ulaşım ağlarının köprü, han, kervansaray ve kentsel ticari binalardan oluşan sağlam bir altyapı sistemi bulunduğu bildirilmektedir. Osmanlı ipekli dokuma ticaretinin erken tarihlerde başlamasının nedenlerinden birisi de hem güvenli, hem de ekonomik açıdan elverişli olan deniz yollarının kullanılmasının önemi vurgulanmaktadır.

Bizans İmparatorluğu tarafından Venedik ve Cenevizli tüccarlara sağlanmış olan imtiyazlar neticesinde, İstanbul iç limanlarında ticari koloniler kurulduğu bilinmektedir. Akdeniz’de gerçekleşen bazı savaşlar dışında bu ticari faaliyetlerin bir aksama yaşamadığı ve İstanbul’un 1453’te fethinin ardından bu ticari kolonilere sağlanmış olan imtiyazların aynı şekilde devam ettiği kaynaklarda ifade edilmektedir. (Atasoy ve diğerleri, 2001: 176) Osmanlı ipekli dokumalarının Anadolu ve Arap yarım adasına ihracatıyla ilgili belgelerin yokluğu göz önüne alındığında, Balkanlar, Doğu Avrupa ve Moskova’nın en büyük pazarlar olarak ortaya çıktığı bilinmektedir (Atasoy ve diğerleri, 2001: 181).

Şekil 21: Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları dışında kullandığı ticaret yolları.

Kaynak: Atasoy ve diğerleri, 2001:177

4.1. XVI. Yüzyıl Osmanlı Saray Dokumaları

Atlas: Pamuk ve ipek karışımı iplikler kullanılarak sık dokunmuş, düz renkli, sert ve parlak ince bir kumaştır. Günümüzde “saten” olarak bilinmektedir. (Fra. “*satın*”, İsp. “*acetuni*”, İta. “*setuni*”) olarak adlandırılmaktadır. Özellikle işleme için iyi bir zemin oluşturmaktadır. Düz dokulu atlasların dışında, boyuna yollu olarak dokunan atlasların da kullanıldığı bilinmektedir. En iyi kalite atlas cinsi “diba” olarak bilinmektedir.

Canfes: Atkı ve çözgüsünde ince bükümlü iplikler ile dokunan ince ve mat taftaya benzeyen bir ipekli türüdür. Düz dokuma dışında, atkı ve çözgü ipliklerinde farklı renkler kullanılarak, jan jan lı bir görüntüde dokunmuş olanları da bilinmektedir. Tek kat çözgü ve tek atkılı olarak ardışık bir sitemle dokunmaktadır. En çok tercih edileni al canfes olmakla beraber, yeşil, sarı mor dokunmuş olanlarının dışında, yanardöner, kumru göğsü diye isimlendirilen canfes kumaşlar olduğunu öğrenmekteyiz. (Tez, 2008: 13- 14)

Çatma: Çok eski tarihlerden beri Türklerin dokumuş olduğu, kabartma motifli, ipekli bir kadife türü olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra bazı çatma türlerinde tam tersi bir teknik uygulanarak, zemin havlı motifler ise düz dokunmuştur. Aynı dokuma üzerinde iki tekniğin uygulandığı da bilinmektedir. XV. yüzyıl çatmalarında zemin çözgü iplerinde ipek kullanılırken, daha sonra keten veya pamuk iplikler kullanıldığı bilinmektedir. Çatma dokumalarında en çok kırmızı ve güvez renk kullanılmıştır. Siyah ve yeşil olarak dokunmuş çatmalara da rastlanmaktadır. Zemin dokumasında genellikle kalın pamuk ipliği kullanılmıştır.

İlave atkılarına göre çatmaların farklı isimler aldığı görülmektedir. *Münakkaş Çatma Kadife:* Takviye atkı ip renkleri sarı, saman sarısı gibi açık renk ipek iplikler kullanılmıştır. *Müzehhep (altınh) çatma kadife:* Takviye ipleri ipek yerine sim ya da klaptan kullanılmış olan türüdür. *Çubuklu çatma kadife:* Yollu olarak dokunmuş çatma türüdür. Çatma kadifelerin dokunduğu yerlere göre de isimler aldığı bilinmektedir. Bursa, Göynük, Üsküdar, Bilecik, Karaman, Eski Aydos gibi yörelerde dokunan çatma türleri arasında en çok beğenilen ve tercih edilen türler *Üsküdar çatması* ve *Bilecik çatması* idi, *Ahmediye çatması* olarak adlandırılan tür ise hem Bursa hem de İstanbul’da dokunan döşemelik olarak kullanıldığı bildirilmektedir (Salman, 2010: 24).

Şekil 22: Çatma kadife yastık yüzü SHM 17. yüzyıl ilk yarısı.

Kaynak: Bilgi, 2007: 34

Gezi: Pamuk ve ipekle dokunmuş bir *arşın* (68 cm) eninde üzeri harelî bir kumaş çeşididir. Gezi dokumanın çözüğü ipek, atkısı genellikle pamuk ya da pamuk-ipek karışımıdır. Kalite bakımından üstün gezilerde atkıda pamuk ve ipek ipliklerin birlikte kullanıldığı bilinmektedir. Atkı ipliğinin çözüğü ipliğine oranla çok daha kalın olmasından dolayı, bezayağı örgü kullanıldığı halde çözüğü ripsi görünümüne sahip, enine kabarık çizgilidir. Her renkte dokunsa da açık renkli olanları daha çok tercih edildiği bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Şam, Bağdat ve Halep'te dokunan gezi kumaşların meşhur olduğu bilinmektedir. Hindistan'dan ithal edilen geziler daha kıymetliydi. Daha çok kadın giysisi ve kaftan yapımında kullanılan gezinin, eni çok dar ve dokuması (tuşesi) oldukça serttir. Kumaşın hare görüntüsü, iki kızgın demir arasından geçirilmek suretiyle elde edilirdi. Saray kumaşlarından olan gezi, XVI yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış, yollu ve düz olmak koşuluyla iki türlü dokunmuştur. Geziler dış kaftan ve elbise astarı olarak da kullanılmıştır

Hare: Atkı ve çözüğü iplikleri ipek olan, özellikle mor renk tercih edilen ipekli bir kumaştır. Kızgın silindir arasında ezildiğinden dolayı hare ismini almış, mermer görüntülü bir kumaş olduğu bilinmektedir.

Hatayi: Çözüğü bükümlü ham ipek, atkısı ise iki bükümlü ipek ve bir klaptan ile dokunan bu kumaş sert özelliği ile öne çıkmıştır. XVI-XVIII. yüzyıla kadar pek çok şekilde dokunmuştur. Mevcut kaynaklarda, padişahlar için kaftan, saray kadınları için elbise üretiminde kullanıldığı bilinmektedir. *Telli hatayi* ve *Sade hatayi* olarak çeşitleri bulunduğu kaynaklarda mevcuttur.

Kadife: Osmanlı sarayının önemli kumaşlarından biridir. Atkı ve çözüğü ipek iplikler kullanılarak, çözüğüye eklenen fazla ipliklerin ön yüze çıkarılarak aynı seviyede kesilmesi ile elde edilen bir dokuma türüdür. XV. yüzyıldan önce Osmanlıda arşiv kaydı bulunmayan bu kumaş Selçuklularda *çatma-i kadife-i pelengi* olarak bilindiği kayıtlarda mevcuttur. Arşiv kayıtlarında; *Yek renk kadife*, *münakkaş kadife* (desenli), *kadife-i müzehhep* (altın ve gümüş telli), *kadife-i benek* gibi çeşitleri olduğu bildirilmektedir.

Kemha: Osmanlı Sarayında en çok kullanılan kumaşlardan biridir. Atkı ve çözüğü ipek olan bu kumaşın deseni oluşturan takviye atkı iplikleri altın ve gümüş tellerden dokunduğu bilinmektedir. Çatma ve kadifenin yanı sıra en çok kullanılan, kalın ve sık dokulu özelliğe sahip bir kumaştır. XV. yüzyıl sonlarına kadar sarayda *Frenk* (Avrupa) ve *Yezd* (İran) kadifelerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bursa'da ilk dokunan kemha kumaşın 1481-1486 tarihli kayıtlarda *Kemha-yı Güvezi Bursa*, *Kemha-yı Kırmızı Amasya* olarak belirtilen kumaşların şehzadelere sancak töreninde verildiğinden bahsedilmektedir. Kayıtlara göre XVI. yüzyılda İstanbul'da kurulan kemha atölyelerinden sonra kemha üretiminin büyük ölçüde İstanbul'a taşındığı ifade edilmektedir. 8 çeşit kemha türünden bahsedilir. Bunlar: *Yekrenk*, *müzehhep*, *peşuri*, *tabı dolabl*, *güvez Bursa*, *kırmızı Amasya*, *gülistani kemha* olarak isimlendirilmektedir. Kemha kumaşın bir endeki tel sayısının 6000 ile 7000 olarak değiştiğine dair bilgiler mevcuttur. En eski kemhanın Sultan II. Bayezid'e ait olan gülistanı kemha olduğu düşünülmektedir.

Şekil 23: Sultan II. Bayezid'e ait Gülistani Kemha Kaftanı. 16. yy.

Kaynak:

[http://www.gateofturkey.com/sections.aspx?subid=415&id=7&lan=en#prettyPhoto\[mixed\]/62/](http://www.gateofturkey.com/sections.aspx?subid=415&id=7&lan=en#prettyPhoto[mixed]/62/)

Kutni-Kutnu: İsmi Arapça kut(u)n yani pamuktan alan bu kumaş, hem sarayın hem de halkın en çok kullandığı kumaşların başında gelmektedir. Genel anlamı pamuktan yapılmış kumaş demek olan kutnu, zaman geçtikçe çözüğü ipek, atkısı pamuk kumaşlara da isim olarak verildiği bilinmektedir. Atkı iplikleri tek ağızlıktan çift kat olarak atılmaktadır. Atlas ve kemhadan sonra en çok kullanılan kumaş olduğu bilinmektedir. Dokuma sonrası son işlem olarak pişirilip yumuşatıldıktan sonra, perdahlanarak parlaklık verilmektedir. Geçmişte kalın bir kumaş olsa da zamanla incelmıştır. XVIII. yüzyılda sarayda üç etek, entari ve şalvar yapımında kullanıldığı bildirilmektedir. Günümüzde Gaziantep'te üretimi halen devam etmektedir.

Şekil 24: Kutnu Kumaş Entari Halil İnalçık koleksiyonu

Kaynak: İnalçık, 2008: 107

Selimiye: III. Selim dönemi Üsküdar Ayazma Camii yakınında kurulan, dokuma tezgâhlarında dokunduğu için Selimiye ismini almış bir kumaş çeşididir. Atkı ve çözgüsü ipekten olan bu kumaş boyuna yollu, küçük çiçekli desene sahiptir. Çiçekler bazen kılıptan iplik kullanılarak, dokunduğu bilinmektedir. Bu kumaş kadın elbiseleri ile çocuk kaftanları yapımında kullanılmıştır. Sağlam ve kalın bir yapısı olduğu için döşemelik kumaş olarak da kullanıldığı bilinmektedir (Salman, 2010: 36).

Serenk: XV. yüzyılın ikinci yansından başlayarak ortaya çıkmış olan bu kumaş, ipekle dokunan motiflerinde sırma ve altın tel yerine altın rengini en iyi temsil eden sarı ipek iplik kullanılmıştır. Genel olarak güvezi renk zemin üzerinde kendinden desenli süslemeler yer almaktadır. “ *Serenk, üç renkle dokunmuş kumaş* “ anlamına gelmektedir. Çiçekli olanlarına serenk adı verilirken, benekli olanı şahbenek, düz olanı ise sade serenk diye isimlendirilmiştir. Üç renkten fazla dokunan türleri de olmuştur. Bu kumaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik durumunun bozulduğu dönemler altın ve gümüş israfını önlemek amacıyla üretilmeye başlanmıştır. Serenk kumaşların, kemha ve seraser yerine ikame olarak dokunduğu bilinmektedir (Salman, 2010: 37).

Şekil 25: Serenk Kumaş Kaftan.

Kaynak: <https://i.pinimg.com/originals/56/f7/25/56f725ae0a098aeba5b2b7165c408864.jpg>

Seraser: En değerli ve pahalı kumaşlardan olan seraser atkı yüzü görünümü ile dikkat çeken bir dokuma türüdür. Desen çözümlerine alttan düz olarak bağlanmış ilave atkı ipleriyle dokunur. Motifler, altın tellerin sarı ipeğe, gümüş teller ise fildişi renk ipeğe sarılması ile elde edilen iplerle dokunur. Çözümler ipleri ipek olabileceği gibi, atkı ipleri altın alaşımlı gümüş veya sadece gümüş ya da altın teller ile dokunduğu bildirilmektedir. Seraser kumaş daha çok hediyelik kumaşlar, hilat kaftanları ve yastık yüzleri yapıldığı bildirilmektedir. Seraser İstanbul'daki tezgâhlarda devlet kontrolünde, fermanlar ile dokunduğu kaynaklarda mevcuttur. *İstanbul seraseri* ve *düz seraser-i müzehhep* diye isimlendirilmiş çeşitleri olduğu bildirilmektedir (Salman, 2010: 23-36).

Şekil 26: Nurhan Atasoy arşivi, seraser şalvar17. YüzyılTSM 13/131

Kaynak: <http://www.atli-okculuk.com/2011/05/atli-okcu-giysileri-salvar.html>

Sevai: İpek ve kılaptanla ile dokunmuş bir kumaş türüdür. XVIII yy. üslubu serpmeye, bazı türlerinde geometrik bir yapıda dizilmiş, kısa dallı yaprak ve çiçeklerle süslüdür. Genelde kadın kıyafetlerinde elbise ve şalvar yapımında kullanılmıştır. Halep ve Şam'da da dokunan sevai, Selimiye kumaşına benzer bir görünüme sahip olduğu bilinmektedir (Salman, 2010: 37).

Şekil 27: Sevai. Env. No. 1313. Boy. 180.cm. Osmanlı. 19.yy.

Kaynak: <http://muze.semazen.net/content.php?id=00114>

Sof: Ankara keçisinin, tiftik yapağısından ince bükülmüş iplikle dokunan düz bir kumaştır. Dokuma işleminden sonra yıkanıp fırınlama yapılmaktadır. Softaki parlaklık fırınlama sonrası ortaya çıkmaktadır. Özellikle sadece tiftik ipliği kullanılarak, hiçbir karışım olmadan dokunan “Engürü Sofu”, XVI. yüzyıllar arasında birçok Avrupa kentinde beğeni gördüğü ve satıldığı bilinmektedir (Tez, 2008: 20).

Zerbaft: Farsça zer (altın) ve baften (dokumak) kelimelerinden gelir. Altın dokuma anlamına gelmektedir. XVI. yy. ikinci yarısında arşiv kayıtlarında zerbaft seraserle birlikte bahsedildiği bildirilmektedir. Çözgü ipleri ipek, atkı ipleri ve desenleri altın veya altın karışımı gümüş karışımı teller ile dokunduğu bilinmektedir. Sert bir kumaş olan zerbaft Avrupa’ya en çok ihraç edilen kumaşlardan olduğu bilinmektedir. Bursa ve İstanbul’da üretilen zerbaft çok pahalı bir kumaş olduğu için sadece saray mensuplarının kullandığı kaynaklarda mevcuttur.

4.2. XVII.-XVIII. Yüzyıl Dokumacılığı ve Gelişen Batı Teknolojisi

Osmanlı İmparatorluğu XV. yüzyıldan başlayarak hızla büyüyen dokuma sanatı sonsuz desen ve çeşit üreterek, Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarını aştığı ve bu sayede yükselen ekonomisinin XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği bilinmektedir. Bu parlak dönemde, zevk ve sanat adına muhteşem eserler kazandırdıkları günümüze ulaşan emsalsiz dokumalardaki teknik ve disiplin incelendiğinde görülmektedir. Dokumacılığın gelişmesindeki etkenlerin başında kalitenin; sürekli denetimden geçirilip, damgalanarak kontrol altında tutulması, sürekliliğin temin edilmesi en önemli etken olduğu düşünülmektedir.

Dokuma sanatının büyüüp, gelişmesinde, esnaf teşkilatının gösterdiği çaba ve disiplin de çok önemli olduğu bildirilmektedir. Bir dokumacı çırağının kolay yetişmediği, yetişmesi için gerekli olan 1001 günlük süre sonucunda ustaların inceleyip, onay vermesiyle, peştamal kuşanarak kalfa olabildiği anlatılmaktadır. Kalfaların da aynı bu şekilde bir süre ve denetimden geçerek usta oldukları ifade edilmektedir. Bunun dışında, yönetim tarafından görev verilmiş bir muhtesib (görevli) düzenli olarak imalathaneleri kontrol ettiği aktarılmaktadır. XVII. yüzyılın başlamasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomisinde gerileme baş gösterdiği bu gerilemenin dokumacılığı da etkisi altına aldığı anlatılmaktadır.

Dokumacılık alanındaki gerileme Ehl-i Hiref defterlerinde de Şu Şekilde geçtiği bildirilmektedir. 1557 tarihli defterde saray emrinde çalıŐmakta olan dokumacı ve kadifeci sayısı 145 kişi iken bu sayı 1595 tarihli defterde yarıya indiği görülmektedir. 1637 tarihli başka bir kayıt incelendiğinde; kadife, kemhacı ve nakŐbend ayrı ayrı gösterilmeyip, sadece otuz sanatkr ile ustabaŐı olarak belirtildiği Hacı Hakkı ve Mustafa isimleri yazıldığı bildirilmektedir. 1655 tarihli defter incelendiğinde sanatkr sayısını 21 e ve 1687 de ki defterde bu sayının 4'e kadar düştüğü ve Mustafa isminde iki ustabaŐının bulunduğundan bahsedilmektedir. Bu veriler ışığında, ekonomik krizin kademe kademe her sene dokumacılıkta nasıl etkili olduğu görülmektedir (z, 1951: 1-2).

XVII. yüzyıl başlarında, doğudan yapılan kumaş ithalatı İnan ile yapılan savaşlar neticesinde engellenmiŐ, bu durum İngiltere'den yapılan kumaş ithalatının artmasına neden olduğunu anlatmaktadır. İngiltere'den ithal edilen, *Londrine skarlet* isimli İngiliz uhalarının Osmanlı pazarına hâkim olduğu bildirilmektedir. İngilizlerin ise satın aldıkları ürünlerin başında Ankara sof ile muhayyer (mohair) olarak bilinen kumaşlar geldiği bildirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, pamuklu dokumalar ile pamuk-ipek karışımı kumaşların oldukça geniş kullanım alanları olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu topraklar üzerinde, iklimi uygun olan her bölgesinde pamuk üreticiliği yapıldığı bilinmektedir.

Bu durum birçok pazarın elde tutulmasını sağlıyordu. Pamuk ekiminin en yoğun olduğu yerler: Batı Anadolu, Selanik, Halep, Kıbrıs bölgeleri olduğundan bahsedilmektedir. Örneğin, Saruhan sancağının her bölgesi pamuk üretimi için elverişli olduğundan, burada pamuk reticiliğinden elde edilen pamuk yerel ihtiyacın dışında İstanbul'a gönderildiği anlatılmaktadır.

Pamuk retiminin Anadolu Selukları ve Beylikler döneminde beri önemini korumakta olduğu ticaret malları arasında önemli bir yer tuttuğu, Anadolu pamuğunun Avrupa kentlerine, özellikle dokumacılığın geliŐmekte olduğu İtalya'ya tahıl grubundan sonra pamuk, ihraç edilmekte olduğunu öğrenmekteyiz. Avrupa pazarının yoğun pamuk talebi neticesinde yerli dokumacıların bu durumdan olumsuz etkilendiği, hammadde sıkıntısı yaŐamaya başladıkları anlatılmaktadır. Bu durum karşısında devlet pamuk ipliğinin (rişte-i penbe) ihracını yasaklı mallar kapsamına sokarak (memnu meta) kapsamı içine alınmıŐ, bu yasaklama neticesinde ise kaçakçılığın başladığı ifade edilmektedir. XVII. yüzyıl

başlarında pamuk üretimi ve ticarete gelişen yapısal değişiklikler sonucunda, Hindistan üretimi pamukluların, Osmanlı pazarlarını ele geçirmeye başlamış olduğundan bahsedilmektedir.

Acem Ermenilerinin ithali ile gelen pamuklu kumaşlar, Manisa şehrinin birçok yerinde düşük fiyatla satışa çıkararak haksız kazanç sağladıkları, bu durumun Divan'a kadar yansıtıldığı ve önlenmesi gerektiğine dair şikâyetlerde bulunulduğunu öğrenmekteyiz. Başka önemli bir gelişme ise 1620 yılında çıkarılan bir yasa ile pamuk ipliğinin memnu meta kapsamında çıkarılması yönünde olduğu aktarılmaktadır. Bu durumun Ege bölgesinin uluslararası ticarete katılmasıyla çakıştığı ifade edilmektedir. Özellikle İzmir'in bu ticaretin önemli merkezlerinden olduğunu öğrenmekteyiz. Buna karşılık dikkat çeken bir başka nokta ise Batı Anadolu'daki gelişmeler olduğu görülmektedir. Özellikle Manisa'da birçok yerde susam ekimine son verilmiş yerine pamuk ekilerek, pamuk üretiminin genişlediğinden bahsedilmektedir (Dölen, 1992: 376-77).

1650-1750 yılları arasında, Hindistan'ın dünyada pamuklu üretimi konusunda en ön sıraya yerleştiği görülmektedir. Bunun nedenlerinden birisi; düşük işçilik maliyetleri, diğer nedenler ise yerinde üretim ve fiyat düşüklüğü olduğu, bunun yanı sıra moda ve zerâfet açısından da önemli rol oynadığı açıklanmaktadır. Özellikle müslinler (dülbent) ve basma pamukluları, çekici renk ve desenleri, önce Orta Doğu alıcısını etkilemiş, sonraları ise Avrupa' da yoğun ilgi gördüğü bildirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na giren Hint pamukluları, genelde lüks ve değerli çeşitler olduğu bildirilmektedir. Başta saray olmak üzere, yüksek tabakanın talebi etkisiyle, dokuma alanında renk, desen ve dokuma teknolojisi açısından büyük gelişme göstermiş; Hint lüks dülbent ve basmaları yüksek kaliteye eriştiği bildirilmektedir. Osmanlı pamuklu sanayii piyasayı her zaman kontrol altında tutmuş olmasına rağmen, Hint pamukluları ile rekabet edemediği bilinmektedir.

XVII – XVIII. yüzyılda sadece yüksek tabaka alıcısına yönelik lüks dülbentler değil, ucuz Hint basmaları ve pamuk ipliği de Osmanlı pazarında tutunduğu bilinmektedir. Hint pamuklu sanayii, tüccarın denetlenmesi ve örgütlenmesi neticesinde, Pazar talep koşullarına uyum sağladığı bildirilmektedir. Osmanlı pazarında ilgi gören çeşitli pamuklulardan, aynı isimle (alaca, kutni ve benzerleri) Hindistan'ın üretmiş ve ihraç etmiş olduğu dokumalar arasında olduğu bilinmektedir. Anadolu el dokumacıları Hint

dokumalarının en kısa sürede taklitlerini üretmeye başlamış olduğundan bahsedilmektedir. Dokuma kültürü açısından iki ülke arasında örgütlenme ve teknoloji açısından benzerlikler olduğu bildirilmektedir.

Örneğin, Orta Doğu'da moda olan üzeri kâğıt gibi kiriş kullanılarak patlatma tekniği ile üretilen pamuklu çeşidinin, Abbasiler dönemine kadar geriye gidildiğinde kullanıldığı bilinmektedir. Avrupa'nın tercih etmemesine karşın bu pamuklu çeşidi Hint dokuma sanayii tarafından Orta Doğu için büyük ölçüde üretilmekteydi. Osmanlı dokuma sanayii ise pamukluların *cendrehanelerde* (mengenehâne) cendereden geçirildiği bilinmektedir. Aynı teknolojinin Hindistan'da bulunduğu bahsedilmektedir (İnalçık, 2008: 88-89). Başka bir kaynakta, Hindistan'dan Basra'ya ham pamuk geldiği ve burada işlendiği bildirilmektedir. XVI. yüzyılda ham pamuğun atılması ve temizlenmesi için *penbehâne* kurulduğundan bahsedilmektedir (Dölen, 1992: 379).

Osmanlı imparatorluğu ekonomisindeki çöküş, dokuma sanayiini de etkilediği süreçte, Avrupa'da kalite açısından yüksek kadife üretimi yapan İtalya şehir devletlerinde teknolojinin gelişmeye başladığı bildirilmektedir. 1634 – 1670 yılları arasında hydrolic mill/ suyla çalışan bir sistem geliştirilmiş bu sayede Bologna tipi ipek ipliklerinin çekiminin yapıldığı bildirilmektedir. Bu sistemde çalışan makinalar sadece çözümlü ipliği üretebilmekteydi. Elde edilen iplik kalite açısından hem daha iyi, hem de maliyet olarak daha ucuz olduğu bildirilmektedir.

İlk olarak İtalya'da bulunan bu teknik, fabrikada çalışan İngiliz mühendis John Lomb'un iki yıl boyunca sistemi öğrenmek için gizlice çalıştığının anlaşılması üzerine, ülkesine kaçmış, 1717'de Lomb İngiltere'ye döndüğünde bu iplik bükme makinasını ilk defa üretilip, patentini aldığını öğrenmekteyiz. Su gücü ile çalışan bu sistemler daha sonra geliştirilerek, buhar basıncı ile çalışan makinalara dönüştürülmüş olduğunu öğrenmekteyiz.

Bu sistemle üretilen iplikler daha sonra, Osmanlı pazarına da girmiş ve iplik fiyatlarını düşürmüş ve bu düşüşün üretimin azalmasına sebep olduğundan bahsedilmektedir. Üretimin azalması, koza yetiştiriciliğinde canlanmayı ortaya çıkarmış, ham ipek ihracatının başlamasına neden olduğu bildirilmektedir. Hydrolic mill makinalarının Bursa'da kullanılmaya başlama tarihi XIX. yüzyıl olduğu bildirilmektedir. Doğu ve

Batıda devam eden savaşlar, ipek ipliğinin Osmanlı topraklarına ulaşmasını engellediği için iplik sıkıntısı yaşandığı ve bu nedenle dokumacıların, dokuma atkı ve çözüğü sıklığında azaltma yapmalarına neden olduğundan bahsedilmektedir.

Bu zaruri iplik azalması kumaşların daha ince ve yalınkat olarak üretilmesine sebep olduğu ifade edilmektedir. El mancınıkları ile çekilen ipeklerin inceliği, şikâyetlerin artmasına neden olduğu bildirilmektedir. Bu durumun 1748 tarihli bir belgede de ortaya konduğu belirtilmektedir. Bu belgede; ipek ipliklerinin ince oluşundan dolayı dokuma esnasında birbirine dolandığı ve ziyan olduğundan bahsedilmektedir. Başka bir şikâyet konusu ise iyi boya tutmadığı yönündedir. Çözüğü ipliğinin kalınlığı ile ilgili olarak, her yerde aynı olması ve 420 - 440 dirhem gelmesi gerektiği ifade edilmektedir.

XVIII. yüzyılda gerçekleşen ekonomik krizin sebepleri, bu dönemde kayıt altına alınan belgeler incelendiğinde açıkça görülebilmektedir. Bu sebeplerin başında ipek dokumasında kullanılan çözüğü iplik kalitelerinin düşmesi, iplik ağırlıklarının 350 gr'dan 120 gr'a kadar düştüğü, koşinilden lâk kullanılarak elde edilen kırmızı boyanın ucuz olan kızılboya katılarak bozulması, ipekli dokumalarda kullanılan altınlı metal ipliğinin ayar olarak düşürülmesi ve miktarının azalması olarak gösterilmektedir. Bütün olumsuz sebepler sıralandığında, basit yapıda hafif desenler ve az miktarda tel ile üretilmiş kalitesi düşük kumaşların ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Ülkede ekonominin bozulduğu hükümet tarafından da görülüyor ve bu durumu düzeltmek için çareler aradığı bildirilmektedir. Bu duruma bakıldığında, buhar gücü ile çalışan ve çözüğü ipliklerinin düzgün çekilmesi için üretilen filâtür makinalarının, Bursa'ya gelmesi tarih olarak 1838'i bulduğu bildirilmektedir (Tezcan, 2017: 236-38).

Osmanlı İmparatorluğu, İtalyan tüccarlar içinde önemli bir ipek pazarı olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. XV. ve XVII. yüzyılları kapsayan dönemler içerisinde, İtalyan aracı ve tüccarların Bursa ve İstanbul'a yerleştikleri ve üreticilerin Osmanlı pazarı için tezgâh ölçülerini ayarlayıp, Osmanlı desenlerini kopyalayarak bu büyük pazara üretim yaptıklarından bahsedilmektedir. İtalyan ipeklerinin Floransa'da kısıtlı pazarı olmasının yanında, Osmanlı sarayının kemha ve kadife tüketiminin yoğunluğu, İstanbul'u İtalyan ipekçilerinin ihracat anlamında en büyük pazarı haline geldiği bildirilmektedir. İstanbul pazarı İtalyanlar için hem ham ipek, hem mamul ipek ticareti için önemli bir noktaydı. Öyle ki İtalyan tüccarlar diğer yabancı müşterileri ile de irtibat kurup, ticaret

yapabildiklerini öğrenmekteyiz. Günümüze ulaşmış, Topkapı Sarayı Müzesinde birçok örnek olduğu ve diğer ülkelerden ithal olunanların yanında, çoğunluğunun İtalyan ipeklilerinin olması bu ipeklilerin, Osmanlı için ne denli önemli olduğu ifade edilmektedir (Atasoy ve diğerleri, 2001: 182).

Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonları incelendiğinde Osmanlı kadifelerinin yanı sıra kadifeden üretilmiş mefruşat, giysiler cinsleri ve orijinleri açısından çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir. Venedik, Cenova, Floransa ilk sırada olmak üzere, İtalya şehir devletlerinden, İspanyol kadifelerine ve yanı sıra İran ve Hindistan menşeli kadifeleri de görmektediriz. İpekli dokumacılık incelendiğinde en eski dokumacılığın, Çin'de ortaya çıktığı bilinmektedir. Diğer bir ipekli türü olan kadife grubunun, Batılı araştırmacılara göre Doğulu desenler kullanılarak, İtalya şehir devletlerinde başladığı tezini savundukları bildirilmektedir.

Ancak Doğulu kaynakların son yıllarda Türkçe ve Batı dillerine çevrilerek, yeniden incelenmesi sonucu kadifelerin Doğu'da ortaya çıktığı, İtalya'da geliştiği yönündeki görüşün ağırlık kazandığı bildirilmektedir. Doğu kadifeleri için de en erken dönemin Sasani dönemi yani 3. yüzyılda İran'da hüküm sürmüş olan Sasaniler tarafından kendi ipek endüstrilerini kurmuş desenlerini ise Asur ve İskitlerin kaynaklarını kullandıklarından, bahsedilmektedir (Tezcan, 2017:179).

Şekil 28: Sultan III. Mehmet'in tören kaftanı (1595 -1603) İtalyan kadifesi TSM. 13/834

Kaynak: Tezcan, 2017: 187

Osmanlı İmparatorluğu, Saray dokumacılığının devamını sağlamak amacıyla Üsküdar Ayazma Camisi (1757-1766) yanında çatma dokuma teşkilatı kurulmuş, caminin külliyesi içinde yer alan teşkilat, bükücü kırk çatma atölyesi ve loncası olarak faaliyet gösterdiği bildirilmektedir. Son çatma tezgâhları da III. Selim(1789-1807) tarafından, yine Üsküdar'da Selimiye Cami (1804) külliyesi bünyesinde kurulduğu, batı tekniğinde

çalışan bu atölyelerde üretilen kumaşlara genel olarak Selimiye adı verildiğini öğrenmekteyiz. Fakat günümüzde her iki teşkilatın izlerine ise rastlanılmadığından bahsedilmektedir. Bu dönem Üsküdar Atölyelerinde üretilen yastık yüzleri Saray Koleksiyonu'nda bulunduğu bilinmektedir.

XVIII. yüzyılda yine Saray için hizmet veren ipekli dokuma merkezlerinde üretilen dokumaların son işlemlerini yapmak üzere, ütüleme/perdahlama işinin tek elden yürütülmesi için geliri devlete aktarılacak olan Miri Mengenenin kurulmuş olduğunu öğrenmekteyiz. Mengene işlemi ipekli kumaşlar dokunduktan sonra, presleme yöntemi ile perdahlandığı atölyeler olduğunu öğrenmekteyiz. Bu işlem kumaşın düzleşmesini sağlayıp, yüzeyde dışa çıkıntılı ipliklerinde yassılaştmasını sağlayıp, ipeğin yoğun parlaklığını giderip doğal bir parlaklık kazanması için uygulandığı bildirilmektedir.

Devletin kurarak kiraya verdiği bu atölyelerden çıkan kumaşlardan vergi alındığı bilinmektedir. Bu mengene atölyeleri, başta Bursa olmak üzere ipek üretiminin yapıldığı, İstanbul, Sakız Adası, Diyarbakır, Halep gibi belli başlı şehirlerde “mengenehâneler” kurulduğu da bilinmektedir. En eskisi Bursa'da olan mengenehânenin, İzmir, Amasya, Harput, Mardin gibi ipek üretimi ile uğraşan merkezlerde de olduğu tahmin edilmektedir.

Fransa Devlet Arşivi'nde bulunan bir belgede Fransız tacirler adına tutulan ve İstanbul, Edirne ve Bursa'nın ticari imkânlarına ait olduğu bildirilen belgenin aslında Osmanlı dokumacılığının sırlarını öğrenmek için Fransız ajanlar tarafından tutulmuş casusluk raporu olduğunu öğrenmekteyiz. Bu raporda; asıl amacın altın kumaşların nasıl dokunup, preslendiğini öğrenmek için bu mengenelere girip ne gibi işlemlere tabi tutulduğunu görmek istediklerinden bahsedilmektedir.

Yine bu raporda; İstanbul'da girmeye çalışılan mengenerden, küçük olanına ulaştıkları fakat kendi ülkelerindeki işleyişten farklı olmadığını, asıl önemli olan işlemin, büyük ateş mengenesi sayesinde gerçekleştirildiğini büyük mengeneye ise sokulmadıklarını itiraf ettiklerinden bahsedilmektedir. Bu girilmeye çalışılan mengenenin Mahmut Paşa semtindeki mengene olduğu tahmin edilmektedir (Tezcan, 2017:239-47).

4.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı Dokumacılığı

XIX. Yüzyılda tekstil üretiminin bazı alanlarında su gücü teknolojisi kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Ortadoğu’da su kaynaklarının azlığı, tekstil olanaklarını kısıtladığı bildirilmektedir. XIX. yüzyıl ortalarına doğru su gücü ile çalışan sistemlerin yerini İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde, buhar gücünün aldığı bilinmektedir.

XIX. yüzyılda, Osmanlı topraklarında; Antep, Diyarbakır, Maraş ve Urfa kentlerinde tekstil sektörünün gelişmiş olduğu bu şehirlerde, çok sayıda dokuma tezgâhı bulunduğundan bahsedilmektedir. Bu bölgeden “İpek Yolu” gibi en önemli transit yolu (Van-Bitlis-Diyarbakır-Urfa-Birecik-Adana-Konya-İstanbul)geçtiği bilinmektedir. Kuzey bölgesinden ise diğer bir transit ticaret yolu (Erzurum-Erzincan-Ankara-İstanbul) uzandığı bilinmektedir. Bu ticari yolların, hem kentleşmeyi hızlandırdığı, hem de ticaretin yaygınlaşmasını sağladığı aktarılmaktadır.

XIX, yüzyılın ikinci yarısında, Diyarbakır’da kırmızı kök boya (kızılkök) ile boyanarak, üretilmiş ipliklerin Avrupa’ ya ulaşan ününden bahsedilmektedir. XVII, yüzyılda bu bölgede kırmızı bez ve deri üretiminin yaygın olduğu ve Diyarbakır’dan Halep’e büyük ölçüde hayvan ihracatı yapıldığı, aynı zamanda ipekçiliğinde bu dönemde geliştiği kaynaklarda yer almaktadır.

1815’te Diyarbakır’ı ziyaret eden, İngiliz gazeteci yazar James Silk Buckingham’ın aktardıkları şu şekilde olduğu aktarılmaktadır. “ *Kasabanın imalatçılarının başlıca hammaddesi ipek ve pamuktur. Şehirdeki esnaf şal, el beceri aletleri, pipolar (ağızlıklar), altın ve gümüş tabakalar yaparlar. 1500 tezgâh şal üreticisi, 500 tezgâh pamuk basmacısı, 300 deri imalatçısı, 100 demirci ve 50 pipo yapımcısı vardır*”. Şeklinde bilgiler verdiği aktarılmaktadır. Bu veriler incelendiğinde, Diyarbakır ekonomisi açısından XIX. yüzyılda pamuklu ve deri üretiminin ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır (Tez, 2008: 82-83).

İngiltere’de gerçekteşen sanayi devrimi sonrasında, tekstil alanında hızlı bir gelişme ortaya çıkmış, bu gelişme yeni kaynaklar arayışını da ortaya çıkardığını öğrenmekteyiz. Avrupa ülkeleri kendi sanayilerini İngiliz ürünlerine karşı koruma altına almak için vergi oranlarındaki seviyeyi yükseltme politikası İngilizlerin Avrupa’ da sıkışmasına neden

olduğu bildirilmektedir. Bu durum İngilizlerin, %3 vergi barajını koruyan, zengin hammadde kaynakları olan, Osmanlı devletine yönelmesinden bahsedilmektedir. İstanbul, İzmir, Selânik ve Beyrut gibi limanları olan toprak parçalarına ulaşmayı sağladığı bildirilmektedir. 1838’de Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan anlaşma bazı kaynaklara göre zorla yaptırılan bir anlaşma ile İngiliz ticareti önündeki tüm engelleri kaldırdığı ifade edilmektedir. Bu anlaşma sonrası İngiliz tüccarlar sadece İngiltere’de üretilen ürünler değil, başka ülkelerden ithal ettikleri malları da, Osmanlı topraklarında satma imkânına eriştikleri bildirilmektedir.

Dâhili gümrükler kaldırılarak ihraç mallarına %12. ithal mallara uygulanan gümrük ise % 5 olarak düzenlendiği bildirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ile İngilizler arasında yapılan anlaşma sonrası, Osmanlı topraklarında yapılan ticaret 1827-1850 yılları arasında kapsayan 23 yıllık süreçte 8,5 kat artmış, bu artışla birlikte düşük fiyatlı İngiliz yünü, pamuklu dokumalar başta olmak üzere Anadolu’ya İzmir ve İstanbul’dan giriş yaparak Tokat ve Erzurum’a kadar ulaştığını öğrenmekteyiz. Trabzon limanı, önemli bir giriş limanı haline geldiği de bildirilmektedir (Dölen, 1992: 388-389).

Sarayın XVI. yüzyıldan beri faaliyetini sürdüren saray atölyelerine destek olması amacıyla Dolmabahçe Sarayının içinde bir atölye kurduğu daha sonra 1844 yılında Hereke’de Saray ihtiyacını karşılamak amacıyla, Hereke Fabrika-i Hümayun’u kurduğu bildirilmektedir. Bu fabrikanın iplik ihtiyacını karşılamak için günümüzde Faruk Saraç Meslek Yüksek Okulu olarak hizmet veren binada içinde 78 mancınık ile hizmet veren bir tesisi faaliyete geçirdiğinden bahsedilmektedir (Tezcan, 2017: 237-39).

Şekil 29: Faruk Saraç Meslek Yüksek Okulu dıştan görünüm.

(Eski Fabrika-i Hümayun 19.yüzyıl Bursa)

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=A8b8QUBWYSg>

Şekil 30: Eski Fabrika-i Hümayunu 19.yüzyıl Filatör Fabrikası Bursa

Kaynak: <http://www.tamsanat.net/atolye/kurumlar/universiteler/universite.php?post=289>

Bursa’da bu dönemde kurulan başka iplik fabrikaları da bulunmaktaydı. Fransa’dan 1844 yılında bir ipekçi ustanın Bursa’ya gelerek Kuşbazlar Mahallesinde bir atölye kurduğu ve bu atölyede yeni teknik ile ipeğin nasıl çekileceğine dair eğitimler verdiği bildirilmektedir. 1845’te yine Muradiye Mahallesi’nde Selim Paşa Fabrikası’nın 120 mançınık ile faaliyet gösterdiğini öğrenmekteyiz. Bugünkü Yılmaz İpek Fabrikasının bulunduğu bölgenin eski 1854’te kurulan Taşçıoğlu Fabrikası olduğu tahmin edilmektedir. Bu fabrikalardan sonuncusu olan Kurdoğlu Fabrikasının ise 1861’de kurulduğu belirtilmektedir.

Osmanlı Devletinin çatma dokumacılara olan ilgisinin XIX. yüzyılda da devam ettiği bilinmektedir. İmparatorluğun önemli ihrac ürünleri arasında çatma yastık yüzleri bulunduğu anlatılmaktadır. Çatma yastık dokumacılarına hazineden teşvik verilerek desteklenmiş aynı dönem yapılan ihracatı kolaylaştırmak adına gümrük muafiyeti getirildiği de kaynaklarda yer almaktadır. XVIII ve XIX. yüzyıllar arasında üretilen kalitesi düşük kumaşlar arasında kemhaların da olması dikkat çekmektedir. Dokumaların çözgü telleri azalmış, altın ve gümüş tellerinin ayarları düşürüldüğü bildirilmektedir.

Hereke Fabrika-i Hümayun bünyesine “Kemha Bölümü” olarak yeni bir birim kurulmuş, bu bölümde batı etkisinde iri dal ve çiçekli dokumalar üretilmeye başlanmış olduğu da bilgiler arasında yer almaktadır. Bu dönemde üretilen kemhalardaki; renk sayısı, kalite, altın tel miktarı ve gramajın azaldığı gözlenmektedir. Bu eksilmeler göz önünde bulundurulduğunda, kemha kumaşların, Batılıların brokar diye adlandırdığı hafif kumaşlar haline dönüştüğü bildirilmektedir (Tezcan, 2017: 240).

Avrupa’da dokuma sanayisi boş durmamış, sanayisini geliştirmek için çalışmalarını devam ettirmiş, Joseph Marie Jacquard adında bir mühendisin geliştirdiği delikli kart sisteminin el dokuma tezgâhına yerleştirilmesi sonucunda mekanik olarak makinenin çalışmaya başladığı bildirilmektedir. Avrupa dokumacılığı bu yenilik sayesinde hız kazanmış, Osmanlı pazarına ucuz ve bol kumaşlarla doldurmaya başladığı bildirilmektedir. Osmanlı dokumalarının bu ucuz ve bol şekilde pazara sürülen dokumalar karşısında, rekabete yenik düştüğünü öğrenmekteyiz.

Şekil 31: Jaquard tezgâhı

Kaynak: <http://www.acikbilim.com/2012/11/dosyalar/dokuma-tezgahlarindan-ana-bilgisayarlara-delikli-kartlarin-250-yili.html>

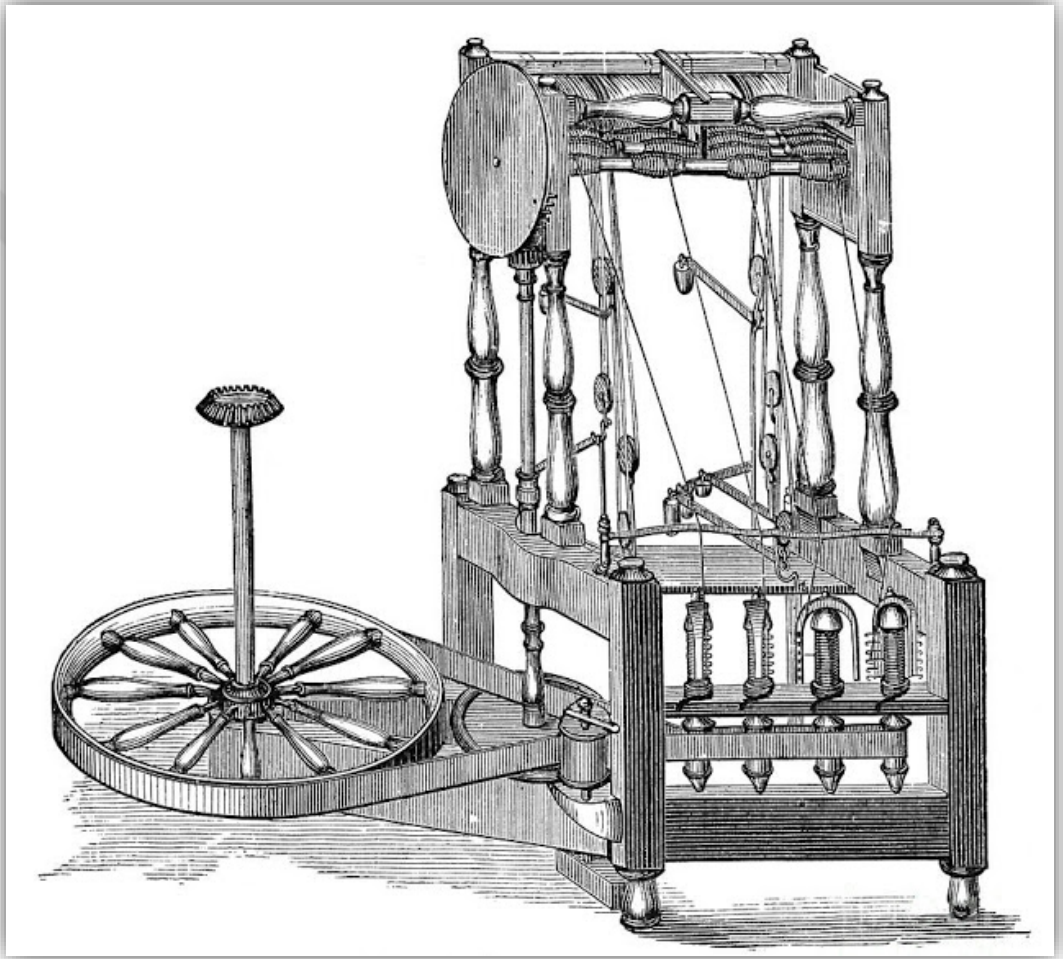
Şekil 32: Delikli desen kartları (Science Museum)

Kaynak: <http://www.acikbilim.com/2012/11/dosyalar/dokuma-tezgahlarindan-ana-bilgisayarlara-delikli-kartlarin-250-yili.html>

Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan batı ile ilişkilerini geliştirmek, diğer taraftan batı ile olan ticaretini artırmak amacıyla ilki İngilizler ile yapılan gümrük anlaşmalarını yeniden düzenlediği bildirilmektedir. 1801-1820 yılları arasında, 14 yılda bir yenilenmesine dair karar alındığından bahsedilmektedir. Daha sonra bu tarifeler;1839'dan başlayarak, 1850 ve son olarak 1862'de sonuncusuna gümrük malları listesi de eklenerek resmi bir hale getirildiğini öğrenmekteyiz. İngilizler ile yapılan bu gümrük anlaşmalarını Almanya, Hollanda gibi diğer Avrupa ilklerinin izlediği bilinmektedir.

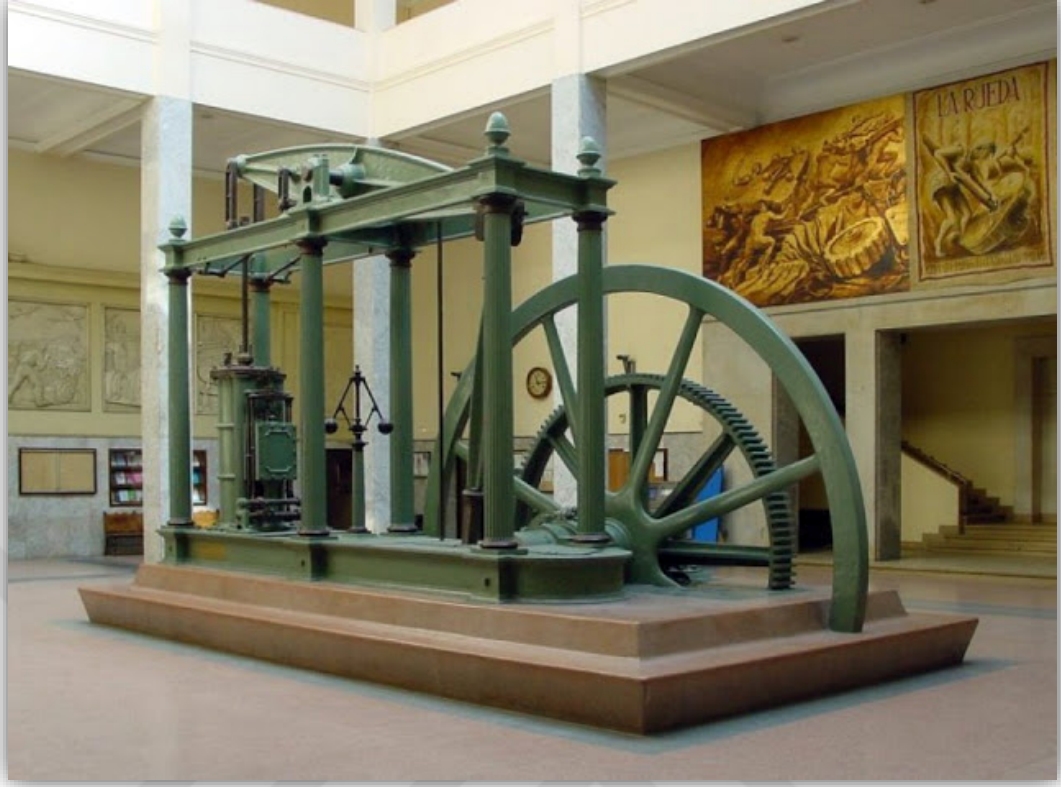
Bu listeler incelendiğinde, Bursa'dan ihraç edilen ürünler arasında; ham ipek, futa, beledi, kutnu gibi kumaşlar dikkat çekici olduğu bildirilmektedir. Yenilenen her gümrük tarifesi Avrupa devletleri adına bir indirimi beraberinde getirdiği ve bu durumun üreticiye olumsuz yansıdığı ifade edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu yeni batı teknolojisine

yetişmeye çalışırken, düzenlenen her gümrük tarifesinde de Avrupa'ya tabi olduğu bildirilmektedir. Eski değerli altın telli ağır ipeklileri dokuyamaz olmuş, altın ayarları düşürülmüş, tel miktarları ise en az seviyeye indirilmiş dokumalar üretilmeye başlandığı bildirilmektedir. Bu dönemde Eski kumaşlardan kutnu, seveyi, ağabani, altıparmak ve beledi üretimi devam ederken, yeni kumaş isimleri de ortaya çıktığı görülmektedir (Tezcan, 2017: 248-50).

şekil 33: Sir Arkwright'in iplik Eğirme makinası.

Kaynak: <https://britanyabilgi.blogspot.com/2016/10/sanayi-devrimi-ve-britanya.html>

Şekil 34: James Watt'ın 1859 yapımı Buhar gücü ile çalışan makinası.

Kaynak: <https://britanyabilgi.blogspot.com/2016/10/sanayi-devrimi-ve-britanya.html>

4.3.1. Osmanlı'da Sanayileşme

İngiltere merkezli olarak ortaya çıkan Sanayi Devrimi'nin başladığı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu üç kıtada hükümlanlığa sahip ve iddiası olan çok büyük bir devlet olduğunu görmekteyiz. Her alanda olduğu gibi, iktisadi alanda da gerek içeriden gerekse dışarıdan birçok farklı dinamiklerin etkisi altında idi. Dolayısıyla, geniş bir coğrafya ya hükmettiği gerçeği söz konusu iken, çevresinde ortaya çıkan Sanayi Devrimi gibi önemli bir gelişmeden etkilenmemesinin mümkün olmadığı bildirilmektedir. Bu devrimin aslında o döneme kadar var olan bütün rekabet dinamiklerini kökten değiştirdiği ifade edilmektedir.

Sanayi Devrimi beraberinde kapitalizmi ve zenginleşmeyi de getirmiş, İngiltere'nin artık imalat yolu ile üretip serbest ticari politikaları ve araçlarını kullanarak, dünyaya satmak için harekete geçtiği bildirilmektedir. İngiltere ekonomisi, Sanayi Devrimi sonrası hızla

büyümüş 1780’de dünya ticaretindeki payı % 12 iken, bu oran 1830’lara gelindiğinde %33 seviyelerine yükseldiği aktarılmaktadır. Kişi başı gelir 1000 doların çok altında iken, bu oranın 5000 dolara kadar yükseldiği ifade edilmektedir. Batı’daki bu değişim rüzgârı “üretim ve zenginleşme modeli” insanlığın hayat tarzını değiştirmenin yanı sıra toplumsal sınıf farklılıklarını da ortaya çıkardığı bildirilmektedir. Bu yeni gelişen sistem yani sanayi kapitalizmi, başta İngiltere olmak üzere, onu takip eden diğer batı Avrupa ülkelerine de ekonomik üstünlük sağlamaya başladığından bahsedilmektedir.

O dönemde kendi kentine yetebilen ve ekonomik gücü olan Osmanlı ekonomisi iç ve dış olmak üzere peş peşe ortaya çıkan siyasi ve iktisadi gelişmelerin de etkisiyle hızla gerileme sürecine girdiği bilinmektedir. Uzun zamandan beri gerileme evresinde olan imparatorluk, tüm ıslahat çalışmalarına rağmen kendini yenilemeyi başaramamış, ardı ardına yenilgi yaşadığı savaşlar sonrasında kayıpların arttığından bahsedilmektedir. XVIII. yüzyılda Batıda çoğalan özel mülkiyet uygulamaları, Osmanlı’nın hüküm sürdüğü toprakları da etkilemiş, geleneksel toprak düzeninin bozulduğu bildirilmektedir.

Özellikle Balkanlarda yaşayan Osmanlı vatandaşlarının bu uygulamadan etkilenen kesimin başında geldiği bildirilmektedir. Bu dönemde ki kayıplara, toprak kayıpları da eklenince Osmanlı yönetimi Avrupa karşısında ayakta kalabilmek için sanayileşme yolunda adımlar atmaya zorunlu olduklarını anlamış ve bu uğurda, yoğun bir çaba içerisine girdiklerinden bahsedilmektedir. Osmanlı yönetimi Batıda gelişen Sanayi Devrimi’nin farkında olarak bu gelişmelere ayak uydurabilmek için XVIII. yüzyıl sonlarından başlayarak, ülkenin ihtiyaçları ve karşılaştırmalı üstünlükleri çerçevesinde, pek çok sanayi hamlesi gerçekleştirdiklerini öğrenmekteyiz.

Osmanlı yönetimi, Sanayi Devriminin önemini geç kavramış, hayata geçirmesi için geçen sürenin 30 yıllık bir zaman olduğundan bahsedilmektedir. İlk Osmanlı sanayileşme hamleleri III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini kapsayan yıllarda başlamış, bu sanayileşme hareketinin özünde devlet ve toplum hayatında özellikle de askeri alanda başlayan yenilenme (*nizam-ı cedid*) hareketinin etkisi olduğu bildirilmektedir. Bu hareketin tetikleme ile çoğunluğu askeri kullanım ihtiyacı olan fes, kılık-kıyafet ve top-tüfek silah imalatı gibi bir tür *ithal ikameci* sanayileşme olduğu ancak Batıda olduğu gibi, etkin kaynak temini ve tedarik zinciri sistemi tesis edilemediği için sürdürülemediğini öğrenmekteyiz. Bu fabrikalardan bazıları sırasıyla:

- Beykoz Kâğıt Fabrikası (1804),
- Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası (1812),
- Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası (1822),
- Eyüp İplik Fabrikası (1827),
- İslimye Çuha Fabrikası (1830) olduğunu öğrenmekteyiz.

Bunlara ilave olarak, bazı devlet adamları İngiltere merkezli Sanayi devrimini o kadar yakından takibe almışlardı ki, İstanbul Marmara denizine sahili olan, Yedikule başta olmak üzere, Zeytinburnu, Bakırköy, Yeşilköy, Küçükçekmece'ye kadar geniş bir alanı içine alan sanayi parkları kurmak suretiyle bir anlamda Türk Manchester'ı, Leeds'i, Birmingham'ı, Sheffield'ı oluşturmaya çalıştıklarından bahsedilmektedir. İngiltere'deki sanayi alanlarına benzer şekilde demir ve demire bağlı ürünler ile yünlü ve pamuklu dokuma üretimi yapıldığını öğrenmekteyiz.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde siyasi iç sorunlar ile ıslahat hareketleri ve ekonomik anlamda sıkıntılar devam ettiği görülmektedir. Osmanlı yönetimi bozulan ekonomiyi düzeltmek adına bazı ekonomik tedbirler alma yoluna giderek tavizler verdiğiinden bahsedilmektedir. Bu tedbirlerin en başında ise paranın (*tağşiş*) bozulması gelmektedir. (1809-1831) yılları arasında, sıklıkla başvuru olan bu yöntemler sonucunda, adeta parayı pul haline dönüştürdüğü ifade edilmektedir. Sonuç olarak 1808'de Osmanlı gümüş kuruşunun 5,9 gr olan gümüş içeriği; 0,5 grama gerilediği ve bu tağşişler neticesinde, paranın satın alma gücündeki kayıp, enflasyonun yükselmesine ve vergi gelirlerinin azalmasından dolayı ise bütçe açıkları artmış, iç borçlanma maliyetleri yükselmiş olduğu bildirilmektedir. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 16 Ağustos 1838 tarihinde, Baltalimanı Ticaret Anlaşmasını imzalandığı bilinmektedir.

Yapılan bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, kendi tayin etmiş olduğu Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanını bastırabilmek, için Osmanlı topraklarının parçalanmasının önüne geçmek adına İngiliz Hükümetine ağır tavizler vermek mecburiyetinde kaldığı bildirilmektedir. Bu anlaşma neticesinde, İngiliz tüccarlara verilen haklar, yerli tüccarlara verilen haklarla aynı seviyeye geldiğini öğrenmekteyiz. İlerleyen birkaç yıl içinde bazı Avrupa ülkeleri ile de benzer anlaşmalar yapıldığı ve bu anlaşmalar sayesinde tarımsal

ürün fiyatları açısından Osmanlı ekonomisinin bir miktar rahatladığı bildirilmektedir (Erdem, 2016: 18-23).

Osmanlı Devletinin sanayileşme hızı Tanzimat sonrasında daha da arttığı gözlenmektedir. Osmanlı'da çoğu devlet eliyle kurulmuş (160) civarında 1830-1840'lı yıllar arasında büyük ölçekli fabrikadan söz edilmektedir. Bu kurulan fabrikalar, Avrupa sanayileşme ruhuna uygun biçimde kurulduğu bildirilmektedir. Genellikle pamuklu, yünlü ve ipekli ilik ile kumaş üretimi en başta olmak üzere gıda ya ve sabun, yanı sıra tuğla ve çimento fabrika ve imalâthaneler olarak gerçekleştiği görülmektedir. Tekstil ve hazır giyim alanında olanlar sırasıyla şu şekilde belirtilmektedir.

- Feshane-i Amire (1839).
- İslimye Şayak Fabrikası (1840).
- Hereke Fabrika-i Hümayunu (1843-45).
- İzmit Çuha (Yün Kumaş) Fabrikası (1844).
- Bursa İpek Fabrikası (1846).
- İzmir Muslin Boyama ve Basma Fabrikası (1847).
- Bakırköy Bez Fabrikası (1850).
- İzmir Kumaş Fabrikası - Basmahane (1861).
- Kula Mensucat (1866), Kırkağaç Çırçır Fabrikası (1876).
- İzmit İpek Fabrikası (1880).
- Adana Milli Mensucat Fabrikası (1907).

Osmanlı Devleti yerli sanayii koruyup geliştirmek için pek çok politika gerçekleştirdiğinden bahsedilmektedir. Bunlar sırasıyla; *Şirketleşme hareketi*: Osmanlı yönetimi esnaf tarzı üretim ile sanayileşme sürecinde söz sahibi olunmayacağını anladığı için Tanzimat sonrası şirketleşme için hukuki adımlar atıldığını öğrenmekteyiz.

1863 Yılında Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun Kurulması: Osmanlı Devletinde, ahilik, lonca ve gedik gibi kendi kalite standartlarını belirleyen ve gerekli düzenlemeleri yapan teşkilatlar olduğu bildirilmektedir. *Esnaf Şirketlerinin Kurulması*: Hayata geçirilen diğer bir politika ise sanayi komisyonu tarafından, küçük ölçekli dağılık bir şekilde faaliyet gösteren esnaf yapılarını belirlenip, bir araya getirerek, büyük ölçekli *esnaf şirketleri* ne

dönüştürülmesi olduğunu öğrenmekteyiz. Bu proje kapsamında kurulmuş 6 şirket olduğu bilinmektedir.

- Simkeşler Şirketi (1866): Altın ve gümüş teller çeken bir sanat dalının icra edildiği şirket olduğu bilinmektedir.
- Debbağlar Şirketi (1866): Dericilik alanında faaliyet gösteren en başarılı gruplardandır
- Saraçlar Şirketi (1867): At takımları ve araba koşumları ile deri ve meşinden çeşitli eşyalar üreten esnaf grubunun bulunduğu bir şirket olduğu bilinmektedir.
- Kumaşçılar Şirketi (1868): Türklerin geleneksel dokuma sanatı olan kumaşçılık önemli bir üretim dalı iken İstanbul ve Üsküdar'da faaliyette bulunan pek çok tezgâhın zamanla durmasından dolayı böyle bir karar alındığı bilinmektedir.
- Dökümcüler Şirketi (1868): Gelişen Batı teknolojilerinin karşısında durabilmek için direnen dökümcü esnafını ölçek olarak büyütme suretiyle rekabet edebilir duruma getirme çabası olarak bilinmektedir.
- Demirciler Şirketi (1868): Geleneksel bir Osmanlı üretim alanı olarak bilinen demircilik bu sektördeki dağınkılığı önlemek amacıyla ölçek büyütme yöntemiyle kurulduğu bilinmektedir.

Osmanlı yönetimi sanayi kuruluşları için 1864'ten itibaren nitelikli işçi yetiştirmek amacıyla, erkekler ve kızlar için ayrı ayrı olmak üzere İstanbul ve diğer bölgelerde pek çok *Sanayi Mektebi* kurulmuş olduğu bilinmektedir. Bu uygulama Osmanlı Devletinin, Sanayi Devrimini ne denli ciddiye aldığını göstermesi bakımından önemli kabul edilmektedir. 1848 yılında ilk teşebbüs Zeytinburnu'nda başlamış fakat bankacılıkta olduğu gibi, ilk ciddi girişimin Tuna valiliği döneminde 1863' te Mithat Paşa tarafından, Niş'te başlatıldığı bilinmektedir.

Bu girişimi takiben, sırasıyla Balkan şehirlerinde, İstanbul'da, Anadolu'da ve günümüz Ortadoğu şehirleri olan (Şam, Bağdat) ile Kuzey Afrika sınırları içinde bulunan şehirlerde, bu mekteplerin açıldığı bilgisi mevcuttur. Bir anlamda Islahane olarak açılan bu okullara kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklar alınarak; toplumun ihtiyaçları doğrultusunda bu çocuklara (dokumacılık, terzilik, dericilik, matbaacılık ve demircilik gibi) mesleki yeterliliğe sahip insanlar yetiştirildiği bilinmektedir.

Diğer bir gelişme ise *Sergi-i Umum-i Osmaninin* açılması olarak belirtilmektedir. İstanbul'da düzenlenen uluslararası sanayi fuarları ve sergileri 1863'te İstanbul Sultanahmet'te *Sergi-i Umum-i Osmani* ismi ile hizmete girmiş bu organizasyon çatısı altında Osmanlı devletinin ürettiği karşılaştırmalı üstünlükler üzerinden, tarım ve sanayi ürünlerinin sergilendiği bilgisi aktarılmaktadır.

Diğer bir gelişme; *Demiryolu Projelerinin Hayata Geçirilmesi*, Sanayileşme hareketinin deniz yolu ve demiryolu ağlarının gelişimini hızlandırdığı belirtilmektedir. Osmanlı coğrafyasının demir ağlar ile örülmesi, Tanzimat sonrası bütün padişahların en büyük arzusu olduğu bilgisi mevcuttur. Bu arzularının en önemli gerekçelerinden biriside, askeri sevkiyatın hem daha hızlı, hem de güvenli bir biçimde yapılabilmesi bilgisi aktarılmaktadır. Merkez olarak (İstanbul) Anadolu ve Rumeli vilayetleri arasındaki irtibatın sağlam tutulması olduğundan bahsedilmektedir (Erdem, 2016: 18-24-25-29).

4.3.2. Hereke Dokuma Fabrikası

Osmanlı arşiv belgelerinde kimi zaman Kumaş ve kimi zaman da Akmişe Fabrikası olarak geçen Hereke Fabrikası'nın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hereke dokuma fabrikası kurulmadan önce, Dolmabahçe Sarayı içindeki ek yapıların arasında iki katlı olarak inşa edilmiş, bir dokumahane binasının olduğundan bahsedilmektedir. Tam olarak hangi tarihte kurulduğu ise bilinmemektedir. Bu dokumahanenin Hereke fabrikası ile işbirliği içinde çalıştığı ve bu dokumahanede saray için ipekli ve halılar dokunduğu da edinilen bilgiler arasındadır. Osmanlı imparatorluğu sona erinceye kadar bu dokumahanenin varlığının devam ettiği ve çalıştığından bahsedilmektedir. Yine yazılı kaynaklardan edindiğimiz diğer bir bilgi ise bu dokumahanenin daha sonra Hereke fabrikasına taşındığı yönündedir.

Dokumahanenin son günlerine şahitlik etmiş bir isim olan Naci Erişkin'in verdiği bilgilere göre; ustaların sabah namazının ardından, hemen çalışmaya başladıkları ve işlerinin yoğunluğuna göre bazen akşam ezanına kadar çalıştıklarından bahsedilmektedir. Normalde çalışma süreleri ikindi ezanına kadar olan bu çalışanların, acele olan halıların dokunması sırasında, gerekirse atölyede gece çalışmasına kalarak, işlerin bitmesini sağlar ve bu gibi durumlarda sedirlerde uydukları bilgisi yazılı kaynaklarda mevcuttur.

O dönemde dokumahanede 40 ila 60 arasında halıcı, 10-15 kişi kadar Jakarcı bulunduğundan bahsedilmektedir. Bu çalışanların bir kısmının da yetiştirilmek için alınan kalfalar olduğu bildirilmektedir. Halıcı ustalar istedikleri zaman dinlenmeye vakit ayırabilir, bunun için ayrılmış olan yerde kendi dolabındaki kahve cezvesini çıkarıp, ortada devamlı yanmakta olan ocakta kahvesini pişirip kallavi fincanına aktarıp, sedirde uzanarak sigarası ile içtiği aktarılmaktadır. Ustaların bu ihtiyaçları, yani kahve ve şeker saray idaresince karşılanır hiçbir şekilde kısıtlanmaz, ustalar diledikleri kadar kahve içip dinlenebilirlerdi. Ortadaki yirmi dört saat yanan özel ocakta, mangal kömürü kullanılır, ayrıca bu ocağı yakan ve sürekli yanmasını sağlayan bir de görevlinin bulunduğu bildirilmektedir (Dölen, 1992: 417).

Şekil 35: Dolmabahçe Sarayı'ndaki dokumahane.

Kaynak: Dölen, 1992: 417

Osmanlı dokuma sanayiinin ilk büyük fabrikalarından olduğu bilinen Hereke Fabrika-i Hümayûnu, İzmit Körfezi'nin kuzey kıyısında, doğusunda Yarımca, batı ve kuzeyinde Gebze, güneyde Kocaeli ili ile çevrelenen Hereke beldesinde kurulmuştur. Hereke dokuma fabrikası hakkında yapılan araştırmaların hemen hemen tamamında, 1843 yılında çuha fabrikasının yapımı için görevlendirildikleri bilinmektedir. Barutçubaşı Ohannes ve

Bogos Dadyan kardeşlerin çuha fabrikasının yapımı esnasında görüp hayran kaldıkları Hereke’de kendi adlarına bir fabrika kurma isteklerini dönemin Seraskerlerinden Rıza Paşa’ya ilettikleri ve kabul edilen talepleri sonucunda, İmparatorluğun ilk özel dokumahanesi olarak faaliyete başladığını öğrenmekteyiz.

Hereke’de 50 adet pamuklu ve 25 adet ipekli dokuma tezgâhı ile işletmeye açıldığı bildirilmektedir. Fabrikanın, ilk idare heyeti; müdür Sarkis ağa ve İtalyan ressam Camaron’dan oluştuğu bilgisi verilmektedir. Hereke’de kurulan Fabrikadan iki yıl geçtikten sonra haberi olan Sultan Abdülmecid, bu durumdan pek te hoşnut olmadığı kaynaklarda yer almaktadır. Sultan Abdülmecid bir gezi için Eser-i Cedidi isimli vapuru ile İzmir’e doğru yol alırken, Hereke Fabrika-i Hümayûn’un görüp, tesadüfen görmüş gibi bu yapının ne olduğunu Rıza Paşa’ya sorduğu bilinmektedir. Bu durum karşısında, ne söyleyeceğini bilemeyen Rıza Paşa’da “*Sultanım, size bir sürprizim vardı. Bu fabrikayı size yerinde göstermek istiyordum. Bu yüzden bugüne kadar sizden saklanmıştı. Bu fabrikayı müteahhitler sizin adınıza kurdu.*” diyerek bu durumu bir şekilde kurtarmış olduğu anlatılmaktadır.

Bu geziden hemen sonra, Serasker Rıza Paşa tarafından, Gebze tapusuna müracaat edilmiş ve fabrikanın mülkünün Sultan Abdülmecid adına tescil edildiği bilinmektedir. Başka bir deyişle, sahipleri tarafından sultan adına *ferağ olunan* (mülk üzerindeki haklarından vazgeçtikleri) fabrika, *Hereke Fabrika-i Hümayûnu* adı ile de aynı yıl anılmaya başlandığı bilgileri mevcuttur. Bugün bu devir teslim belgesinin Başbakanlık arşivinde olduğu bilinmektedir. (Kaya ve diğerleri, 1999: 12) *Fabrika-i Hümayûn*un 1845 yılında fabrikanın Hazine-i Hassa Nezâreti’nin yönetim ve mülkiyetine geçtiği bilinmekte ve 1850 yılında pamuklu dokuma tezgâhlarının Bakırköy’de kurulmakta olan fabrikaya taşındığından bahsedilmektedir. *Hereke Fabrika-i Hümayûn’un* padişaha devrinden sonra, sayar ihtiyacı için ipekli canfes kumaş, perde ve döşemelikler üretmeye başlamış, 1850 yılında fabrika bünyesinde *Kemhahâne* nin kurulması ile birlikte; *gülistani, dolabi, gülgünü, Bursa kemhası, Eğin kemhası, marahuri* gibi isimlerle anılan Osmanlı kemhaları, üretildiği bilinmektedir. Bu kemhaların, Batı etkisindeki iri dal ve çiçek motifleri ile üretildiğini ise yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Kemhahâne’nin kurulumu sırasında saray ihtiyacı olarak ipekli canfes ve döşemelik dokuma üretmek için 100 adet Fransa’dan jakar tezgâhı getirtilerek, fabrikaya kurulduğu

ve mevcut kurulu 50 pamuk tezgâhının ise Zeytinburnu'nda bulunan başka bir fabrikaya gönderildiği bilgisi mevcuttur. Sultan Abdülmecid'in saltanatı süresince yalnızca sarayların tefrişi (döşenmesi) ve saray halkının gereksinimleri için faaliyet gösteren Hereke Fabrika-i Hümayûn, 1875 yılında İstanbul Kapalıçarşı'da Hereke Fabrikası'nın ürettiği dokumalar için bir satış mağazası açıldığı ve üretilen ürünlerin satışı dışında özel sipariş üretimi de düşünülerek açıldığı bilinmektedir. Fakat bu proje, Hazine-i Hassa Nezareti'nin gelen siparişleri önce Nezarete bildirilmesi, onay verildikten sonra üretime geçilmesi yönünde çıkardığı zorluklar ve itirazlar sonucunda 1875'te bu mağaza kapatılmak zorunda kalmıştır. Fabrikanın ipekli ve döşemelik üretimlerine yalnızca saray için devam ettiği bilgisi mevcuttur.

Otuz üç yıl sürecek olan, II. Abdülhamit saltanatının ilk günleri bütün imparatorlukta yaşanan karmaşa aynı zamanda *Fabrika-i Hümayûn'da* da yaşandığı bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamit'in cülus töreninden hemen sonra fabrikada Filatör (ipek bölümü) dairesinde çıkan bir yangın neticesinde ipek büküm kazanı yanmış, bir yandan Balkan harbi, diğer yandan Meşrutiyet ile uğraşan Osmanlı Devleti, yangında hasar gören Filatör dairesini, ancak 5 yıl sonra onarılabilirdiği bildirilmektedir. 1890 yılında fabrikanın yanına 100 yataklı bir hastane kurulduğu da kaynaklarda bahsedilmektedir. (Kaya ve diğerleri, 1999: 14) Onarımı tamamlanan fabrikanın yeniden üretime geçtiği bildirilmektedir. 1890 yılında halı üretimi için hazırlıklara başlanmış, bu üretim için Lâdik, Manisa ve Sivas'tan Sultan Abdülhamit'in himayesinde ustalar getirilmiş, 1891'de de üretime geçildiği bilinmektedir (Dölen, 1992: 415). Ustalara ilk önce saray tarafından verilen desen örnekleri ile üretim yaptırılmış, sonrasında, bu desenler geliştirilerek bir Hereke üslubu ortaya çıkarılmaya çalışıldığı bilinmektedir.

Günümüzde Hereke Fabrikası'nda bulunan fotoğraflar incelendiğinde, halı üretiminin başladığı yıl Hereke Fabrika-i Hümayûnu bünyesinde, İpek Mendil İşleme dairesi, İpek Fanila ve İç Giysi Dairesi ve İpekli Dokuma Dairesi'nin faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tarihlerde, İmparatorluk sınırları içinde sadece Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nda boyahane ve kumaş perdah makinaları olduğu bilinmektedir (Kaya ve diğerleri, 1999: 14).

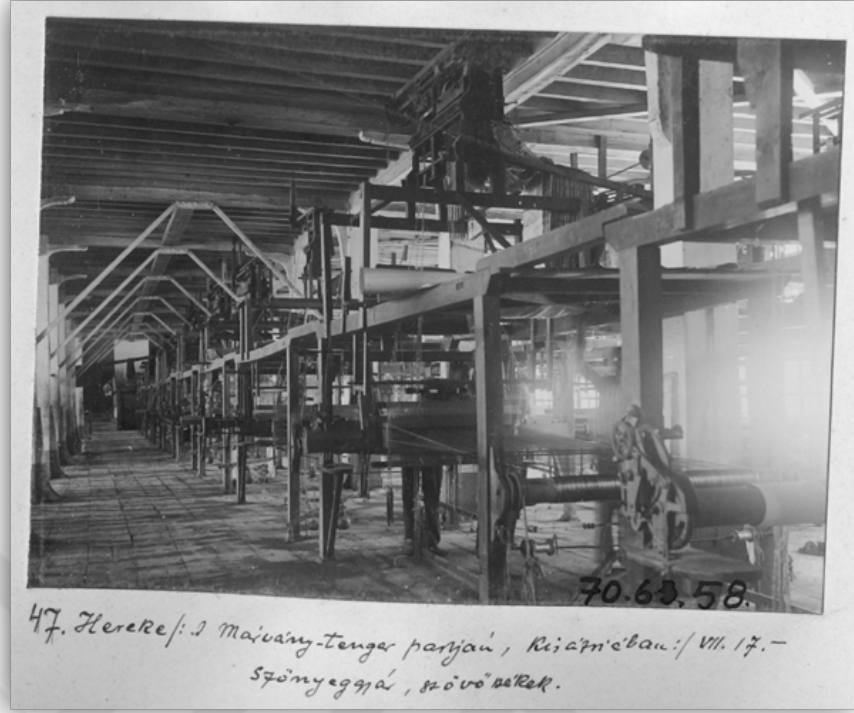
Şekil 36: Hereke Dokuma Fabrikası müdürü Akif Bey in antika bir halıyı ressamlara tarifi.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 12

Şekil 37: Hereke Dokuma Fabrikası bina görünümü 1914

Kaynak: <http://www.eskiturkiye.net/3952/hereke-hali-fabrikasi-bina-gorunumu-1914#lg=0&slide=0>

Şekil 38: Hereke Halı Fabrikası'nda Tezgâhlar / 1914

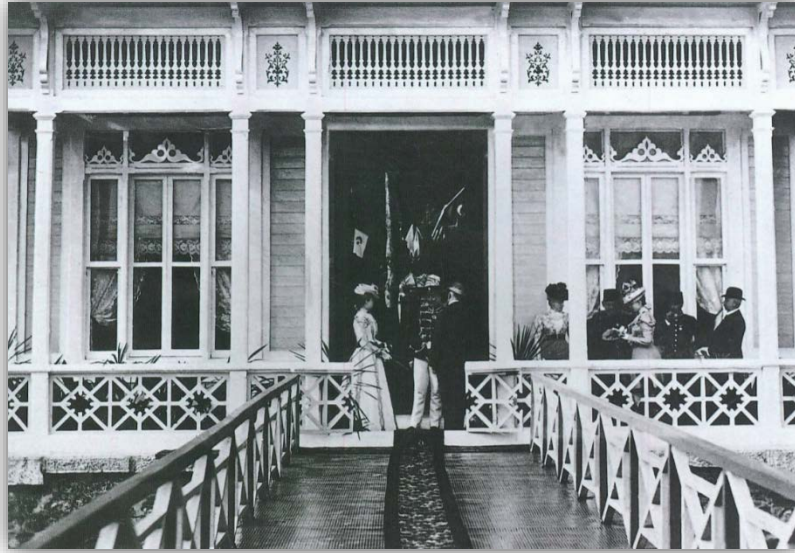
Kaynak: <http://www.eskiturkiye.net/3948/hereke-hali-fabrikasi-nda-tezgahlar-1914#lg=0&slide=0>

XIX. yüzyıl sonlarına doğru yaşanan tüm gelişmeler, Fabrika-i Hümayûnu çevresindeki yapılaşmayı da beraberinde getirmiş, bunun sonucu olarak; bu belde de hastane, cami, rüştiye, köşk, Halhâne altına Rüsûmat (Gümrük İdaresi), Duyun- u Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) ve Telgraphâne binalarının inşa edildiği bilinmektedir. Bu yapıların dışında ilgi çekici bir başka yapı ise 1894'de, Alman imparatoru II. Wilheml'in Sultan Abdülhamid'i ziyareti öncesinde inşa edilmiş olan, Hereke Köşkü'dür. 1898'de Haydarpaşa'dan kalkan özel bir trenle Hereke Fabrikası'nı ziyarete gelen, Alman imparatoru II. Wilheml'in yanında eşi dışında bu yolculuğunda, Alman sefiri Baron Marşal, Bulgaristan Sefiri, İngiliz Sefiri, İbn Reşit gibi yabancı devlet adamlarının da iştirak ettiği bildirilmektedir.

Bu ziyaretten oldukça memnun kalan Alman İmparatoru, Hereke fabrikasına, dünyada eşi olmadığı bilinen ipek zararlılarının yer aldığı benzersiz bir koleksiyon hediye ettiği

bilgisi yazılı kaynaklarda yer almaktadır. Hereke köşkünün, mimar Sarkis Balyan tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Tamamı ile ahşap konstrüksiyon kullanılarak bazı yazılı kaynaklara göre, Yıldız Sarayı marangozhânesinde üç hafta gibi bir sürede yapıp, bir gün içinde Hereke'deki yerine monte edildiği bildirilmektedir. Dışta hafif eğimli çatısı ile dikkat çeken köşk, her iki tarafında simetrik yer alan iki kubbeye sahip olan köşkün, iç tarafta giriş mekanı, salon ve oda olmak üzere üç bölümden oluştuğu bilinmektedir. İç döşemelikleri incelendiğinde, Hereke dokuması halılar ile ipekli döşemelik ve perdeler dikkat çekmektedir.

Bergere stili koltuk takımlarının XX. yüzyıl yapımı olduğu ve diğer eşyalarla birlikte Saray'dan getirildiği bilinmektedir. Hereke fabrikasının 1894 yılı ile birlikte Fabrika-i Hümayûnu'nun dışa açılım sürecinin başlangıcı olduğu bilinmektedir (Kaya ve diğerleri, 1999: 15-17). Bu tarihte Hereke fabrikasının üretimi olan battaniye, halı ve ipekli dokumalarının halk tarafından yoğun ilgi görmesi ve zararına çalışan Hereke Fabrikasına ticari bir nitelik kazandırmak amacıyla, 1889 yılında, İstanbul Zaptiye Caddesi'nde ikinci bir mağaza açılmış ve bu mağazanın 1925 yılında da çalışmalarını sürdürdüğü yazılı kaynaklarda bahsedilmektedir (Dölen, 1992: 415).

Şekil 39: Alman imparatoru II. Wilheml ve İmparatoriçe'nin Hereke ziyareti.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 174

Şekil 40: Hereke Köşkü, günümüzdeki dış görünümü.

Kaynak: <https://www.wilhelm-der-zweite.de/dokumente/osman1889.php>

Şekil 41: Hereke Köşkü, kabul salonu.

Kaynak: <https://www.haberturk.com/alman-imparatorunu-agirlayan-tarihi-kosk-ih-tisamini-koruyor-2248447/10>

XX.yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü belirleyen bir dönem olmasıyla beraber Fabrika-i Humayunu için ise yeni üretim alanlarının oluşmasına sebep olduğu bilinmektedir. 1902 yılında Hazine-i Hassa Nazırı Sakız Ohannes Efendi tarafından, Çuha, Şayak ve İplik Dairesi açılmış, bunu 1905 yılında Fes Dairesi'nin izlediği yine kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır. Bu yıllarda yine fabrikaya Fransız çuhasından daha kaliteli çuha üretmek amacıyla özel bir daire kurulduğu ve Avrupa'ya yeni makineler sipariş edildiği bilgisi de mevcuttur. Sultan Reşad saltanatının son yıllarında, Fabrika-i Hümayûnu bir yünlü dokuma fabrikasına dönüştüğü ve bu dönemde, Çuha, Şayak ve İplik Dairesi'nin tezgâh sayısı yirmiden 52'ye çıkarılarak yüksek kapasite üretime geçildiği aktarılmaktadır (Kaya ve diğerleri, 1999: 19).

Şekil 42: Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hereke'yi ziyareti.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 18

Şekil 43: İzmit Çuha Fabrikası'nın 20. yüzyıl başlarındaki görünümü.

Kaynak: <http://kocaelitarihsempozyumu.com/bildiriler/45.pdf>

4.3.3. Osmanlı'nın Katıldığı Fuarlar

1843 yılında kurulmuş olan Hereke Fabrika-i Hümayunu, geçirdiği yangın ve birçok olumsuzluklara rağmen kısa sürede toparlanıp, Osmanlı dokuma Sanayii'nin en önemli kurumu olmayı başardığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Avrupa'da saygın bir marka olarak da ön plana çıkmayı başarmış olduğu bilinmektedir. Avrupa'da sanayileşme sonrasında, artan üretim sonucunda, pazar arayışı başlamış ve bu sebeple XIX. yüzyılın ikinci yarısı birçok Avrupa ülkesinde; Uluslararası niteliğe sahip sergiler açılmaya başladığı bilinmektedir. Bu sergilerin milyonlarca kişi tarafından ziyaret edildiği yazılı kaynaklarda bildirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu sergilere katıldığı bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sergilere katılma amacı ekonomik çıkarlar dışında kültürel önem taşıdığı da bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk katıldığı sergi; *Londra* 1851'deki sergidir. Bu sergi İngiltere'nin sanayi alanındaki üstünlüğü bakımından önemli olduğu bildirilmektedir. Bu sergi *Londra Hyde Park'ta* olduğu bilinen ünlü *Crystal Palace'da* açılmış, altı ay süre ile ziyarete açık kalmış, 11 Ekim 1851'de kapandığı bilinmektedir. Osmanlı

İmparatorluğu'nun bu sergiye geleneksel el sanatları, tarım ürünleri ve madenler ile katıldığı yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. Bu serginin ardından, *1855 Paris Evrensel Sergisi* ve *1862 Londra II. Uluslararası sergisine*, 27 Şubat 1863'te İstanbul'da açılan, *Sergi-i Umumi-i Osmani-i* 5 ay süreyle ziyarete açık kalmış, 1 Ağustos 1863'te kapandığı kaynaklarda bildirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu bu sergiler dışında yine sırasıyla; *1867 Paris Sergisi*, Avusturya Hükümeti tarafından düzenlenen 1 Mayıs 1873'te açılan *Viyana Sergisi*, Fransız Devriminin 100. yılında 1889'da *Paris Sergisi*, 1893'te *Chicago Sergisi*, bu serginin açılış amacı Amerika'nın keşfinin 400. yılı olması sebebiyle uluslararası nitelikte, olduğu bilinmektedir (Dölen, 1992: 425). Yine 1900 yılında düzenlenen *Paris Evrensel Sergisi*, Osmanlı İmparatorluğu'nu katıldığı sergiler olarak bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu katıldığı sergilerden birçok ödüle layık görüldüğü bilinmektedir. *1855 Paris Uluslararası Sergisi*; kurdele ve şeritler için mansiyon," *1862 Londra II. Uluslararası Sergisi*, ipekli dokumalar için madalya, 1892'de *Viyana*, 1894 *Lyon*, 1910 *Brüksel* ve 1911 *Torino*" sergilerinde büyük ödüle layık görüldüğü bilinmektedir. Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nun aldığı diğer ödüller ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1911 *Bursa Sergisi*, Gümüş Madalya, 1911 *İzmir Sergisi*, Gümüş Madalya
- 1923 *Bursa Sergisi*, Gümüş Madalya, 1927 *İzmir Sergisi*, Gümüş Madalya
- 1927 *İstanbul Sergisi*, Sarı Madalya, 1929 *İstanbul Sergisi*, Sarı Madalya
- 1930 *İstanbul Sergisi*, Sarı Madalya, 1931 *İstanbul Sergisi*, Sarı Madalya
- 1962 *Londra Sergisi*, Bronz Madalya 1973 *Viyana Sergisi*, Bronz Madalya

Şekil 44: Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nun uluslararası sergilerden aldığı ödüller.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 19

Şekil 45: Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nun uluslararası sergilerden aldığı ödüller.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 19

Şekil 46: Torino Sergisinde alınan ödül. Arka yüzünde sergi komiseri Ali Rıza Bey in imzası.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 20

Ayrıca, Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nda çalışan ve işlerinde başarılı oldukları gözlemlenen bazı görevlilerin de çeşitli rütbelerle ödüllendirilip, onurlandırıldığı bilgisi mevcuttur. Bunlar; Fabrikanın müdürü Martelli, fabrikanın öğretmeni Mıgırdıç Efendi, birinci ressam Tovmas Efendi ile birinci marangoz Andon Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecidî nişanı verilmiş, fabrika hekimi Diran Efendi'ye de binbaşılık rütbesi verildiği yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nun üretimi Fransız Hükümeti yakından ilgilendiği ve o dönemin fabrika müdürü olan Akif Bey'e Officer De L'Instruction Publique, nişanı verilmiş, fabrika ressamı Toymas Efendi'ye de Officer d'Academie nişanı verildiği bildirilmektedir (Kaya ve diğerleri, 1999: 19, 20).

Hereke fabrikası günümüzde hâlâ özel sipariş olarak; halı, döşemelik ve perdelik gibi ürünlerle üretimine devam etmektedir. Fabrikanın geçmişte hemen hemen saray ihtiyacı olan her türlü tekstil ve giyim ihtiyacını karşıladığı bilinmektedir. Bu bilgilere, Milli Saraylar Arşivinde bulunan, saraya üretimi yapıp teslim edilmiş eşyaların faturalarından ulaşılmaktadır. Bu faturalardan edinilen bilgilerde fabrikanın üretim çeşitliliğinin bilinenin çok üzerinde geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir. Bu ürünler arasında;

Yatak örtüsü, çarşaflık, masa örtüsü, havlu ve klapdanlı bornoz, ipek zenne çorabı, mendil, ipek erkek çorabı, boyun atkısı, başörtüsü, esvaplık, çorap, bağ şeridi, nişan kurdelesı, çiçekli tül, sabun bezi gibi çeşitli kullanım özelliklerine sahip ürünler sayılabilmektedir. Kumaş üretimi olarak kayıtlarda yer alan çeşitler ise sırasıyla: Atlas, çuha, canfes, abani, brokatil (brokar), çatma kadife, şal ipekli kadife, madampul ve Amerikan kumaşlar olarak sıralanmaktadır. Fabrikada dokuma tezgâhlarında çalışanlar dışında, dikiş diken ve çorap kalıplayan, çalışanların olduğu bilinmektedir.

Şekil 47: Hereke Fabrika-i Hümâyûnu çalışanlar.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 24

Şekil 48: Hereke Fabrika-i Hümâyûnu çalışanlar.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 24

Fabrikanın giyim ve birçok döşemelik ve kumaş üretiminin en önemli müşterisinin saray olduğu bilinmektedir. Osmanlı hanedanının ülkeden ayrılmasıyla birlikte bu üretimlerin de sona erdiği yazılı kaynaklarda mevcuttur. Hereke fabrikasının kuruluşundan itibaren ürettiği döşemelikler ne kadar ün kazanmış olsalar da 40 yıl sonrasında üretimine başlayan halı dokumacılığında çok geride kaldığı bilinmektedir. Bu durumun döşemelik kumaşların sadece Osmanlı hanedanı ve saray çevresi için üretilmiş olduğu çok kısa dönemler dışında halka satışı gerçekleşmediği ile de yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Zira Hereke fabrikasında başlayan halı dokumacılığı zamanla fabrika dışına taşarak bölge halkı arasında üretimi yaygınlaşması da bilinirliğinin artmasında önemli rol oynadığı bildirilmektedir.

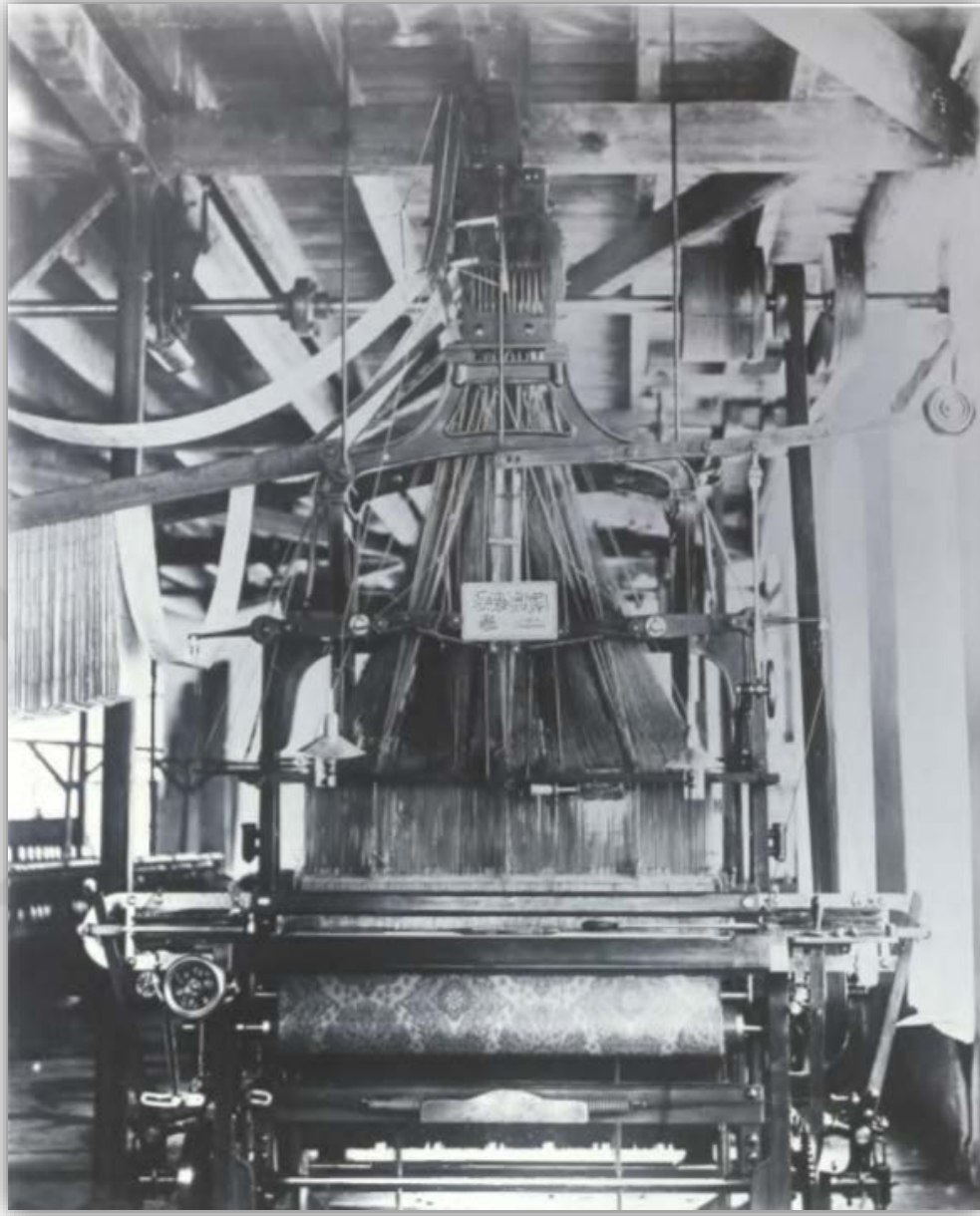
Geleneksel halı dokumacılığı, toplum tarafından bilinen ve yapılan bir sanat dalı olmasının yanı sıra kumaş dokumacılığı ile kıyaslandığında, kumaş dokumacılığı için gelişmiş teknoloji ihtiyacının daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Batı'dan ithal

edilmiş jakar makinaları fabrika dışına çıkmadığı ve sadece saray ihtiyacı için üretim yapmış olması sebebiyle ticari üne sahip olamadığı düşünülmektedir. Osmanlı döneminde bu fabrikada kullanılan ipek iplikler Bursa dışında Avrupa'dan getirilen ipek ipliklerde kullanıldığı bilinmektedir. XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret verileri incelendiğinde, ham ipek ve ipek kozası ihracatının toplam ihraç maddeleri arasında %6 ile %12,5 oranlarında değişkenlik gösterdiği bildirilmektedir. Üretiminin yanı sıra ihracatı da yapılan ipeğin Hereke Fabrikası'nda üretilecek kumaşlar için ithal ediliyor olması kalite anlayışının bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel erken dönem dokumacılık tekniklerinden biri olan ve değerli madenlerin tel olarak çekilmesi yoluyla, elde edilen teller, pamuk iplik üzerine sarılarak klaptan adı verilen, iplik elde edildiği bilinmektedir. Osmanlı dokumalarına kattığı eşsiz değer ve güzellik asırlar boyunca hâlâ konuşulmaktadır. Bu geleneksel yöntem ile yapılan dokumaların Hereke Fabrika-i Hümayunu tezgâhlarından çıktığı, bugün yıprandığı için depoya kaldırılan pek çok desenli perdelerin, üzerinde yapılan incelemelerde görülmektedir. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerden klaptan yapımında kullanılmak için çekilmiş tellerinde Avrupa'dan getirildiği bilgiler arasında mevcuttur.

Bu kıymetli madenler bugün çok pahalı olduğu için telli kumaş üretilmediği, günümüzde yalnızca ipek iplikler kullanılarak üretimin devam etmekte olduğu bildirilmektedir (Kaya ve diğerleri, 1999: 25-26). Hereke dokuma fabrikası bugün halı ve döşemelik kumaşları olmak üzere, gelen özel siparişler doğrultusunda üretim yapmaktadır. Bu çalışmalar eski jakar tezgâh ve desen kalıpları kullanılarak orijinaline uygun bir şekilde özenle dokunmaktadır. Hereke fabrikası geçmişte geçirdiği yangınlar sebebiyle arşiv bakımından eski desen ve raporların iyi korunamadığını bildirilmektedir.

1995 yılında başlayan araştırmalar kapsamında, geçmişteki özgün desen ve kumaş üretiminin yeniden kazanılması amaçlanmaktadır. Milli Sarayların 'da katıldığı bu program çerçevesinde, çizimleri ve desen kartonları eksik olan kumaş ve desenlerin tespit edilip, tamamlanması sonucunda önceden, 48 desenin üretimi yapılırken bu sayının bugün 51'e çıktığı ve onarım çalışmalarının devam ettiği, ilerleyen zamanlarda desen sayısının daha da yükseleceği bildirilmektedir (Kaya ve diğerleri, 1999: 36).

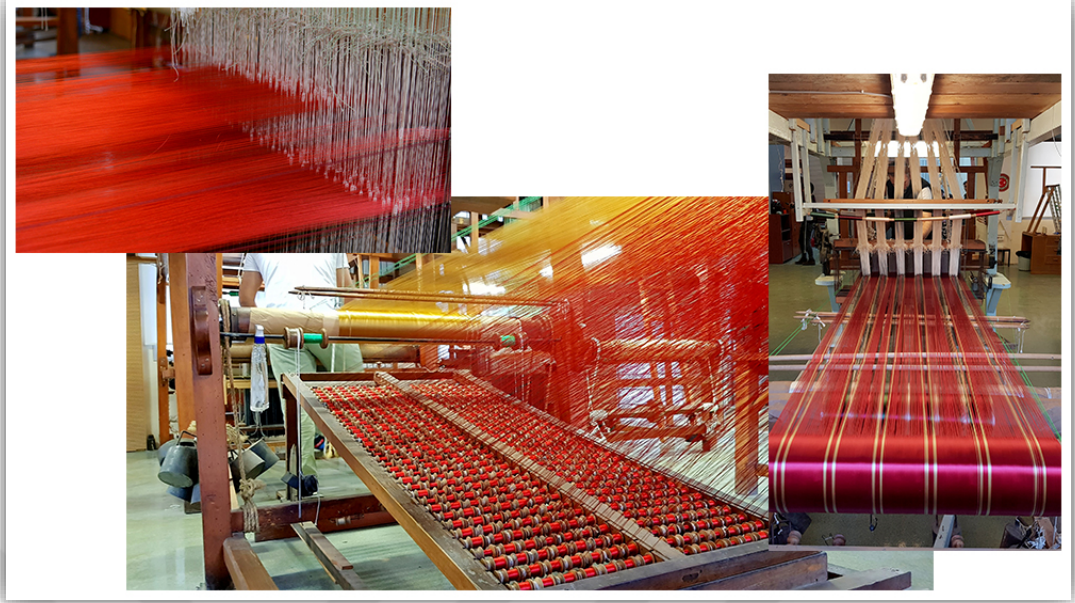
Şekil 49: Hereke Fabrika-i Hümayûnu' nda 19. yy. Jakar tezgâhı.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 35

Şekil 50: Hereke fabrikası dokumahane ve eski tezgâhların günümüzdeki görünümü.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 36

Şekil 51: Hereke fabrikası döşemelik kumaş tezgâhları.

Kaynak: <http://herekeipekhali.com/altay-daglarindan-anadoluya-hereke-ipek-hali-sanati/>

Hereke Fabrika_i Hümayunu'nda yapılan dokumalardan bazı örnekleri incelediğimizde, örneğin hereke çatması olarak bilinen döşemelik kumaşlar geçmiş dokuma teknikleri bakımından, bugünkü emsallerinin çok üstünde bir değere sahip olduğu bilinmektedir. Genellikle herkek çatma kadifelerinin zemin renkleri krem rengi olarak tasarlanmış sadece havlı bölümlerde renklerin değiştiği görülmektedir. Hav renkleri bordo, bej ve koyu yeşil olarak dokunduğunu görmekteyiz. Çatma kadifeden üretilmiş yastıkların, Osmanlı Devleti döneminde açılan mağazalarda satıldığı yazılı kaynaklarda mevcuttur (Kaya ve diğerleri, 1999: 30).

Şekil 52: Hereke fabrikasının günümüzdeki dıştan görünümü.

Kaynak: <http://herekeipekhali.com/altay-daglarindan-anadoluya-hereke-ipek-hali-sanati/>

Şekil 53: Hereke Fabrika-i Hümayunu çatma kadife örneği.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 30

Şekil 54: Dolmabahçe Sarayında 29 numaralı odada bulunan koltuk.

Kaynak: Kaya ve diğeri, 1999: 40

Şekil 55: Hereke Fabrikası Koleksiyonu, desenli ipekli döşemelik. Fabrika Desen No:1A

Kaynak: Kaya ve diğeri, 1999: 40

Şekil 56: Beylerbeyi Sarayı, Sarı Köşk'te kullanılan koltuk.

Kaynak: Kaya ve diğlerleri, 1999: 68

Şekil 57: Hereke Fabrikası Koleksiyonu ipekli döşemelik. Fabrika Desen No:81

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 69

Şekil 58: Hereke Fabrikası Koleksiyonu, ipekli döşemelik. Orijinal desen çizimi ile birlikte.

No:84

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 70-71

Şekil 59: Kırmızı Oda Dolmabahçe Sarayı

Kaynak: Kaya ve diğeri, 1999: 78

Şekil 60: Hereke Fabrikası Koleksiyonu, ipekli döşemelik. Fabrika Desen No: 98

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999: 79

Şekil 61: Yıldız Sarayı Şale 4 numaralı oda

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999:120

Şekil 62: Hereke Fabrikası Koleksiyonu, ipekli döşemelik, perdelik desenli dokuma

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999:121

Hereke fabrikası kurulmadan önce ‘‘Uşak, Bursa, Gördes ve İzmir’’de saray tarafından verilen desen ve tasarımlara uygun olarak üretim yaptırıldığı bildirilmektedir. Hereke Fabrika-i Humayunu kurulduktan sonra, padişahın iradesi doğrultusunda, tüm sarayların halı ihtiyacı Hereke tarafından karşılanmaya başlamış, Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı boyunca, Yıldız Sarayı başta olmak üzere birçok yapıda bulunan padişah, valide sultan, kadınefendi, sultan odalarındaki halıların, Hereke halıları ile yenilediği mevcut kaynaklarda bildirilmektedir. Hereke halıları ile yenilenen odaların döşemeleri ise yine Hereke dokuması döşemelikler kullanılarak yenilediğini öğrenmekteyiz.

1898 tarihli 2603 numaralı defter kaydında Hererke’de üretilen dokuma çeşitlerinin arttırılması, kalita ve güzellik açısından Avrupa dokumaları ile rekabet edecek seviyeye getirilmesi Sultan II. Abdülhamid’in iradesi olduğunu doğrular bilgiler bulunduğu aktarılmaktadır. Bu doğrultuda üretimi desteklemek açısından tezgâh sayısı arttırılarak, her biri sanat eseri niteliğine sahip, benzersiz halı ve kumaşlar üretildiği bildirilmektedir (Kaya ve diğerleri, 1999: 175).

Şekil 63: Halı dokuyan çalışanlar, Hereke Fabrikası Albümünden.

Kaynak: Kaya ve diğerleri, 1999:176

XIX. yüzyıl sonlarına doğru sanayileşme hareketine özel sektör kuruluşlarında katılmasıyla, çeşitli özel girişim fabrikaları kurulduğu bilinmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra,1923 İzmir İktisadi Kongresi'nde tartışılan konular çerçevesinde, milli bir ekonomi kurmak için temel politikalar belirlendi: Girişimci destekleri, arazi, kolay kredi, fabrika, gibi teşvikler sağlanması ve bu alanlarda çalışacaklar için eğitim destekleri verilmesi gibi kolaylıkların gündeme taşındığı, kaynaklarda mevcuttur.

Avrupalılara Türkiye'de sağlanmış olan imtiyazların (kapitülasyonların) kaldırılması, Lausanne (Lozan) Antlaşması (1923) sonrası Türkiye Cumhuriyeti yabancılara verilen evvelce tanınan bu haklar için 1929'a kadar izin verildiği bildirilmektedir. (İnalçık, 2008: 151) Cumhuriyet hükümetinin diğer bir icraatı ise 1925'te çıkarılan bir yasa ile Türkiye Sanayi Maadin Bankası kurulmuş ve bankaya Feshane Yünlü Dokuma, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma ile Beykoz Deri Kundura Fabrikalarının devri gerçekleştirilmiştir.

Bu fabrikalar teknik açıdan yeniden gözden geçirilip, geliştirilmiş ve büyütülerek, ekonomik işletmeler halini aldığından bahsedilmektedir. Böylece devlet siparişi olmadan başarılı bir şekilde varlıklarını devam ettirebilecek düzeye getirildikleri, bildirilmektedir. Bu fabrikalar daha sonra anonim şirketler haline dönüştürülmüş fakat hisse senetleri piyasaya sürülmeden bankanın elinde tutulduğu aktarılmaktadır. Bankanın bu fabrikaların işletimi dışında 1925-1932 yılları arasında 16 şirket daha kurduğu bilinmektedir. Bu anonim şirketlerin çoğunun sermayesinin tamamının kendisine ait olmak üzere; tekstil, dericilik, şeker, çeltik, liman işletmeciliği, kömür madenciliği, çini, lületaş ve elektrik üretimi olarak sıralanmaktadır (Dölen, 1992: 435-36).

1930'lu yılların başında özel girişimin gerekli başarıyı gösteremediği düşünülerek, ekonomik kalkınma için yapılacak yatırımların, devlet eliyle yapılması gerektiği düşüncesi ağırlık kazandığı bildirilmektedir. 3 Temmuz 1932'de çıkarılan bir yasa ile devlete ait tüm işletmelerin yönetimini sağlamak ve gerekli yatırımları yapmak üzere "Devlet Sanayi Ofisi" kurulduğunu öğrenmekteyiz. Sanayi ve Maadin Bankasının statüsü gerekli değişiklikler sonrasında bankaya ait işlemler, Devlet Sanayi Ofisine devredildikten sonra Maadin bankası da *Sanayi Kredi Bankası* olarak göreve başladığı bildirilmektedir. Yapılan bu değişiklikler incelendiğinde, devlet işletmeciliği adına

atılmış ilk adımlar olduğu görülmektedir. Ancak bu girişimde başarılı olamadığı bildirilmektedir.

Maadin Bankasının elindeki sermayeyi Devlet Sanayi Ofisine vermesi sonucu, kasasında kredi verecek finansı olmadığı için başarısız olmuş, Devlet Sanayi Ofisi de kendinden bekleneni gösteremediği bildirilmektedir. Bunun üzerine sanayileşme hamlesinin devamını sağlamak adına yeni ve güçlü bir yapı oluşturma zorunluluğu doğmuş, çözüm olarak ise iki kuruluşun aynı çatı altında bir araya getirme fikrinin desteklendiği bildirilmektedir. Bu fikirden hareketle, 8 Haziran 1933'te çıkarılan bir yasa ile Sümerbank resmen kurulduğu yazılı kaynaklarda bildirilmektedir (Dölen, 1992: 435-36). Sümerbank kuruluş kanunda şu maddeler yer alıyordu: Devlete devredilmiş fabrikaları işletmek özel endüstrilerdeki devlet hisselerini ticaret kanunu çerçevesinde takip etmek.

Devlet sermayesiye yeni endüstriler kurmak ve idare etmek, millî ekonomiye yararlı endüstri girişimlerine destek vermek. Kredi kolaylıkları sağlamak, sanat okulları açmak, mühendis ve ekipleri yetiştirmesi amacıyla burs vermek, ihracata yönelik endüstrilerin kanunda göz önüne alınmadığı bildirilmektedir. Kuruluşun asıl hedefi tekstil ithalatını azaltmak ve halka ucuz ürün sağlamaktı. Kâr payı en asgarî seviyede tutulmuş, banka sermayesi 42 milyondan 200 milyona (1934-1946 yılları arasında) çıkarıldığı bildirilmektedir. Sümerbank bir devlet girişimi olarak ülkede endüstrileşme adına öncülük rolünü üstlenerek tekstilde sermaye ve üretimde lider kalacak ve bu amaç doğrultusunda ileri metodlarla çalışan bir endüstri düzeyine ulaşacağından bahsedilmektedir. Aynı zamana Sümerbank devlet tarafından yönetilen bazı endüstri kollarında kısa vadeli özel girişimcilere kredi sağlayacağı bildirilmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse 1929-1939 yılları arasında ülkenin tekstil üretim kapasitesi iki misli artmış, bu artışın oldukça yüksek bir artış olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında özel sektörün hâlâ büyük ölçüde geleneksel el sanatları düzeyinden çıkamadığından bahsedilmektedir. Ancak sanayideki iş gücünün %3'ün üzerine çıkamadığı ifade edilmektedir.

Sümerbank'ın işleyişine bakıldığında asıl hedefine büyük ölçüde ulaşmış olduğu görülmektedir. Planlandığı gibi pamuklu sanayiine öncelik verilerek ithalatın %37,25'ten %21,53'e indiği bildirilmektedir. Sümerbank 1946'dan sonra bünyesindeki fabrikalarda

üretim kapasitesinde artırma yoluna gitmiş 1950’de sermaye artışı idare ve iletişimde geliştirdiği reformlarla daha etkin bir üretim dönemine girdiği ifade edilmektedir. Yine aynı yıllarda birçok özel girişim tesislerinin Sümerbank’a devredildiğinden bahsedilmektedir. 1950’lerde Sümerbank ve özel tekstil girişim ve üretimi büyük gelişme göstermiş, 1960’larda Sümerbank bünyesindeki 15 tekstil fabrikası faaliyet gösterdiği bilinmektedir.

Aynı dönemler birçok şirketinde Sümerbank hissesine sahip olduğu bilinmektedir. 1950-1961 yılları arasında özel sektörün genel üretimde artan payı görülmeye başladı. Özel sektör bu dönemlerde dış pazarlara açılmaya başladığı bilinmektedir. 1960’tan sonra devlet politikalarında değişiklik göstererek, vergi bağışıklığı, kredi kolaylığı ve ihracatı teşvik gibi çözümler ortaya koyduğu ifade edilmektedir (İnalçık, 2008: 152-55).

1960’lardan 90’lı yılların sonuna kadar her alanda faaliyet göstermeye devam eden Sümerbank, modern üretim konusunda kendini yenileyememiş, bazı girişimlerde bulunuldu ise de başarılı olamadığı bilinmektedir. Sümer Holding in kendi web sayfasında özelleştirme ile ilgili gelinen son durum şu şekilde beyan edilmiştir. “2003-2016 yılları itibariyle 11 işletme satılarak, 10 işletme devredilerek, 1 işletme kapatılmak suretiyle toplam 21 işletme, 16 Mağaza, 11 Bölge Müdürlüğü, 15 İştirak, 304 Bayi, 7 adet Tedarik ve Dağıtım Depo Müdürlüğü ve 7 adet Bölge Şefliği özelleştirilmiştir”.

“2016 yılı sonu itibariyle; 245 personeli, 1 İşletmesi, 1 bağlı ortaklığı ve 14 İştiraki ile 3 maden sahası, 31 bayi bulunan Holdingimizin özelleştirilme işlemleri devam etmektedir.”

Şekil 64: Beyoğlu Sümerbank mağazası 1960'lı yıllar.

Kaynak: Anonim

4.3.4. Günümüz Tekstil Sektöründe Osmanlı Dokumalarının Etkisi

Günümüz tekstil ve moda sektöründe son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler hayatımızın daha hızlı akmasına sebebiyet verdiği bilinmektedir. 2000'li yılların başında tüm dünyayı saran “Hızlı Moda” (Fast Fashion) kavramı ile hayatımızda hızlanmıştır. Artık her şey hızlı yapılmaya, hızlı tüketilmeye başladığı için insan beğenisine sunulacak bir sonraki ürün daha diğeri tüketiciye ulaşmadan planlanmış ve üretime girmiş bulunmaktadır. Tasarımcıların hazırladığı koleksiyonlar artık mevsimsel olmaktan çıkmış, günlük koleksiyonlara dönüştüğünü görmekteyiz. Hayatımızda her şeyin hızlanması ile yeni arayışları da beraberinde getirmektedir. Tek kullanımlık gibi düşünülen ürünler pazardaki üreticiler tarafından ucuz ve kalitesiz üretimler yaparak, tüketicinin cebindeki paraya daha hızlı ulaşır, daha çok kazanma kültürünün oluştuğu görülmektedir.

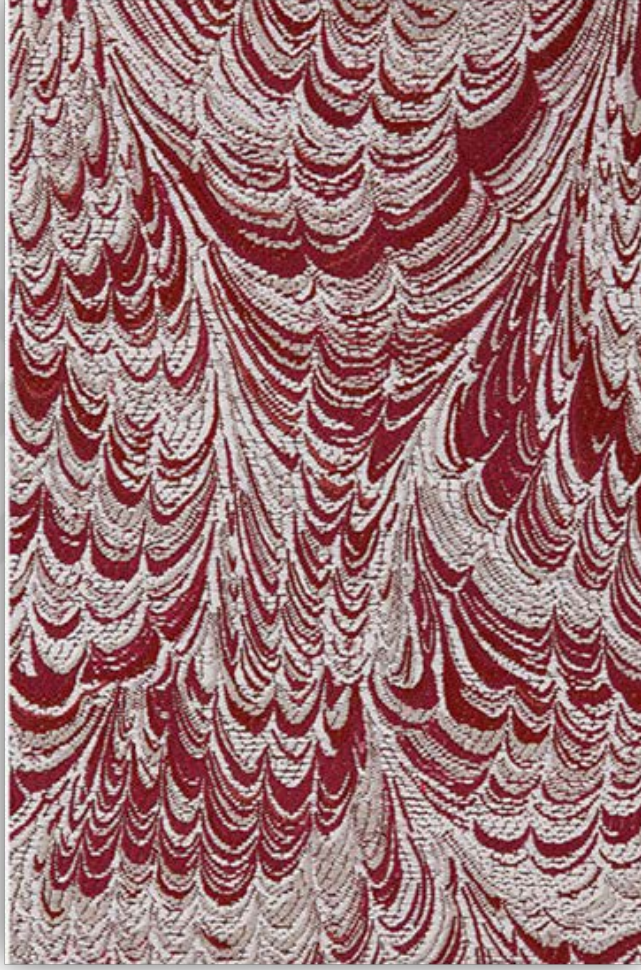
Selçuklu ve Osmanlı mirası olan dokuma sanatımızdaki muhteşem örnekler, Dünya modasını geçmişte olduğu gibi hâlâ etkilemektedir. Osmanlı çini desenleri, Osmanlı kaftanları, Osmanlı kumaş ve desenlerini birçok ev ve giyim markalarının koleksiyonlarında görmekteyiz. Günümüzde pek çok ev tekstil ve moda markasını incelediğimizde gerek ismi ile gerek ilham kaynağı olarak Osmanlı çizgisini görmek mümkündür.

Ünlü moda markası Vakko'nun devam etmekte olan üretimlerinde mutlaka Osmanlı koleksiyonlarına yer vermektedir. Genellikle ev dekorasyon konusunda bu koleksiyonlara rastlamaktayız. Mimar Sinan ve Turquerie temalı koleksiyonlar mağaza ve web sitesinde tüketiciyle buluştuğunu görmekteyiz. Hediyeelik birçok ürün üzerinde ya da figür olarak Osmanlı temalı ürünler sıklıkla tüketiciyle buluşmaktadır.

Moda dünyası ve kumaş ve sektörü Osmanlı dokumalarının birçoğunu bugünde ilham olarak kullanmaktadırlar. Bunlardan en ilginç olanı ise hemen hemen herkesin gardrobunda birçok rengi bulunan denim kumaş yani Blue jeans kumaşın XI. yüzyıla dayanan geçmişimde, yazılı kaynaklara göre Anadolu'ya Türkler tarafından getirilen *kirbas* adlı kumaş olduğunu Halil İNALCIK Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine adlı kitabında bahsetmektedir. Kirbasın önemli bir ihraç kumaşı olduğu ve birçok bölgede dokunduğu bilinmektedir. Kuzey Doğu Anadolu'da; Kastamonu, Amasya, Tokat, Çorum bölgesi; Orta Anadolu'da Burdur, Isparta, Konya, Karaman, Kayseri ve Batı Anadolu'da Tire, Bergama, Denizli, Menemen, Akhisar, Nazilli gibi birçok kent ve kasaba olduğu bildirilmektedir. Hemen birçok büyük köyde kaba dokuma işleri yapan *cullah'lar* bulunduğu, kent ve kasabalarda büyük ölçüde pamuk ve iplik üretimi için *selem* yani peşin ödeme yöntemi kullanıldığı bildirilmektedir. 1750'deki kayıtlara göre Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelere yapılan ihracatın en büyük kısmını *kirbas* dokumanın oluşturduğu bildirilmektedir. XVIII. yüzyılda Fransız tarihçi Paul Masson ve Japon tarihçi Fukasawa İzmir'den Güney Doğu Anadolu'dan büyük miktarda ithal edilen beyaz ve mavi renkte kalın pamuklu kumaşların İspanya'ya yeniden ihraç edildiğini, İspanya'nın ise bu kumaşları plantasyonda çalışan kölelere giydirmek üzere Amerika'daki kolonilerine gönderdiğini anlattığı bildirilmektedir.

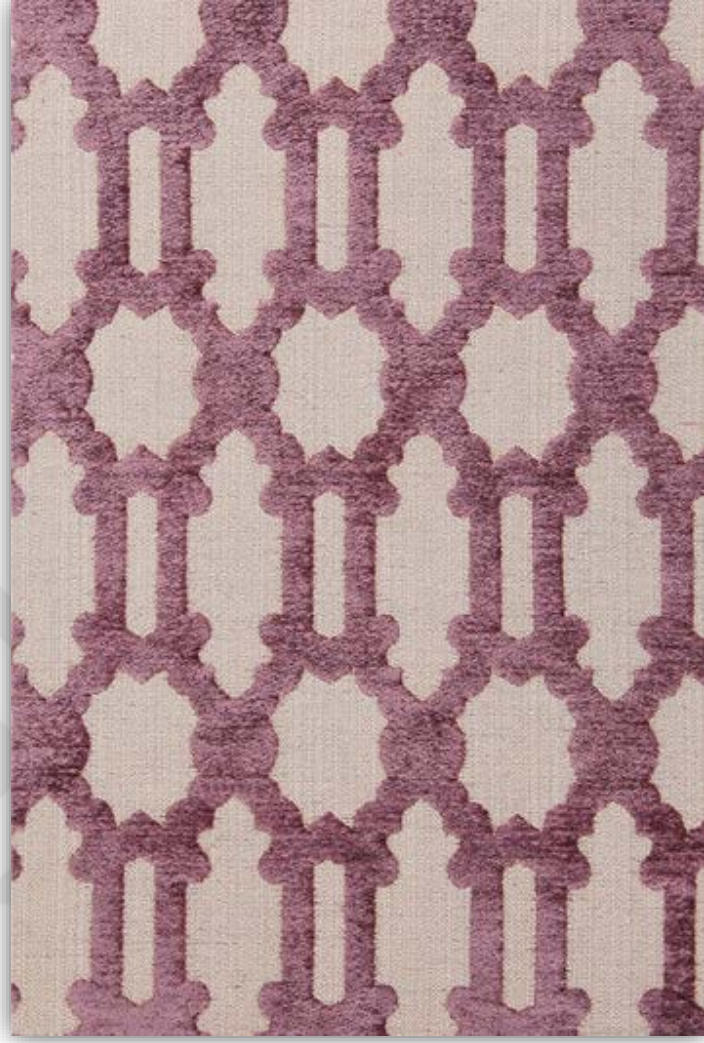
Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney eyaletlerindeki pamuk tarlalarında çalışan köleleri giydirmek için kullanıldığı bildirilmektedir. Bugün "*blue jeans*" olarak bilinen

bu kumaş emekçi gruba yakın olarak ifade eden solcu sınıflar vasıtasıyla önce Amerika'da sonrada bütün dünyanın gözdesi haline geldiği ifade edilmektedir. Bu kumaşın boyar maddesi olan *indigo* ismin alan mavi boya (*çivit*) XV. Osmanlı İmparatorluğu tarafından yüzyılda Hindistan'dan ithal edilen en önemli ithalat kalemleri arasında yer aldığı bildirilmektedir (İnalçık, 2008: 15).

Şekil 65:Vakko Turquerie koleksiyonu döşemelik kumaş

Kaynak: <https://shop.vakko.com/tr/home-dekorasyon-kumas?p=1>

Şekil 66: Vakko Mimar Sinan koleksiyonu döşemelik kumaş

Kaynak: <https://shop.vakko.com/tr/home-dekorasyon-kumas?p=1>

Şekil 67: Denim kumaş “ blue Jean”

Kaynak: Anonim

Bugün geleneksel mirasımız olan Selçuklu ve Osmanlı Saray Dokumaları, 2007’de kurulan ARMAGGAN firması tarafından aslına uygun olarak, ahşap tezgâhlarda el işçiliği kullanılarak, üretilmektedir. Saray tarafından kullanıldığı bilinen kadife, çatma kadife, kemha, sevai gibi benzer kumaşların üretildiği bu tezgâhlar tamamıyla el emeği, göz nuru mantığına sadık kalınarak benzersiz dokumalar hazırlanmaktadır.

Selçuklu ve Saray temalı birçok hediyelik çanta, ev tekstili, giyim ve aksesuarlar dışında gerçek özelliklerine uygun Osmanlı kaftanları da üretilmektedir. Ürünlerinin sağlıklı gelecek düşüncesinden yola çıkarak, doğal kök boya ve teknikler kullanılarak üretimi gerçekleştirilmektedir. Doğal Boya Araştırma Tasarım Uygulama Laboratuvarı (DATU) bu ürünlerin ortaya çıkmasında ARMAGGAN firması ile işbirliği içinde olduğunu öğrenmekteyiz.

Şekil 68: Armaggan firması el dokuma örneği

Kaynak: <https://www.armaggan.com/kurumsal/tr/uretimin-sirri>

Şekil 69: Armaggan Saray koleksiyonu. Kaftan

Kaynak: <https://www.armaggan.com/collections/tr/urunler/dogal-boya-textil/kaftan>

Şekil 70: Armaggan Saray koleksiyonu. Çocuk kaftan

Kaynak: <https://www.armaggan.com/collections/tr/urunler/dogal-boya-textil/kaftan>

Osmanlı sanatı ve kültürü dünyada da hâlâ merak edilip, arşivdeki kayıtlarda ve dünya müzelerindeki halı, kilim, çini,tezhip, minyatür ve özellikle Saray dokumaları incelenmektedir.Yıllar önce Topkapı Sarayı Sultanların Kaftanları koleksiyonundan çok etkilenen, Ros Pollock İngiltere’de kurduğu markası “OTTOMAN SİLKS” ile padişah kaftanlarının desenlerinden oluşan ipek koleksiyonlar dikkat çekmektedir.

Şekil 71: Ottoman Silks firması koleksiyonundan kadın ceket

Kaynak: <https://www.ottomansilks.com/collections/women/products/yildiz-in-amina>

Şekil 72: Ottoman Silks firması koleksiyonundan yastık

Kaynak: <https://www.ottomansilks.com/pages/interiors>

Şekil 73: Ottoman Silks firması koleksiyonundan oval tabure

Kaynak: <https://www.ottomansilks.com/pages/interiors>

Şekil 74: Ottoman Silks firması koleksiyonundan masif ahşap ayaklı oturak

Kaynak: <https://www.ottomansilks.com/pages/interiors>

Yıllardır yurt dışında, yaşayan çeşitli moda konseylerinden aldığı ödüllerle ve güçlü tasarımları ile bilinen, ünlü Türk modacı Rıfat Özbek'in 2005 yılında, kurduğu "Yastık" markası ile hem Türkiye'de, hem de Londra'da bulunan mağazaların da uluslararası lüks tüketiciye, Osmanlı Saray Dokumaları teması ile hazırladığı yastık koleksiyonlarını buluşturmaktadır.

Şekil 75: Rıfat Özbek'in Yastık koleksiyonundan, kadife yastık.

Kaynak: <https://yastikbyrifatozbek.com/collections/velvet>

Şekil 76: Rıfat Özbek'in Yastık koleksiyonundan, Suzani yastık.

Kaynak: <https://yastikbyrifatozbek.com/collections/suzani>

Şekil 77: Rıfat Özbek'in Yastık koleksiyonundan, pamuk yastık.

Kaynak: <https://yastikbyrifatozbek.com/collections/cotton>

BÖLÜM 5. UYGULAMA

XVII. Yüzyılın ikinci yarısında dokunduğu düşünölen çatma yastık, 61.5x107 ölçülerinde, günümüzde Sadberk Hanım Müzesinde sergilenen “ env. no: 9375-D,7 künyeli bu eserin kısa kenarları, altın nişli ve nişlerin içi stilize edilmiş birer çiçek motifli bordürle sınırlandırılmıştır. Ana zemini kaydırmalı eksen üzerinde sıralanmış yelpazeşeklindeki karanfiller doldurmaktadır.” Bu eserden yola çıkarak müze gezisinde fotoğraflanıp, dijital ortamda orijinal ölçölere sadık kalınarak, pamuk saten dokuma kumaş üzerine transfer baskısı yapılmıştır.

Şekil 78: 17. yüzyıl çatma yastık, 61.5x107 cm. Pamuk saten kumaş üzerine dijital baskı çalışması.

SONUÇ

Türkler eskiden beri dokuma sanatının içinde aktif olarak yer almış, dokuma sanatında ki ustalıklarını, her dönemde göstermişlerdir. Türkler, XIII. yüzyılda, Selçuklu Devleti ile bu sanatın en güzel örneklerini vermiş, Osmanlı beyliği sırasında da Bursa'da ipekli ve altın telli muhteşem kumaşlar çıkarmışlardır. Günümüzde bu koleksiyonlar dünya müzelerinde sergilenmektedir. XV. yüzyılda, İstanbul'un fethi sonrası büyümeye devam eden Osmanlı İmparatorluğu, sanat ve sanatçıya verdiği değer ile yeni saray ve nakkaşaneyi kurmuştur. Bursa'da ve İstanbul'da da dokumacılık yoğunlukla yapılmıştır.

XVI. yüzyıl ile birlikte birçok sanat alanında ki emsalsiz üslubunu dokuma sanatına da yansıtmış, belki de dünyanın bu anlamda görebileceği en güzel dokuma kumaşlarını üretmiştir. Sadece saray için dokunan kumaşlar, başka hükümdarlara hediye edilmelerinin ardından, Doğu Avrupa ve Balkanlar'a yoğun olmak üzere Venedik saraylarına da ihraç edilmişlerdir. Muazzam bir kalite kontrol sistemi ile üretilen kumaşların, günümüz arşivlerinde bulunan Ehl-i Hiref örgütünün tuttuğu defterlerde görmekteyiz. Her üretimin, her kumaşın kendi bilgilerinin bulunduğu, iplik bükümünden, tel sayısına, telli kumaşlarda altının ayar ve gramına kadar her şey hassas bir şekilde kontrol altında tutulmuştur.

Bu kalite kontrol sistemi, kumaşların onaylanıp, damgalanması ile son buluyordu. Bu da emsalsiz Osmanlı saray kumaşlarının ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biridir. XVI. yüzyılda parlak bir çıkış yakalayan ve her alanda büyüyen Osmanlı ekonomisi zamanla İngiltere merkezli başlamış olan Sanayi Devrimi ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramamış ve kayıplar yaşayarak, en nihayetinde, XIX. yüzyılla beraber çöküşü yaşamıştır. Yine de sarayın desteği ile kurulan Hereke Dokuma Fabrikası bu kötü dönemde bile başarılı işler çıkarmış, hem yurt içi hem de yurt dışında birçok ödüle layık görülmüştür.

Bu araştırmada faydalanılan kaynaklar, müze faaliyetleri, akademik araştırmaların sağladığı bilgiler doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğunun göz kamaştırıcı geçmişinde, bir dönem Avrupa'yı yoğun etkisi altına almış, çok merak edilmiş, taklit edilmiş, Osmanlı modasının ortaya çıkması ve *Türquerie* rüzgârının esmesine de neden olmuştur. Bir dönem hak ettiği ilgiyi görememiş olan bu değerli sanat, göz alıcı emsalsiz Osmanlı saray

dokumalarının, günümüz güzel sanatları, tekstil ve moda alanı için çok büyük bir miras olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırmanın, nesiller arası bilgi aktarımına katkı sağlaması ve farkındalık yaratması dileğiyle.

KAYNAKÇA

- ATASOY, Nurhan ve DENNY, Walter, B. ve diğlerleri (2001) İpek, “Osmanlı Dokuma Sanatı” (TEB İletişim ve Yayıncılık A.O. İstanbul. (Azimuth Editions Ltd.) Londra
- BİLGİ, Hülya (2007) “ Çatma ve Kemha Osmanlı İpekli Dokumaları” Vehbi Koç Vakfı Mas Matbaacılık A.Ş. İstanbul
- DÖLEN, Emre(1992), “TEKSTİL TARİHİ ” *Dünyada ve Türkiye’de Tekstil Teknolojisinin ve Sanayinin Tarihsel Gelişimi*”, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları No: 92/1 Matbaa Eğitimi Bölümü Yay. 6. İstanbul.
- ERDEM, Ekrem (2016) “*Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaaflıkları*” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 48, Temmuz-Aralık
- HİMAM, Dilek, F. (2013) “16. Yüzyıl Giysi Tarihi Yazımı Üzerine: Giysilerde Doğu-Batı Etkileşimi, Egzotizm ve Güç” SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Ağustos 2013, Sayı:29
- İNALCIK, Halil (2018)“*Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*”Klasik dönem” (1302-1606) siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009 61. Basım, İstanbul
- İNALCIK, Halil (2008)“*Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*”. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- KAYA, Kenan, M. ve YILMAZ, Yaşar ve diğlerleri (1999) “*Milli Saraylar Koleksiyonu’nda Hereke Dokumaları Ve Halıları*” TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını İstanbul
- KESKİNER, Cahide (2002) “*Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler, Hatai*” Kültür Bakanlığı Yayınları. Neyir Matbaacılık, Ankara
- ÖZEN, Sabri Mustafa ve AKALIN, Mehmet (2012), “*Dokuma Teknolojisi*” İstanbul

ÖĞÜZ, Burhan (2004) “*Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*”, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yay. İstanbul

ÖZ, Tahsin (1946) “*Türk Kumaş Ve Kadifeleri*” Fasikül: 1 XIV. – XVI. Yüzyıl Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

ÖZ, Tahsin (1951) “*Türk Kumaş Ve Kadifeleri*” II, XVII. – XIX. Yüzyıl Kumaş Süslemesi Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

SALMAN, Fikri (2010) “*Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz / The Traditional Names In The Art Of Traditional Turkish Fabric*”. Sanat Dergisi

TEZCAN, Hülya ve SUMIYO, Okumura (2007)s “*Topkapı Sarayı Müzesi: Döşemelikler*” Vehbi Koç Vakfı- Kültür Bakanlığı, İstanbul

TEZCAN, Hülya (2017) “*Bursa'nın İpeklisi*” *Silk Of Bursa* Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınevi, Bursa

TEZ, Zeki (2008), “*Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*”, Doruk Yayınları, İstanbul

http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ana%20%C3%96rg%C3%B9Cler.pdf 23.3.2019 saat: 16.22

<http://arkeodenemeler.blogspot.com/2011/01/panaztepe-ii-izmir-aiolis.html> 21.02.2019 saat:15.45

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/7276/mod_resource/content/1/Konu%209.pdf 21.02.2019 saat:18.36

<https://nereye.com.tr/antik-mezopotamyanin-en-meshur-10-tanri-ve-tanricasi/sin/> 19.02.2019 saat: 18.26

<http://www.hubert-herald.nl/TwoHeadedEagle.htm> 06.03.2019 saat: 12.45

<http://www.eskiturkiye.net/3952/hereke-hali-fabrikasi-bina-gorunumu-1914#lg=0&slide=0> 03.05.2019 saat: 00.12

<http://www.eskiturkiye.net/3948/hereke-hali-fabrikasi-nda-tezgahlar-1914#lg=0&slide=0>
03.05.2019 saat: 00.37

<http://www.mevlanamuzesi.com/category/tekstil/page/2/> 09.05.2019 saat: 00.28

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kaftan> 09.05.2019 saat: 16.30

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/depolar-da-80-bin-eser-3709342> 09.05.2019 saat: 17.04

<https://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/topkapinin-depolarindan-tarih-fiskiriyor/17>
09.05.2019 saat: 17.09

http://www.mustafacambaz.com/postcards.php?image_id=23340&sessionid=17e6b8b590890df9bda7e58aa0963c1a 09.05.2019 saat: 17.37

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=23357 09.05.2019 saat: 18.00

<http://kocaelitarihsempozyumu.com/bildiriler/45.pdf> 09.05.2019 saat: 00.03

<http://www.tamsanat.net/atolye/kurumlar/universiteler/universite.php?post=289> 23.05.2019
saat: 12.30

<https://www.youtube.com/watch?v=A8b8QUBWYSg> 23.05.2019 saat: 12.40

<http://www.acikbilim.com/2012/11/dosyalar/dokuma-tezgahlarindan-ana-bilgisayarlara-delikli-kartlarin-250-yili.html> 23.05.2019 saat: 17.30

<http://www.acikbilim.com/2012/11/dosyalar/dokuma-tezgahlarindan-ana-bilgisayarlara-delikli-kartlarin-250-yili.html> 23.05.2019 saat: 17.32

<https://britanyabilgi.blogspot.com/2016/10/sanayi-devrimi-ve-britanya.html> 28.05.2019 saat:
17.22

<https://britanyabilgi.blogspot.com/2016/10/sanayi-devrimi-ve-britanya.html> 28.05.2019 saat:
17.24

<https://www.wilhelm-der-zweite.de/dokumente/osman1889.php> 11.06.2019 saat: 16.33

<https://www.haberturk.com/alman-imparatorunu-agirlayan-tarihi-kosk-ihisamini-koruyor-2248447/10> 18.06.2019 saat: 16.00

<http://www.sumerholding.gov.tr/tr/kurumsal/sirket/tarihce.aspx>

[http://www.gateofturkey.com/sections.aspx?subid=415&id=7&lan=en#prettyPhoto\[mixed\]/62/](http://www.gateofturkey.com/sections.aspx?subid=415&id=7&lan=en#prettyPhoto[mixed]/62/)
22.06.2019 saat: 22.42

<http://www.atli-okculuk.com/2011/05/atli-okcu-giysileri-salvar.html> 23.06.2019 saat: 00.03

<https://shop.vakko.com/tr/home-dekorasyon-kumas?p=1> 24.06.2019 saat: 05.57

<https://shop.vakko.com/tr/home-dekorasyon-kumas?p=1> 24.06.2019 saat: 06.00

<https://www.armaggan.com/kurumsal/tr/uretimin-sirri> 24.06.2019 saat: 07.50

<https://www.armaggan.com/collections/tr/urunler/dogal-boya-textil/kaftan> 24.06.2019 saat:
07.56

<https://www.ottomansilks.com/pages/interiors> 24.06.2019 saat: 08.34

<https://www.ottomansilks.com/collections/women/products/yildiz-in-amina> 24.06 saat: 08.30

<http://herekeipekhali.com/altay-daglarindan-anadoluya-hereke-ipek-hali-sanati/> 25.06.2019
saat: 07.45

<http://herekeipekhali.com/altay-daglarindan-anadoluya-hereke-ipek-hali-sanati/> 25.06.2019
saat: 07.55

<https://i.pinimg.com/originals/56/f7/25/56f725ae0a098aeba5b2b7165c408864.jpg> 27.06.2019
saat: 12.14

<http://muze.semazen.net/content.php?id=00114> 07.06. 2019 saat: 22.40

ÖZGEÇMİŞ

KEMAL ADIBELLİ

Adres: Çengelköy/İSTANBUL

GSM: 0530 465 59 80

E-mail: kemaladibelli@windowslive.com

Doğum Tarihi: 20.11.1968

Doğum Yeri: Kemah/ERZİNCAN

Uyruğu: T.C

Medeni Hali: Evli

KARİYER ÖZETİ:

1991 yılında Sultanhamam tekstil merkezinde, çocuk ve erkek giyim alanında, stilist ve modelist olarak çalışma hayatına başladı. 5 yıl sonra Osmanbey tekstil merkezinde kadın hazır giyim tasarımcısı olarak meslek yaşantısına devam etmeye başladı. Mesleki branşlar: Moda tasarım, modelistlik ve bilgisayar sistemlerinde tecrübe sahibi olmuştur. Meslek yaşamına akademisyen olarak vakıf üniversitelerinde, yarı zamanlı ders vererek ve moda tasarım çalışmaları ile devam etmektedir.

EĞİTİM DURUMU:

Önlisans

25.08.2006 Beykent Üniversitesi - Tekstil Bölümü

06.09.2010 Anadolu Üniversitesi - Halkla ilişkiler ve Tanıtım Bölümü

Lisans: 21.07.2014 Anadolu Üniversitesi - İşletme bölümü

Yüksek lisans: 2016 Nişantaşı Üniversitesi - Tekstil ve Moda Tasarım Bölümü (Tezli, tez aşamasında devam ediyor)

SERTİFİKALAR:

Mediha Yener:	1986–1988	Modelistlik Sertifikası
Esnaf ve Sanatkârlar Vakfı:	1991	Modelistlik Sertifikası (MEB onaylı)
Yeni Başaran :	1991–1992	Stilistlik Sertifikası (MEB onaylı)
Yalçınlar :	2008	Temel Fotoğraf Eğitimi Sertifikası
Mimtek Akademi:	2013	Grafik Tasarım Sertifikası
KOSGEB :	2014	Girişimcilik Sertifikası

DENEYİMLER:

1991-1996 Ritorno Giy. San. : Stilist ve modelist olarak 6 yıl çeşitli tasarımların yürütülmesi.

1996–1997 Clasis Bayan Hazır Giyim: Büyük beden 1 yıl stilist ve stilhane yöneticisi

1997–1998 Güzeller giy. San. : Dış giyim bölümü tasarımcısı olarak 1 yıl

1999–2003 Davanti Tekstil Bayan Hazır Giyim : Dış giyim tasarımcısı olarak.

2003–2006 Kent Giyim: Dış giyim tasarımcısı

2007 Koton: Modelhane yönetimi

2007-2008 Janine Giyim: Tasarımcı

2008-2009 Çeşitli Laleli firmaları freelance tasarım

2009 Merve Spor : Eşofman ve penye tasarımları

2010-2011 Freelance tasarım

2012 Temas Tekstil : Laleli bayan hazır giyim tasarım

2012 Akademi İstanbul: Moda tasarım Eğitimliği

2013-2014 Aşiyen Giyim: Moda tasarımı

2014-2016 Flanel Tekstil san.ltd.şti. : Moda tasarımı

2016 Faruk Saraç Tasarım Meslek Yüksek Okulu: Moda Tassrım Programında,
Öğretim Görevlisi (Yarı zamanlı) olarak 4 dönem.

2018 Nişantaşı Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Moda Tasarım Programında Öğretim
Görevlisi (Yarı zamanlı) olarak 1 dönem.

BİLGİSAYAR BİLGİSİ: MS Office, Corel draw, Adobe Illustrator, Adobe Photoshop,
In design, Gerber V.8, Nova cut, Optitex, Gemini (Tümü iyi derecede)

İLGİLENİLEN ALANLAR: Moda, Resim, El sanatları, Fotoğrafçılık, Tarih,
Teknoloji, Seyahat, Kitaplar, Müzik, Doğa, Voleybol, Yürüyüş

Askerlik: Tamamladı.